

ОБРАЗОВАНИЕ,

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 46
Часть-5_ Июнь -2024*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Июнь - 2024 год

ЧАСТЬ - 5

SPIRITUAL HERITAGE OF MUNAVVARQORI ABDURASHIDKHANOV

Usmanov is the son of Bahadir Bakhtiyar
Bahadiru514@gmail.com

Abstract: information is given about advanced philosophical, socio-political thoughts in Central Asia at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

Key words: philosophical, socio-political thoughts, modernity, culture, enlightenment, worldview, mysticism, tradition, lifestyle, life and creativity.

Enter

"Munavvar" means enlightened, radiant. In Turkey, even now, this word is used instead of an intellectual. It is said that "Qari" is the one who recites the Qur'an in a solemn manner. He was born in an enlightened family in Tashkent and grew up worthy of his name. It is known from the documents that he was born and raised in Shaikhontohur daha, Darkhan neighborhood. His father, Abdurashidkhan, was a mudarris, and his mother, Khosiatkhan, was an equestrian. Munavvar was educated by his mother. First, he studied at the Yunuskhon madrasa in Tashkent, then in Bukhara. At the end of the 90s of the last century, he joined the Jadids, and in 1901 he was one of the first to open a "modern Jadid" school in Tashkent. For these schools, it compiles and publishes alphabets and chrestomatiies such as "Adibi avval", "Adibi soni", "Tawjid al-Qur'an" ("Recitation of the Qur'an"), "Yer Yuzi" ("Geography"). These textbooks were published separately at least 2-3, at most 9-10 times between 1901 and 1917.

Munavvarqari and his school had a high reputation. For example: such an argument can be given. In one of the 1914 issues of "Oyna" magazine, Mahmudhoja Behbudi's answer to the question of the customers about the prospects of higher national education in Turkestan was printed. Behbudi said that Munavvarqori's school in Tashkent could be the basis for such higher education.

Munavvarqori Abdurashidkhanov, the leader of the Central Asian Jadidist movement, said, "No nation in the world will step on the path of development and culture without a mother tongue and a national press."

Abdurashidkhanov Munavvar Qori was born in 1878 in the Darkhan neighborhood of Shaikhontohur district of Tashkent in an intellectual family. The leader of the Central Asian Jadidism movement, the founder of the 20th century Uzbek national press and the national school of the new method, one of the organizers of the new national theater, writer and poet.

As a young orphan from his father, he received his initial education from his mother. Then he studied at the Mirarab madrasa in Bukhara, but did not finish his studies, he returned to Tashkent and worked as an imam and teacher. He continued his studies at the Eshanquli Dodkhoh Madrasah. In 1901, he opened the Usuli Jadid school, created a special curriculum for these schools, and wrote textbooks. Since 1904, he has been involved in social, political and cultural life.

Munavvar Qori opens the first newspaper publishing house "Khurshid" in 1906. Later, he works as an editor in "Najot" and "Kengash" newspapers, and as the chief editor in "Sadoyi Turkistan" newspaper.

Munavvar Qori Abdurashidkhanov is one of the founders of Uzbek theater. He showed "bad habits" and how to correct them with the help of theater. His troupe is called "Turon". The troupe operated from 1914 to 1924.

After the February revolution of 1917, Munavvar Qori openly expresses the idea of creating a people's democratic state of Turkestan. He supports the "Turkistan Autonomy" created in Kok. In April 1918, he was appointed rector of Turkestan State University. In 1918, he opened the "Turkish hearth" scientific and educational society.

In the 1920s, Munavvar Ghorri headed the secret organizations "National Union" and "National Independence".

In the mid-1920s, repression intensified and Munavvar Qori was removed from all positions. However, this did not stop him from promoting the idea of independence.

Hamza, Elbek, Oybek, Akmal Ikramov, Abdulhai Tajiyev, Salimkhan Tillakhanov, Qayum Ramazon, Bahrom Heydari, Mannon Uygur, cultural figures, writers, scientists were students of Munavvar Kari.

He was arrested in 1929 and shot in 1931. He was buried in the Vagankovo cemetery in Moscow.

The services of Munavvarqori were great in the arrival of the Uzbek press. He was one of the organizers and authors of "Taraqqi" newspaper, which was published in 1906 and was the first example of the Uzbek press. In the same year, Munavvarqori himself published the newspaper "Khurshid". One of the active authors of the newspaper was Khudoyor Khan's son Fansurulobek. The famous article "Khairul umuri avсотukho" which strongly rejected the participation of Mahmudhoja Behbudi's (socialist) party was published in this newspaper (1906, No. 6). Then Munavvarqori was active in launching "Sadoyi Turkistan" (1914-15). In March 1917, he published the newspaper Najot under his editorship. In June of this year, the "Kengash" magazine was published in Tashkent by Ahmad Zaki Waliy. Soon after, Munavvarqori began to lead its editorship.

It is impossible to imagine the emergence and historical development of the Uzbek press in general without Munavvarqori and his hundreds of passionate articles. Munavvarqori is one of the most notable representatives of social and political activism

and the rise of national liberation at the beginning of the 20th century. As it is known from the biographies of Abdull Avloni, since 1901, "Jadidlar todasi" was formed from local youths in Tashkent. Lawyer Ubaidulla Asatillakhojayev, poet Abdulla Avloni, Nizomiddin Khojayev, who was the editor of "Sadoyi Turkistan" in 1914-15 and corresponded with Leo Tolstoy in 1909, were identified as activists of this group. Avloni informs him that he became a member in 1904. Munavvarqari was one of its founders. In 1909, together with other enlightened Jadids, he founded "Jamiyati Khairiya". In 1913, he founded the "Turon" society. Companies such as "Maktab" and "Publishing" are opened. The purpose of the society was to stimulate education and culture among the local Muslim population, to provide them with moral and spiritual support, and to prepare and show plays for them. Munavvarqari paid special attention to educating young people in developed countries, thereby introducing the Nation and Motherland to their children, and educating them about the world. From 1908 to 1923, with his enthusiasm and initiative, more than a hundred Turkestans studied abroad. In 1920-23, Fitrat and Fayzulla Khojayev supported this initiative in Bukhara. According to the data, only in 1922, the number of people studying in Germany reached 60. Four of them (Jabbor Sattar, Saidali Khojayev, Ahmad Shukuri, Vali Qayumkhan) were from Tashkent.

Although Munavvarqori did not write a play, Abdulla Awlani supported him in the establishment of theater work in Turkestan. It is not for nothing that the charter of the "Turon" society, created in 1913, emphasized theatrical work, and that the "Theatre amateur troupe" was founded on its basis. On February 27, 1914, the drama "Padarkush" was staged for the first time by this troupe in the "Colosseum" (now the building of the Trade Exchange) in Tashkent. Munavvarqari gives a speech about theater and its importance during the audience. The press announces this day as "Historical Day". Poet Tavallo writes a poem on this occasion. It contained the following lines:

We are the Supreme Lord of the Seven Worlds,
The clarity of our sight is our verb, our nature.
Take a lesson, young people, said the young people.
We are gone by editing the speech.
From the bottom of our hearts we heard what he said sincerely,
We know so many heresies, wow, we confess.

Munavvar Qori emphasizes the need to educate young people with hardworking, high morals, and loyalty to universal human qualities, and calls on parents to properly fulfill their sacred duties in raising children. He freely expresses his thoughts in this regard in the poetic story "Reaps what one sows".

According to his story, a man's hair and beard turned gray, he became weak and could not even stand up.

Summary:

Munavvarqori Abdurashidkhanov is a well-known Uzbek scientist and literary critic, a person who made a great contribution to the fields of national spirituality and culture.

In general, Munavvarqori Abdurashidkhanov's spiritual heritage has made a great contribution to the development of Uzbek national spirituality and culture, and his works and researches remain a valuable source for many generations.

The Jadidism movement, in its time, initiated the processes of comprehensive education and national revival, and at the same time, it formed a cultural heritage of great value for future generations. This heritage is still important in the development of social and cultural life in the region today.

Used literature

1. Nazarov. Uzbek philosophy. - T., 2003.
2. Jadidism: struggle for reform, renewal, independence and development. - T.: University, 1999.
3. Tulak. Uzbek literature of the 20th century. - Andijan, 1993
4. J. Mustafaev. Synergetics as a modern science. Scientific-practical conference on "Participation of students in the achievements of agricultural science". // Collection (pages 225-228). Samarkand State Library. 2010.
5. 2. J. Mustafaev. Description of social processes in non-linear thinking. Intellectual j. 2009. No. 5, 19 pages
6. 3. J. Mustafaev. Some issues of nonlinear thinking and interaction of nonlinear systems. Institute of Philosophy and Law, O. Fayzullayev's 90th anniversary, conference materials, Tashkent-2011, page 92
7. 4. J. Mustafaev. Development of science and technology in the 21st century and their impact on social life. Proceedings of the international scientific and practical conference, Problems of introducing innovative technologies in agriculture, SamQXI, 2012, 240 pages.
8. 5. J. Mustafaev. The spiritual life of young people and the era of globalization. Current issues of ideological and ideological upbringing of young people. Formation of reading culture in the minds of students. Proceedings of the Republican scientific-theoretical conference. 2019. April 20. 312 pages.
9. <https://www.bukhari.uz/?p=23165&lang=oz>
10. <https://www.uzjoku.uz/uz/menu/munavvarqori-abdurashidkhanov>
11. https://uz.wikipedia.org/wiki/Munavvarqori_Abdurashidkhanov

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDAGI TALABALARNI O'QITISHDA FOTOMETRIYA VA RANGSHUNOSLIK FANINING AMALIY GRAFIKA DASTURLARIDAGI AHAMIYATI

Ilmiy tadqiqotchi: Usmonova Nafisa A'zam qizi
O'zbekiston jurnalistikasi va ommaviy ahborotlar universiteti

Kalit so'zlar: Amaliy grafika, yorug'lik, dastur, talaba, sovuq, issiq, och va to'q ranglar, post, photoshop, fotometriya, Maldiva, brush tool, gradients, adjuments.

Annotatsiya: Ushbu tezisda Oliy ta'lim muassasalaridagi talabalarni o'qitishda fotometriya va rangshunoslik fanini amaliy grafika dasturlaridagi ahamiyati haqida ma'lumot berilgan. Talabalar fotometriya fanini amaliy grafika dasturlarida qanday to'g'ri foydalanishi kerak ekanligi haqida ma'lumot berilgan.

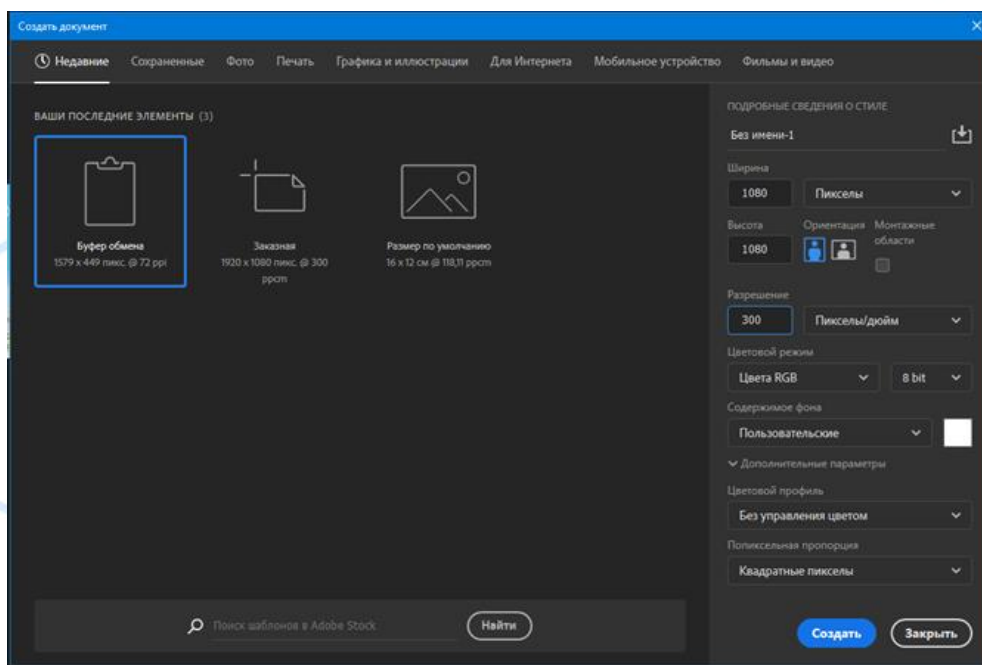
Zamonaviy dunyoda yashayotgan ekanmiz kompyuter sohasini bir kunimisiz tasavvur qila olmasak kerak. Hozirgi kunga kelib kompyuter sohasida deyarli barcha soha vakillari uchun alohida datur yaratilmaoqda. Amaliy grafika sohasida eng ko'p photoshop, illyustrator, coreldraw, blander va 3d max kabi dasturlarda foydalanib ishlash oddiy holga aylangan.

Fotometriya so'zi grekcha so'zidan olingan bo'lib foto-yorug'lik metriya-o'lchash degan ma'nolarni anglatadi.[1.1267]

Amaliy optikaning barcha tarmoqlari uchun umumiy bo'lgan ilmiy fan bo'lib, uning asosida nurlanish maydonining energiya xarakteristikalarining miqdoriy o'lchovlari amalga oshiradi. Fotometriyani fan sifatida asosini A.Gershun tomonidan ishlab chiqilgan yorug'lik maydoni nazariyasi tashkil qiladi.[3]

Bundan tashqari fotometriya hozirgi kunda tibbiyot sohlarida, texnika sohalarida, sanoat sohalarida va san'atning barcha yo'nalishlarida foydalanilayotganligini uchratishimiz mumkin.

Oliy ta'lim muassasalaridagi talabalarni o'qitishda fotometriya va rangshunoslik fanini amaliy grafikadagi ahamiyati juda kattadir. Talabalar fotometriya va rangshunoslik fani orqali bajarilayotgan grafik ish tasvirlarida ishlatilayotgan mavjud obyektlarning komponovkasini to'g'ri joylashtirishni o'rganadilar. Albatta eng katta urg'u berilgan mavzu asosida to'g'ri kompozitsiya yarata olishdir. Tasviriy san'atda ham eng muhim bajariladigan ishlardan biri bu to'g'ri soya yorug'lik bera olish va rang tanlashdan iborat. Yorug'lik rang tasvirdagi rang kabi kompozitsiyaning muhim elementidir [2.223]. Ko'rinib turibdiki yaratilayotgan barcha amaliy ishlar yorug'lik va rang berish eng asosiy qismni tashkil qiladi. Bugungi kunga kelib fotometriya va rangshunoslik fanini amaliy grafika daturlaridan bo'lgan photoshop daturida bajarish mumkin. Buning uchun Adobe Photoshop daturida fayl yaratib olinadi.(1-rasm)

1-rasm. Fayl yaratish

Misol tariqasida mavzu Maldiva orollarida dam olish uchun yaratilgan post tanlansa, shu mavzuga oid obyektlarni png formatida internet orqali yuklab olinadi. (2,3,4,5,6,7-rasm)

2-rasm shlyapa

3-rasm chemodan

4-rasm palma daraxt

4-rasm yo'gon moybo'yoq

5-rasm qush

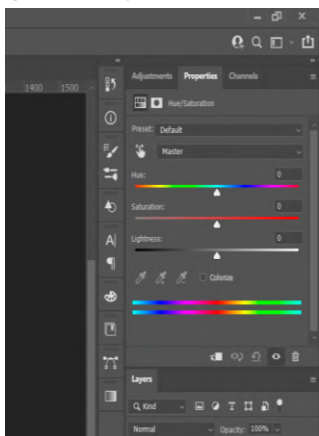

6-rasm kokos mevasi

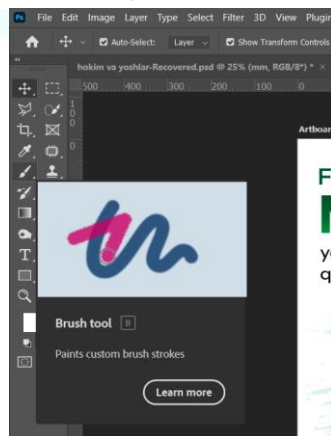

7-rasm Maldiva sohili

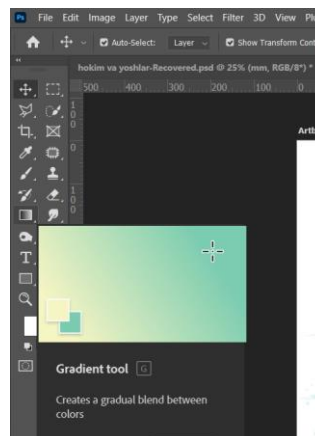
Birinchi qilnadigan ish yuklab olgan obyektlarni komponovka qilib joylashtiriladi. Mavzudan kelib chiqib birinchi planga Maldiva orollarida dam olish uchun yaratilgan post bo‘lganligi sababli, Maldivani anglatuvchi obyektlar birinchi planga hajmi jihatidan kattaroq qilib ishlanadi va maydonining o‘rta qismiga joylashtiriladi. Orqa fon hosil qilinadi va chemodan o‘rtaga joylashtilib orqasi ikki tomonidan palmalar ham joylashtiriladi. Chemodan o‘rta qismidan ayol kishi Maldiv sohilida yurib ketayotgan tasvirni joylashtiriladi. Endi obyektlarning o‘z o‘rnini belgilab bo‘lgandan so‘ng, har bitta obyektga mavzudan kelib chiqib rang tanlanadi. Barcha obyektlarni joylashtirgandan so‘ng mavzuga mos keluvchi shrift tanlanadi. Bu ishda (Thunderblack) shrift tanlangan yozib komponovkalanagan. So‘ngi asosiy ish soya yorug‘lik va rangi to‘g‘ri tanlab berish. Buning uchun oyna panelidagi windows-adjustments bo‘limiga kirilib hue,saturation, luminaton orqali bajariladi. (8-rasm) Yorug‘ va soya berishda brush tool,gradientdan fodalaniladi. (9,10-rasm)

8-rasm adjuments

9-rasm brush

10-grasm radients

FLY TO BY TURKISH AIRLINES MALDIV

yoqimli sayohat
qulay narx!

+960 665 6100

11-rasm Maldiva orollarida dam olish uchun yaratilgan post

Photoshop daturi fotometriya fanida foydalanish qulay va oson hisoblanadi.

Aynan shu dastur orqali talabalar quyidalarni amalga oshira oladilar:

- post yaratishni (yuqorida social media post)
- obyektlarni mavzuga mos tanlash
- obyektlarga mos rang berish
- mavzuga mos shrift tanlash
- tasvirga soya va yorug'lik berish

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toleganova M, Xasanov A, Xoliyarov N, Qurbonboyev Sh. Fotometriya asoslariga doir masalalar yechish metodikasi. Science and innovation International scientific journal volume 1 ISSU8 UIF-2022:8.2 ISSN:2181-3337 1276 bet
2. Uzluksiz ta'lim tiziminining chizma geometriya va muhandislik grafikasi yo'nalishida pedagog kadrlar tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslari Respublika imiy-amaliy anjumani materiallari to'plam №3 Toshkent 15-aprel 2015-yil.223-bet.

Internet manbalar

3. Fotometriya - Vikipediya (wikipedia.org)
4. <https://www.myfonts.com/pages/whatthefont>
5. <https://www.freepik.com/free-photos-vectors/plane-png>

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDAGI TALABALARNI O'QITISHDA AUTOCAD DASTURI YORDAMIDA NAQSH NAMUNALARINI CHIZISH MOHIYATI

Ilmiy tadqiqotchi: Usmonova Nafisa A'zam qizi
O'zbekiston jurnalistikasi va ommaviy ahborotlar universiteti

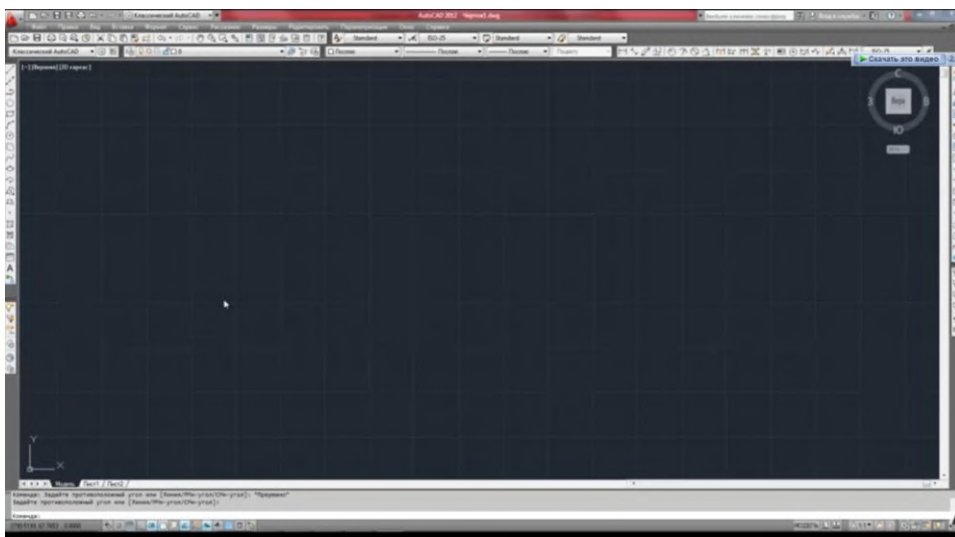
Kalit so'zlar: AutoCAD dasturi, naqsh, amaliy san'at, ta'lim, talaba, simmetriya, ta'lim, uskunalar paneli, grafika, rang

Annotatsiya: Ushbu tezisda Oliy ta'lim muassasalaridagi talabalarni o'qitishda AutoCAD dasturi yordamida naqsh namunalarini chizish haqida ma'lumot berilgan. Talabalar amaliy san'at haqida ma'lumotga ega bo'lishi bilan simmetrik va asimmetrik naqshlarni chizishi va unga mos rang tanlay olishi haqida ma'lumot berilgan.

Mustaqil shaxsni shakllantirish, uni jamiyat va davlat manfaatlarini yo'lida ijtimoiy-foydali mehnatga layoqli kadr darajasigacha tarbiyalash ko'p qirrali va murakkab jarayondir. Darhaqiqat, bir tomondan, barcha davlat tizimlari hamda ijtimoiy tashkilotlar, va ayniqsa, ta'lim tizimi mutassidlarning zimmasiga bu masala ko'pgina tashkiliy-tarbiyaviy ishlar nazarda tutiladi. Respublikamizda yuqori texnologik jarayonlarni rivojlantirishda oliy ta'lim muassasalarida rangshunoslikni o'qitishning ham o'ziga xos o'rnini bor. Bu jarayonda ta'limning tarixiy-milliy merosi, xususan, rangshunoslik texnologiyalaridan zamonaviy dasturlaridan ta'limiy jarajonlarida foydalanish muhim ahamiyatga ega. [1.138] Kompyuter grafik dasturlaridan foydalanib, naqqoshlik badiiy bezak fanlari, interyerlarni bezash kabi amaliy ishlarni talabalarni fanni yaxshi o'zlashtirishga samarali yordam beradi. Grafik dasturlardan foydalanib talabalarga dars o'tish fanni yanada qiziqarli bo'lishiga, masalalar ko'rimli, tushunarli bo'lishiga, talabalar xotirasida saqlashni ta'minlaydi va o'zlashtirishni hamda ta'lim sifatini yuqori darajada oshirishga yordam beradi.

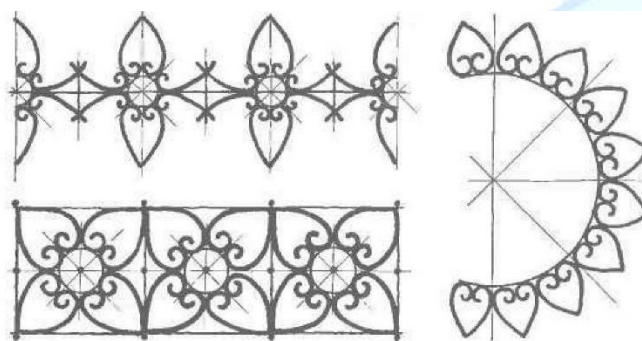
Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda bugungi kunda bir necha grafik dasturlar mavjud va ulardan chizma geometriya, muhandislik va amaliy grafika fanlariga mos keladigan AutoCAD daturidir. Ushbu dastur 2D va 3D chizma o'lchamli formatda chizishimiz mumkin.

AutoCAD dasturini yuklab yangi ishchi oyna ochiladi. Uskunalar panelidan Restangle tugmasini bosib bizga kerakli gorizontal o'lchamini yozamiz vergul bilan uzunlikni yozib Enter bilan tasdiqlanadi. (1-rasm)

(1-rasm)

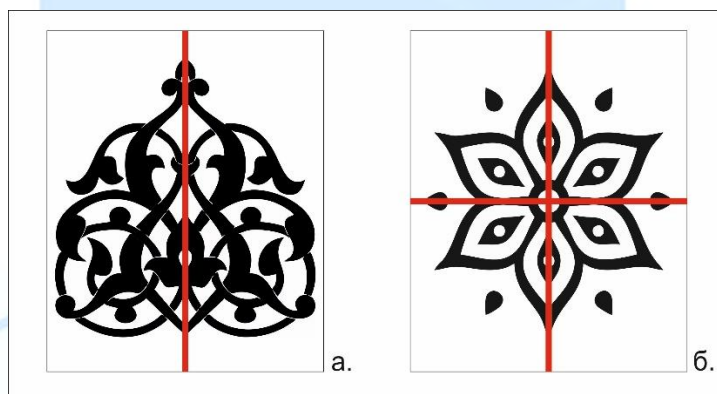
Naqshning aynalarini chizish uchun Uskunalar panelida joylashgan tugmalari yordamida naqshlarning barcha gullarini chizib olamiz. (2-rasm)

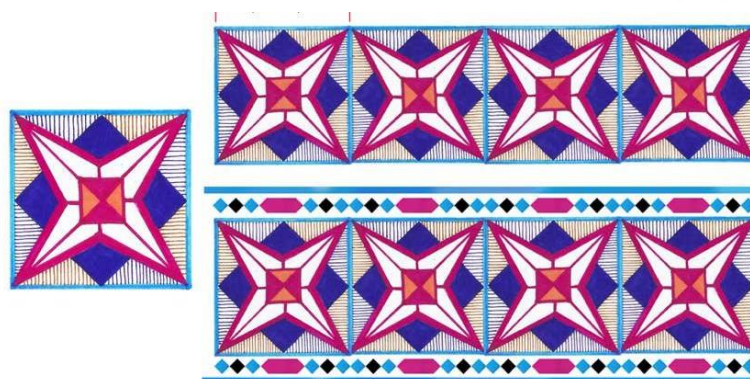
(2-rasm)

Asosini chizib bo'lgach bezak chiziqlarini chizib olamiz.

Chiziqlarni umumiy belgilab uskunalar panelidan mirror tugmasini bosib ko'paytirib joylab olinadi. Naqshning chizish jarayonini, bo'yash qismiga o'tiladi. Uskunalar panelidan Gradient tugmasini bosib bo'yab bezatamiz. (3,4-rasm)

(3-rasm)

(4-rasm)

AutoCAD daturi amaliy bezak fanida foydalanish qulay va oson hisoblanadi. Aynan shu dastur orqali talabalar quyidalarni amalga oshira oladilar:

- yangi dasturni o'rganish
- amaliy san'at haqida ma'lumotga ega bo'lish
- milliy naqsh haqida ma'lumotga ega bo'lish
- naqshga mos rang tanlash
- simmetrik va asimmetrik naqshlarni chizish

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Uzluksiz ta'lim tiziminining chizma geometriya va muhandislik grafikasi yo'nalishida pedagog kadrlar tayyorlashning ilmiy-nazariy asoslari Respublika imiy-amaliy anjumani materiallari to'plam №3 Toshkent 15-aprel 2015-yil.138-bet.

KOMPYUTER GRAFIK DIZAYN SOHASIDA (SMD) YO'NALISHI UCHUN PRODUKT DIZAYN MAVZUSIDA POST TAYYORLASHNING AHAMIYATI

Ilmiy tadqiqotchi: Usmonova Nafisa A'zam qizi
O'zbekiston jurnalistikasi va ommaviy ahborotlar universiteti

Kalit so'zlar: Amaliy grafika, SMD, produkt, yorug'lik, dastur, sovuq ranglar, issiq ranglar, och va to'q ranglar, post, photoshop, fotometriya, brush tool, gradients, adjustments.

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi kompyuter dizayn grafikasida (SMD) yo'nalishi uchun produkt dizayn mavzusida post tayyorlashning ahamiyati haqida ma'lumot berilgan. (SMD) yo'nalishning hozirgi zamonaviy reklamalardagi ko'rinishi.

XXI texnika asrida yashayotgan akanmiz, har yarim yilda juda katta yangiliklar kashf etilayotganiga guvohi bo'lmoqdamiz. Bundan bor yo'g'i 20 yil oldin sanoqli xonadonlarimizda kompyuter mavjud edi.

Kompyuter inglizcha "hisoblovchi" ma'nosini anglatsada, bugungi kunda nafaqat hisoblash ishlarida, balki turli ko'rinishdagi axborotlarni qayta ishlashda ham keng qo'llanilmoqda. Tarixdan ma'lumki, insonlar hisob ishlarini yengillashtirish maqsadida hisoblash texnikasiga katta ehtiyoj sezgan. Shu ehtiyojlar hamda hisoblash texnikasining takomillashib borishi kompyuter texnikasining yaratilishiga olib kelgan.[1.8]

Hozirgi kunga kelib busiz yashab bo'lmaydigan vaqt kelgan. Barcha malumotlar elektron ko'rinishga o'tgan. Endi nafaqat buxgalteriya hisobotlari balki, o'qituvchilarning baho jurnal hisobotlari, kutubxona, hattoki, muzey hisobotlari va boshqa hk sohalarning ham barcha hisobotlari elektron ko'rinishga ega.

Kompyuter dizayn mutaxassislari ham bugungi kunda web saytlar uchun dizayn tayyorlash odatiy hol hisoblanadi. Kompyuter dizayn mutaxassislarning asosiy ishlaridan yana biri bu social media dizaynga post tayyorlash. Instagramda hozirda juda ko'p aynan shu postlar bilan ish boruvchilar ko'pdir. Oynayi jahonda, ko'cha reklamalarida va internetda ko'p reklamalarni uchratamiz ularning aynan 80% produktga tegishli ekaniga guvohi bo'lmoqdamiz. Shu sababli social media design aholida yo'nalish bolibgina qolmay u siz mahsulot tasvirlanmasligini tasavvur qilish qiyin.

Social media design uchun nimalar kerak ekanligi haqida ma'lumot va dizaynga post tayyorlashda quyidagi bajarish lozim.

Social media design post tayyorlashda photoshop dasturda foydalanib ishlash oddiy holga aylangan. Quyidagi Rare beauty kosmetika kompaniya brendi tana

kremlari uchun bajarilgan (SMD) uchun tayyorlangan postga ahamiyat bersak ishlar yorug'lik va rang berish eng asosiy qismni tashkil qiladi. (1-rasm)

1-rasm Rare beauty

Rare beauty kosmetika ijtimoiy tarmoqlarda ko'p uchraydigan (SMD) produkt uchun tayyorlangan. Postga kompaniya brendi o'zining ya'ni och pushti rangdan kelib chiqib, orqa fon va podium ham shu rangga mos qilib tanlanadi. Rare beauty kosmetika kompaniyasi brendi yozuvi va logotipining rangidan va tanlangan shrift hartflaridan kelib chiqib esa dizaynning qolgan yozuvlari moslab bajariladi. Brend logotipi qulay ko'rinadigan hajmda joylashtiriladi. Albatta ijtimoiy tarmoqdan brend haqida ma'lumot topish mumkin bo'lgan ikonkalar joylashtiriladi.

Yana bir ijtimoiy tarmoqlarda ko'p uchraydigan (SMD) uchun tayyorlangan postlardan biri bu oziq-ovqat produkt dizayni hisoblanadi. Quyidagi Bellissimo pizza ijtimoiy tarmoqlarda ko'p uchraydigan (SMD) oziq-ovqat produkt uchun tayyorlangan (2-rasm) Postga kompaniya brendi o'zining rangidan kelib chiqib, orqa fon va shrift rangi mos qilib tanlanadi.

2-rasm Bellissimo pizza

(SMD) oziq-ovqat Bellissimo pizza uchun tayyorlangan post bo‘lganligini uchun oldingi fonga pitsani hajmi kattaroq qilib joylashiriladi va mavzuga mos matn yoziladi. Brend logotipi qulay ko‘rinadigan hajmda joylashtiriladi. Hozirgi 2,3 yil ichida O‘zbekistonda ingliz tili juda tez suratlarda rivojlanishi va ko‘p yoshlar ayna shu tilni o‘zlashtirishmoqda. Qolaversa bundan tashqari yoshlarimiz uchun bu tilda suhbat qurish uchun odatiy holga aylanmoqda. Shudan kelib chiqqan holda (SMD) uchun tayyorlangan postlarni ham ingliz tilida uchratishimiz mumkin. Qolaversa, hozirgi kunda tashqi reklamalar ham aynan ingliz tilida yozilayotganiga guvohi bo‘lmoqdamiz.

Kompyuter grafik dizayn sohasida (SMD) yo‘nalishi uchun produkt dizayn mavzusida post tayyorlashning quyidagilarga ahamiyati berilishi lozim:

- (SMD) post uchun to‘g‘ri produkt obyektini tanlash
- obyekt hususiyatidan kelib chiqib mos ranglar tanlash
- obyektlarga va umumiy tasvir kompozitsiyasiga mos rang berish
- mavzuga mos shrift tanlash
- tanlangan shriftga mos rang berish
- obyekt produkt brendining logotipi bo‘lsa postga joylashtirish

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Informatika va axborot texnologiyalari, 10 sinf, Fayziyeva M.R., Sayfurov D.M., Atamuratov R.K., 2021.

Internet manbalar

1. <https://www.rarebeauty.com/>
2. <https://bellissimo.uz/>
3. <https://www.myfonts.com/pages/whatthefont>

**INSON RESURLARINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOY-IQTISODIY
JARAYONLARINING TA'SIRI VA ZAMONAVOY ISHSIZLIK
DARAJASINING VUJUDGA KELISHI**

THE IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES ON THE
DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES AND THE EMERGENCE OF THE
MODERN UNEMPLOYMENT RATE.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА
РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ И ВОЗНИКНОВЕНИЕ
СОВРЕМЕННОГО УРОВНЯ БЕЗРАБОТИЦЫ.

Hasanova Shaxinabonu Alisher qizi

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali Ijtimoiy ish
ta'lim yo'nalishi talabasi; e-mail: shaxinabonuhasanova@gmail.com*

Ro'ziyeva Malika Ilyos qizi

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali Ijtimoiy ish
ta'lim yo'nalishi talabasi; e-mail: malikaroziyeva7716@gmail.com*

Ilmiy rahbar: Ishmurodov Bunyodjon Farxodvich

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda butun dunyoda global muammoga aylanib borayotgan ishsizlik muammosi va ularni kelib chiqish sabablari va ularning turlari haqida gapirib o'tilgan. Ishsizlik muammosi inson resurslarini ham kamayib borishiga sabab bo'lib kelmoqda. Inson resurslarini rivojlantirishda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarining ta'siri va ishsizlik darajasi yuqori suratlarda oshib borayotgan mamlakatlar haqida ma'lumotlar mavjud.

Abstract: This article talks about the problem of unemployment, which is becoming a global problem throughout the world, its causes and types. The problem of unemployment causes a reduction in human resources. There is information about the impact of socio-economic processes on the development of human resources and countries with high unemployment.

Аннотация: В данной статье говорится о проблеме безработицы, которая становится глобальной проблемой во всем мире, ее причинах и видах. Проблема безработицы вызывает сокращение человеческих ресурсов. Имеются сведения о влиянии социально-экономических процессов на развитие человеческих ресурсов и стран с высоким уровнем безработицы.

Kalit so'zlar. Inson resurslari, ishsizlik, ijtimoiy-iqtisodiy, zamonaviy, texnika, texnologiyalar, ishsizlik darajasi, Yevroosiyo

Keywords. Human resources, unemployment, socio-economic, modern, technique, technologies, unemployment rate, Eurasia

Ключевые слова. Человеческие ресурсы, безработица, социально-экономические, современные, техника, технологии, уровень безработицы, Евразия

KIRISH

Inson resurslari ijtimoiy mehnatning yuqori samarasini ta'minlaydigan, mamlakat, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning optimal imkoniyatini ifodalaydigan, mehnat faoliyatiga muvofiq keladigan sharoitlar birligidir. Inson resurslari mehnat (ularning miqdor va sifat jixatdan munosabatlarini), ya'ni aloxida ishchining va jami ishchi kunining mehnat faoliyatida qatnashish imkoniyatlarini ifodalaydi. Inson resurslarining mehnat resurslaridan sifat jixatlari bo'yicha farqi ham shunda. Inson resurslari – zarur o'quv- bilim va maxoratga, ishlash qobiliyati va malakasiga ega bo'lgan jamiyat a'zolari, mehnat ahlidir. Ularning soni jamiyatdagi ishlab chiqaruvchi kuchlar qanday imkoniyatga ega ekanligini belgilab beradi. Inson resurslari iqtisodiyotda mehnat bilan band bo'lganlarni ham, mehnat qilishlari mumkin bo'lganlarni ham qamrab oladi. Mamlakatimiz iqtisodiyotining bozor munosabatlariga o'tishi, shuningdek, oldimizdagi qator ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni xal etish inson resurslaridan samarali foydalanishni talab qiladi. Inson resurslari esa, ishlab chiqarishning asosiy omili bo'lib, boshqa resurslarga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega. ¹

O'zbekiston - inson salohiyatiga ega mamlakat. «Inson salohiyati eng faol, eng bunyodkor omil bo'lib, u mamlakatning isloxot va tub o'zgarishlari yo'lidan jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan belgilanuvchi mazkur omil, o'z navbatida, uni rivojlantirish va taraqqiy ettirishda xal qiluvchi asos hisoblanadi. Jamiyatning mehnat salohiyatini kuchaytirish, undan samarali foydalanish muammolari bozor munosabatlari davrida birmuncha murakkablashadi va ularning yechimini topish iqtisodchi olimlar oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bunga texnikani yangilash va boshqaruvni o'zgartirish bilan erishib bo'lmaydi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida, avvalo, iqtisodiyotning tarkibiy tizimi tubdan o'zgarishi, jumladan, zamonaviy texnika va texnologiyalarning kirib kelishi, milliy iqtisodiyotning rivojlanishi inson resurslari sifat jixatidan yaxshilanishini ob'ektiv tarzda taqozo etadi.

Asosiy qism

Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, inson resurslarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Bu jarayonlar insonlarning bilim va mahoratlarini o'stirish, ularning sog'lig'ini ta'minlash, ta'lim va tarbiya bilan bog'liq boshqa tadbirlarni amalga oshirish orqali bajariladi. Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar inson resurslarini rivojlantirishda quyidagilarni o'z ichiga oladi

¹ Azlarova M.M. Inson resurslarini boshqarish: o'quv qo'llanma. IQTISODIYOT, 2019. -207 bet.

Ta'lim va tarbiya : Ta'lim tizimlari va bilimni oshirishning barcha darajalari inson resurslarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Yaxshi ta'lim va tarbiya tizimlari insonlarga istiqbol uchun zarur bilim va mahoratlarni o'rgatadi. Sog'liqni saqlash: Sog'liqni saqlashning ahamiyati juda yuqori. Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar sog'liqni saqlash sohasida investitsiyalarni oshirish, salomat yashash sharoitlarini yaxshilash va tibbiyot texnologiyalarni rivojlantirish orqali inson resurslarini o'zaro qo'llab-quvvatlashadi. Ish tizimi va ishlab chiqarish: Iqtisodiy rivojlanish, korxonalar va sohani taraqqiy etayotgan boshqa tadbirlar inson resurslarini o'stirishga yordam beradi. Ish tizimi va ishlab chiqarish sohasidagi yangi yondashuvlar va texnologiyalar insonlarga yangi ish imkoniyatlarini yaratadi va ularning ma'lumot va mahoratlarini oshiradi. Adolat va barqarorlik: Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar inson resurslarini rivojlantirishda adolat va barqarorlik prinsiplariga asoslanishi zarur. Barqaror va adolatli jamiyatda har bir inson o'zining potentsialini rivojlantirish uchun imkoniyatlarga ega bo'ladi. Bu ommalashuvlar inson resurslarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Har bir insonning sodiq va o'zlashtirilgan tarbiyasi, ta'limi va sog'lig'i jamiyatning umumiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega.

Ishsizlik darajasi — ishsiz ishchi kuchining foizi. Bu ortda qolayotgan ko'rsatkich bo'lib, u odatda o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarni o'zgarishi ko'ra ko'tariladi yoki tushadi. Iqtisodiyot yomon ahvolda va ish o'rinlari tanqis bo'lsa, ishsizlik darajasi oshishi kutilishi mumkin. Iqtisodiyot sog'lom sur'atlarda o'sganda va ish o'rinlari nisbatan ko'p bo'lsa, uning pasayishi kutilishi mumkin. Ishsizlik — bir qism iqtisodiy faol aholining o'ziga loyiq ish topa olmasdan qolishi va mehnat zaxirasiga aylanishiga aytiladi.² O'zbekistonda Ishsizlik tushunchasi rasman 1992-yil "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida"gi qonunining qabul qilinishi bilan me'yoriy kuchga ega bo'ldi (1998-yil 1 mayda ushbu qonunning yangi tahriri qabul qilindi). Ishsizlik inson manfaatlariga to'g'ridan to'g'ri ta'sir qiladigan yirik ijtimoiy-iqtisodiy muammolardan biri hisoblanadi. Ish joyini yo'qotish ko'p kishilar uchun oilaviy turmush darajasining pasayishini, shaxsiy hayotining notinchligini keltirib chiqaradi, kishining ruhiyatiga ta'sir ko'rsatadi. Amaldagi iqtisodiy hayotda Ishsizlik ish kuchi taklifining unga bo'lgan talabdan oshib ketishi tarzida namoyon bo'ladi. Ishsizlik sababi turlicha: texnika rivojlanish bilan mehnat unumdorligi ortadi, kam mehnat talab bo'lib qoladi. Iqtisodiyotda jami talab va taklif muvozanati buziladi, tovarlarga bozor talabining qisqarishi ish kuchiga talabni ham qisqartirib yuboradi, natijada ish kuchining bir qismi ortiqcha bo'lib qoladi; iqtisodiyot rivojlanishi bilan malakali ish kuchiga talab oshib, malakasizlar kerak bo'lmay qoladi aholi ishchilarga nisbatan tez o'sgan kezlarda, uning bir qismi ortiqcha bulib, ishsizlik yuzaga kelib qoladi.³

² Wikipedia

³ "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi" - Jon Meynard Keyns

Ishsizlik sababi har xil bo'lganidek uning shakllari ham turlicha. Ishsizlik ning asosiy shakllari: friksion Ishsizlik — turli sabablarga ko'ra (yangi yashash joyiga o'tish, kasbni o'zgartirish, bola boqish, yangi ish tanlash) vaqt-vaqti bilan ishsiz qolish. Bu ixtiyoriy ishsizlik hisoblanadi. Tarkibiy Ishsizlik — ishlab chiqarish tuzilmasi o'zgartirilgan sharoitda eski tarmoqlarda ishlab kelgan kishilarning yangi tarmoqlarga kerak kasbni hali o'zlashtirmagan kezlarida yuz beradi. Siklli Ishsizlik — iqtisodiy tangliklar bilan bog'liq bo'lib, ishlab chiqarishning pasayib ketishi natijasida yuzaga keladigan ishsizlik. Bu majburan ishsiz qolishdir. Mavsumiy Ishsizlik — mavsumiy ishda band bo'lganlarning mavsum tugagach, ishsiz qolishi. Ishsizlik — rasman ish bilan band bo'lganlarning faqat qisman ishlashi. Unga qisqartirilgan ish kuni yoki ish haftasiga o'tganlar, ish yo'qligidan haqberilmaydigan ta'tilga chiqqanlar kiradi. Ishsizlar ishlayotganlar bilan bir qatorda mamlakat ish kuchini tashkil qiladi. Iqtisodiyotda Ishsizlik muammosini o'rganishdan asosiy maqsad aholining ish bilan bandligini yaxshilash orqali mamlakat (korxonalar) kengaytirish va aholi turmush darajasini yanada yaxshilashga aloqador tadbirlar ishlab chiqishdan iboratdir.

Ishsizlar safiga, odatda, nafaqa turli sabablarga ko'ra ishdan bo'shatilganlar, balki o'z ixtiyoriga ko'ra ishdan ketganlar va yangi ish topishga harakat qilayotgan shaxslar ham kiritilishini qayd etish lozim. Ishsizlik tarkibi uning sabablariga kura ish kuchining 4ta asosiy toifasini o'z ichiga oladi: ishdan bo'shatilishi natijasida ish joyini yo'qotganlar; ishdan ixtiyoriy ravishda bo'shaganlar; tanaffusdan so'ng ish qidirayotganlar; birinchi bora ish qidirayotganlar⁴. Bu toifalarning o'zaro nisbatlari iqtisodiy rivojlanish bosqichlariga bog'liq. Mamlakat miqyosida 3—5% darajasidagi Ishsizlik iqtisodiyot uchun normal holat (Ishsizlik ning tabiiy chegarasi) hisoblanadi. Ishsizlik darajasini pasaytirish uchun aholi bandligini ta'minlash davlat dasturlari ishlab chiqiladi, korxonalar qurilib, yangi ish o'rinlari tashkil etiladi, xodimlarni yangi kasblarga o'qitish, qayta tayyorlash ishlari amalga oshiriladi, bandlikka yordam jamg'armasi tashkil qilinadi. Mehnat qonunlariga ko'ra, ishsizlarga mehnat birjalari orqali ishsizlik nafaqasi to'lanadi.

Majburiy ishsizlik - bu odamlar faol ravishda ish izlayotgan bo'lishiga qaramay, ish topa olmaydigan vaziyatni tavsiflovchi atama. Bunga turli omillar sabab bo'lishi mumkin, masalan, iqtisodiy o'zgarishlar, yetarli tayyorgarlik yoki malaka, mehnat bozoridagi kamsitish va boshqalar.

Surunkali ishsizlik jiddiy ijtimoiy oqibatlarga olib kelishi mumkin, masalan, oila daromadining pasayishi, hayot sifatining pasayishi va psixologik stress. Ushbu hodisaga qarshi kurashish uchun samarali bandlik dasturlarini ishlab chiqish, yangi kasb-hunarlarini egallash uchun o'qitish va qo'llab-quvvatlash, yangi ish o'rinlari

⁴ Buyuk o'zgarish" - Karl Polanyi

yaratishga ko'maklashish va ish qidirayotganlarning ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralariidan foydalanishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Yevroosiyo iqtisodiy komissiyasi matbuot xizmati 10 avgust kuni bergan ma'lumotga ko'ra, Armaniston — Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi (YOII)dagi ishsizlik darajasi eng yuqori mamlakat. Ushbu Kavkaz mamlakatida yashovchi mehnatga yaroqli aholining 4,2 foizi ishsiz. Bu ko'rsatkich bo'yicha ikkinchi o'rinda Qirg'iziston — mehnatga yaroqli aholisining 2,9 foizi yoki 75,2 ming nafari ishsizlar ro'yxatida turadi. Keyingi o'rinlarda: Qozog'iston — 2,2 foiz, Rossiya — 0,9 foiz va Belarus — 0,2 foiz. Yevroosiyo iqtisodiy ittifoqi mamlakatlarida ishsizlik darajasi o'rtacha — 1,1 foiz (1 026,6 ming kishi), deb aytib o'tilgan

O'zbekistonda 2023 yil yakuniga ko'ra ishsizlik darajasi 6,8 foizni tashkil etib, avvalgi yilning mos davriga nisbatan 2,1 foizga kamaydi. 2023 yilning dekabr oyida vazirlik huzuridagi Mehnat bozori tadqiqotlari instituti tomonidan respublikaning 208 ta shahar va tumanida navbatdagi ijtimoiy so'rov o'tkazildi.

Xalqaro mehnat tashkiloti tavsiyalari asosida o'tkazilgan tadqiqot davomida 1 000 ta o'zini o'zi boshqarish organlari, 10 000 uy xo'jaliklari hamda 53 ming 300 nafar fuqaro qamrab olindi.

2024 yilning 1 yanvar holatiga mehnat resurslari soni 19 million 724 ming 900 kishini tashkil etib, 2023 yilning shu davriga nisbatan 207 ming 400 kishiga (1,1 foizga) oshgan.

Xulosa:

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki ishsizlik va uning turlari ishsizlik natijasida kelib chiqadigan muammolar va bu jamiyatdagi shaxslarning ruhiy holatiga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Ishsizlik jamiyatning ahamiyatli muammolardan biridir, chunki uning ko'rinishi jamiyatning o'rni va odamlarning hayotini to'g'ri ta'sir qiladi. Ishsizlikning turli turlari bor, masalan, struktural ishsizlik, sezgi ishsizlik, va siklik ishsizlik. Struktural ishsizlik jamiyatdagi o'zgarishlar vaqtida yuz beradigan sohaga mos keladigan bo'lib, bu belgilangan sohalardagi ish o'rinlarida yaxshi almashilmaydi. Sezgi ishsizlik esa daromad yetarli bo'lgan paytlarda ham shaxs ish topa olmaydi. Siklik ishsizlik esa sezgi ishsizlikning mazmuni, ya'ni ish qidiruvda vaqtni o'g'irlashning muammolariga yo'l qo'yadi. Bu muammolar jamiyatdagi shaxslarning ruhiy holatiga ko'p ta'sir qilishi mumkin. Ishsizlik odamlar uchun noto'g'ri maqomda bo'lishi, o'z fikr-mulohazalariga ega bo'lmay olishi, o'z hayot yo'li va istiqboli haqida shubhalanishi kabi ko'plab muammolarga olib kelishi mumkin. Bu esa o'z navbatida depressiya, stres, hissiyotlar va boshqa turi muammo va xulosa olishi mumkin. Bu holat esa umuman jamiyatdagi, uning iqtisodiyotini va ijtimoiy muhitini keskin ta'sir qiladi.

Фойдаланилган адабиётлар рo‘yxати:

1. Azlarova M.M. Inson resurslarini boshqarish: o‘quv qo‘llanma. IQTISODIYOT, 2019. -207 bet.
2. Wikipedia
3. "Bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi" - Jon Meynard Keyns
4. Buyuk o'zgarish" - Karl Polanyi
5. WWW.stat.uz
6. Q.Yo‘ldoshev, Q.Muftaydinov, B.Abduraxmonov “Iqtisodiy ta'limotlar tarixi” darslik T. Moliya 2006 y.4.

МАМЛАКАТИМИЗДА ИЖТИМОЙ СОHALARGA QARATILAYOTGAN E`TIBOR VA QILINAYOTGAN ISHLAR

ATTENTION TO SOCIAL SECTORS IN OUR COUNTRY
AND THINGS TO BE DONE
ВНИМАНИЕ СОЦИАЛЬНОМУ СЕКТОРУ В НАШЕЙ
СТРАНЕ И ЧТО СЛЕДУЕТ СДЕЛАТЬ

Ergasheva Durdona Kenjaboy qizi

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo`rg`on filiali Ijtimoiy ish
ta`lim yo`nalishi talabasi; e-mail: ergashevadurdona443@gmail.com*

Ilmiy rahbar: Ibragimov Jahongir Toshniyozovich

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo`rg`on filiali o`qituvchisi;
e-mail: Jahongir.5066@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqola hozirda mamlakatimizda ijtimoiy sohalarga qaratilayotgan e`tibor va qilinayotgan ishlar haqida aytib o`tilgan. Yan O`zbekiston Respublikasida ayollarga, yoshlarga, qariyalarga, nogironligi bor sgaxslarga, ijtimoiy ko`makka muxtoj bol`ganlarga ko`rsatilayotgan yordamlar va berilgan yordamalar qay darajada ularni hayotini yaxshilanganligi haqida ham maqolada aytib o`tilgan. Hozirda yangi ish boshlagan “ Inson” Ijtimoiy himoya markazi haqida ham maqolada so`z brogan. Ushbu maqolada men jamiyatimiz rivojlanishi uchun va aholini qo`llab-quvvatlash uchun ham ijtimoiy sohaga e`tabor kuchaytirish kerakligi haqida ham o`z fikrlarimni keltirib o`tganman.

Kalit so`zlar: Ijtimoiy, bolalar, yoshlar, nogironligi bor shaxslar, inson, qariya, yordam, Kanstitutsiya, qonun, farmon, prizident, hodimlar, maktab, bilim.

Abstract: This article talks about the attention paid to social spheres in our country and the work being done. In the Republic of Uzbekistan, the assistance provided to women, youth, the elderly, people with disabilities, and those in need of social assistance, and to what extent the assistance has improved their lives, is also mentioned in the article. The article also mentions the recently started "Inson" Social Protection Center. In this article, I have expressed my opinion about the need to pay more attention to the social sphere for the development of our society and to support the population.

Key words: Social, children, youth, persons with disabilities, human, elderly, help, Constitution, law, decree, president, employees, school, knowledge.

Аннотация: В данной статье говорится о внимании, уделяемом социальной сфере в нашей стране, и проводимой работе. В статье также упоминается поддержка, оказываемая в Республике Узбекистан женщинам, молодежи, пожилым людям, людям с ограниченными возможностями и

нуждающимся в социальной помощи, а также то, насколько эта поддержка улучшила их жизнь. В статье также упоминается недавно открывшийся Центр социальной защиты «Инсон». В этой статье я высказал свое мнение о необходимости уделять больше внимания социальной сфере для развития нашего общества и поддержки населения.

Ключевые слова: Социальный, дети, молодежь, инвалиды, человек, пожилые, помощь, Конституция, закон, указ, президент, сотрудники, школа, знания

Kirish

Hozirda mamlakatimizda ijtimoiy sohaga alohida e`tabor qaratilmoqda. Aynan nimaga ijtimoiy soha deganda mamlakat rivojlanib ravnoaq topishi uchun avvalo mamlakat aholisining barcha qatlamlari yaxshi hayot kechirishlari va kelajak uchun olg`a maqsat qo`ya bilishlari zarur. Ijtimoiy ish degan so`zga to`xtaladigan bo`lsak: ijtimoiy ish - bu shaxslarga, guruhlariga, jamoalarga hayot sifatini oshirishda va rivojlanish uchun qulay sharoit yaratishda yordam berishning kasbiy faoliyati. Shuning uchun, bu odamlarga yordam berish uchun shaxsiy xizmat sifatida qaraladi.

Aynan yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda ham ijtimoiy soha bo`yicha ham moddalar ishlab chiqilgan, bulardan bittasi O`zbekisto Respublikasi Konstitutsiyasining

1- moddasi

O`zbekiston — boshqaruvning respublika shakliga ega bo`lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat.

Davlatning “O`zbekiston Respublikasi” va “O`zbekiston” degan nomlari bir ma`noni anglatadi.¹

Mehnatga layoqatsiz va yolg`iz keksalar, nogironligi bo`lgan shaxslar hamda aholining ijtimoiy jihatdan ehtiyojmand boshqa toifalarining huquqlari davlat himoyasida. Bu yangi tahrirda qabul qilingan Konstitutsiyamizda belgilab qo`yilgan.

Ushbu qat`iy me`yor mazkur sohani yagona yondashuv asosida isloh qilish zarurligini taqozo etadi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 1 iyunda “Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko`rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo`lga qo`yish bo`yicha kompleks chora-tadbirlar to`g`risida”gi farmoni imzolandi.

Mazkur hujjat mamlakatimizda fuqarolarning ijtimoiy himoyaga oid huquqlari va manfaatlarini so`zsiz ta`minlash, aholiga ijtimoiy xizmatlarni ko`rsatish sifatini tubdan oshirish borasidagi ishlarni tizimli tashkil etishni yo`lga qo`yishga xizmat qiladi. Shuningdek, sohaga ilg`or xalqaro standartlarga asoslangan o`ziga xos boshqaruv tizimini joriy etishda muhim ahamiyatga ega.²

¹ O`zbekiston Respublikasi Yangi Konstitutsiyasi.2023

² LEX.UZ

Asosiy qism

Hozirda mamlakatimizda alohida e`tabor yoshlarga, ayollarga, qariyalarga va nogironligi bor shaxslarga qaratilmoqda. Nima sababdan ularga? Degan savol.

Aynan mamlakatimizning boshqa mamlakatlarning ham ijtimoiy himoyaga muxtoj zaif qatlamlari aynan shu insonlardir. Agarda biz yoshlarimizni qo`llab quvvatlasak ular mamlakatimiz kelajagini albatta yuksak cho`qqilarga olib chiqishlari mumkin. Men shu o`rinda aytib o`tmoqchimanki; yoshlarimizga davlat tarafidan berilayotgan yordamlar manzilli yordam ko`rsatilsagina yoshlar rivojlanishlari mumkin. Ba`zi joylarda biz aynan yoshlarimizga o`z qiziqishlari doirasida yordam ko`rsatilmayotganligini ham guvohi bo`lmoqdamiz. Mahalalardagi yoshlar yetakchilari mahalla yoshlarining o`z qiziqishlariga qarab yordam ko`rsatishlari zarur deb hisoblayman. E`ndi ayollarga ko`rsatilayotgan yordamlar haqida aytib o`tadigan bo`lsam ham aynan ayollarimizga ham manzilli yordam ko`rsatish kerak jamiyatimizdagi barcha ijtimoiy ko`makka muxtoj qatlamlarga manzilli yordam zarur. Ular shundagina bu ijtimoiy qatlamlar safidan chiqadilar va o`z turmush tarzlarini yaxshi va mazmunli o`tkazadilar.

Jamiyatning ijtimoiy hayot sohasini jamiyatning tizimli ravishda tashkil etilgan qismi sifatida tavsiflash mumkin, bunda odamlarning tarixiy va ijtimoiy guruhlari ularning ijtimoiy mavqei, jamiyat hayotidagi o'rni va roli to'g'risida o'zaro ta'sir o'tkazadilar. U o'z ichiga quyidagilarni oladi: sinflar va ijtimoiy qatlamlar, guruhlar, millatlar va millatlarning manfaatlari, jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar, mehnat va yashash sharoitlari, sog'liq va bo'sh vaqt. Jamiyatning ijtimoiy hayoti sohasi - bu nisbatan mustaqil, ajralmas quyi tizim bo'lib, odamlarning muayyan ijtimoiy hamjamiyatlar a'zosi sifatida faoliyati va ularning jamiyatdagi mavqeining tengligi va tengsizligi nuqtai nazaridan ular o'rtasida yuzaga keladigan munosabatlar bilan tavsiflanadi. Jamiyatning boshqa sohalari qatorida ijtimoiy hayot sohasining muhim roli ijtimoiy faoliyat va munosabatlarda turli ijtimoiy jamoalarning hayotiy vaziyatida tenglik yoki tengsizlik o'lchovi amalga oshirilayotganligi bilan belgilanadi. Bu to'g'ridan-to'g'ri ijtimoiy adolat tamoyilini amalga oshirish darajasida aks etadi. Shu sababli ijtimoiy hayot sohasini yanada rivojlantirish - chuqur o'zgarish yo'liga qadam qo'ygan jamiyatimizni takomillashtirishning asosiy vazifalaridan biridir.

Aholiga tibbiy va ijtimoiy-tibbiy xizmat ko`rsatish qulayligi hamda sifatini oshirishga, aholi o`rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirishga, tibbiyot muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga yo'naltirgan holda sog'liqni saqlash sohasini, eng avvalo, uning dastlabki bo'g'inini, tez va shoshilinch tibbiy yordam tizimini yanada isloh qilish kabi muhim vazifalar belgilab berilgan:

- aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirish;
- yangi ish o`rinlari yaratish hamda aholining, eng avvalo, o`rta maxsus va oliy o`quv muassasalari bitiruvchilari bandligini ta'minlash, mehnat bozori

infratuzilmasining mutanosib rivojlanishini ta'minlash, ishsizlik darajasini kamaytirish;

- mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faolligini to'liq amalga uchun sharoitlar yaratish, ishchi kuchi sifatini yuksaltirish, ishga joylashtirishga muhtoj shaxslarni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini kengaytirish. O'zbekiston Respublikasi aholisining turmush darajasi va farovonligini o'rganish maqsadida, davlat statistika organlari tomonidan har yili uy xo'jaliklarida tanlama usulda kuzatuvlar o'tkaziladi.

Aholining ijtimoiy ahvolini yaxshilash va jamiyatimizdagi kambag'allikni qisqartirish bo'yicha "Inson" ijtimoiy himoya markazlari ish olib bormoqda. "Inson" ijtimoiy himoya markazlari aholiga qanday yordam ko'rsatadi degan savolga to'xtaladigan bo'lsak;

Xodimlar ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqaroning holatini o'rganib, shu yerning o'zida uni ijtimoiy himoya guruhiga kiritadi va tegishliligi bo'yicha mas'ul tashkilotga yo'naltiradi. Endilikda talabgorlarni o'zgarar parvarishiga muhtoj bo'lgan yolg'iz yashovchi yoki yolg'iz keksa va nogironligi bo'lgan shaxs deb e'tirof etish yoki bekor qilish, shuningdek, yolg'iz keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslar ro'yxatiga kiritish va undan chiqarish "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazlarining qaroriga asosan amalga oshiriladi. Bunda, ijtimoiy xodimlar mahallada planshetlar orqali 21 turdagi ijtimoiy yordam va xizmatlar bo'yicha arizalarni onlayn tarzda qabul qiladi. Yana bir muhim jihatini ta'kidlashim lozim. Shu kungacha ijtimoiy himoyaga muhtojligi bo'lgan ayrim kishilar bugun mahalladan, ertaga hokimiyatdan, indinga sektor boshlig'idan moddiy yordam so'rab, barcha "daftar"lardan yoki har qanday ijtimoiy ko'makdan bahramand bo'lgan holda boshqa bir ko'makka muhtoj talabgor esa biror marta ham yordam ololmagan yoki xuddi shu kabi nogironlik nafaqasini olish maqsadida turli qing'ir yo'llarni tanlash holatlari ko'p uchraydi. Vaholanki, ular biror ish faoliyati bilan shug'ullanishga imkoniyati bo'lgan, ijtimoiy ta'minotga ehtiyoji bo'lmagan va nogironligi noto'g'ri belgilangan fuqarolardir. Shu kabi holatlarning oldini olish maqsadida ijtimoiy daftarlar, nogironlik berish kabi ijtimoiy himoyaga olinishi lozim bo'lgan holatlarni tasdiqlash uchun ijtimoiy xizmatlarni muvofiqlashtiruvchi yagona elektron platforma - "Yagona milliy ijtimoiy himoya" axborot tizimi tashkil etilyapti. Bu orqali ijtimoiy xodimlar tomonidan fuqarolarning arizalari onlayn qabul qilinadi va bunda "Mehr daftari", "Saxovat va ko'mak", "Yoshlar daftari" va "Ayollar daftari" axborot bazalari, shu jumladan, ushbu "daftar"larga kiritilgan fuqarolar hamda ularga tayinlangan to'lovlar to'g'risida ma'lumotlar integratsiyasi ta'minlanadi. Vazirlik va idoralarning 35 turdagi elektron ma'lumotlari almashinuvi yo'lga qo'yiladi. Buning natijasida yuqoridagi kabi holatlarga yo'l qo'yilmaydi. Talabgorning ijtimoiy yordam olgan yoki olmagan

elektron bazada ko‘rinib turadi. Shu orqali ayrim boqimandalik holatlarining ham oldi olinadi. Bu inson omilisiz, elektron aylanma hujjat shaklida yuritiladi³.

Ijtimoiy daftarlardan chiqarishning ham yangi tartiblari belgilandi. Shu kungacha ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqaroga biror asbob-uskuna yoki bir martalik moddiy yordam berilib, kam ta‘minlanganlar ro‘yxati yoki ijtimoiy daftarlardan chiqarilar edi. Oqibatda uskunaning krediti, u tayyorlayotgan mahsulotning xaridori yo‘qligi sabab fuqaro yanada og‘ir ahvolga tushirib qolardi. Bu kabi holatlarning oldini olish uchun endi ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqaroning to jamiyatga qo‘shilib, o‘z o‘rnini topib ketgungacha bo‘lgan holat nazoratga olinadi. 2024 yil 1 yanvardan boshlab davlat xizmatlari markazlari va ularning filiallarida ijtimoiy himoyaga muhtoj aholiga ijtimoiy xizmatlar va yordamlar ko‘rsatishga ixtisoslashgan “Ijtimoiy xizmat darchalari” tashkil etiladi. Ijtimoiy himoyaga muhtoj shaxslarga ijtimoiy xizmat va yordamlarning 49 turi mahallada va 30 turi “Inson” markazlarida ko‘rsatiladi. Ushbu xizmatlarning 26 turi joriy yilning 15 oktyabridan hamda 23 turdagisi 2024 yil 1 yanvardan boshlanadi. “Ijtimoiy xizmat darchalari” orqali ijtimoiy xizmatlar va yordam ko‘rsatish uchun arizalar qabul qilish imkoniyati yaratiladi. Bunda, nogironlikni belgilash, protez-ortopediya bilan ta‘minlash, sanatoriylarga yuborish, psixologik yordam va ijtimoiy nafaqa tayinlash bo‘yicha xizmatlar ko‘rsatish yo‘lga qo‘yiladi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki hozirda mamlakatimiz raxbari davlatimiz ravnaqi va jamiyat aholisini hayotini yaxshilash borasida har tomonlama ishlar olib bormoqdalar. Bu olib borilayotgan ishlarning barchasi aholi hayotini yaxshilash, yoshlarni har taraflama barkamol qilib tarbiyalash uchun, qilinayotgan ishlardir.

Shu sababdan ham Muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqmang, aksincha urinib ko‘rmaslikdan qo‘rqing. Inson tanqidlardan rivojlanadi.

Yana ijtimoiy sohani rivojlantirish uchun qilinayotgan ishlardan misol keltiradigan bo‘lsak harakatlar strategiyasining “ijtimoiy sohani rivojnantirish” deb nomlangan to‘rtinchi yo‘nalish aholi badligini oshirish, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish va ularning salomatligini saqlash, yo‘l-transport, muhandislik kommunikatsiya hamda ijtimoiy ijtimoiy infra tuzulmani rivojlantirish va modernizatsiyalash va aholini elektr energiya gaz bilan ta‘minlashni yaxshilash, aholining muhtoj qatlamlariga ko‘ratiladigan ijtimoiy yordam sifatini oshirish, xotin qizlarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi maqomini oshirish hamda Mamlakat iqtisodiyotining transformatsiyasi xo‘jalik tarmoqlari bo‘yicha ish bilan bandlik tarkibi o‘zgarishiga olib keladi.⁴

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 01.06.2023 yildagi PF-82-son

⁴ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi

Yana davlat qonunlar va qonunosti hujjatlar tizimi orqali aholini ijtimoiy himoya qilish darajasini tartibga soladi, eng kam yashash minimumini aniqlaydi va undan kelib chiqqan holda, eng kam oylik ish haqi, ijtimoiy to'lovlar, sug'urta mukofotlari va ijtimoiy yordam (imtiyozlar) turlarini belgilaydi, ijtimoiy himoya qilishda ishtirok etuvchi xizmat (idora) larning faoliyatini muvofiqlashtiradi. Shu bilan birga, aholini ijtimoiy himoya qilish darajasini tartibga solish bo'yicha davlatning eng samarali roli aholini kasbiy tayyorgarlikka, qayta tayyorlash va malaka darajasini oshirishga ko'maklashish uchun aholiga, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslarga qo'shimcha ish o'rinlari yaratishni rag'batlantirishdan iborat.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – T.:O'zbekiston, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Yangi Konstitutsiyasi.2023
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 01.06.2023 yildagi PF-82-son
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston
5. Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF- 4947-son Farmoni.
6. LEX.UZ

**SHAXSLARARO KONFLIKTLARNING MOHIYATI,
TIPOLOGIYASI VA ELEMENTLARI****THE ESSENCE, TYPOLOGY AND ELEMENTS OF
INTERPERSONAL CONFLICTS
СУЩНОСТЬ, ТИПОЛОГИЯ И ЭЛЕМЕНТЫ
МЕЖПЕРСОНАЛЬНЫХ КОНФЛИКТОВ**

Ergasheva Durдона Kenjaboy qizi

*Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali Ijtimoiy ish
ta'lim yo'nalishi talabasi; e-mail: ergashevadurdona443@gmail.com*

Ilmiy rahbar: Abbassova Maftuna Subxanovna

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Аннотация: Ushbu maqolada shaxslararo konfliktlar, o'zaro ziddiyatlar, bu ziddiyatlarga misollar va ularni oldini olish bo'yicha aytib o'tilgan. Maqolada shaxslararo konfliktning mohiyati nima?, shaxslararo konfliktlarning tipologiyasini nima ekanligi va tipologiya so'ziga xam aloxida ma'lumot berilgan. Maqolamizning asosiy mazmuni asosan shaxslararo konfliktlar haqida yoritib berilgan. Yana shaxslararo konfliktlarning elementlari haqida ham aytib, misollar keltirib o'tilgan.

Калит so'zlar: Konflikt, shaxs, mohiyat, tipologiya, element, jamiyat, davlat, madaniyat, beparvolik, yoshlar.

Abstract: In this article, interpersonal conflicts, mutual conflicts, examples of these conflicts and their prevention are mentioned. In the article, what is the essence of interpersonal conflict, what is the typology of interpersonal conflicts, and the word typology is given separate information. The main content of our article is mainly about interpersonal conflicts. The elements of interpersonal conflicts are also mentioned and examples are given.

Key words: Conflict, personality, essence, typology, element, society, state, culture, carelessness, youth.

Аннотация: В данной статье упоминаются межличностные конфликты, взаимные конфликты, примеры этих конфликтов и их предотвращение. В статье в чем состоит сущность межличностного конфликта, какова типология межличностных конфликтов, а также отдельная информация о типологии слова. Основное содержание нашей статьи в основном посвящено межличностным конфликтам. Также упоминаются элементы межличностных конфликтов и приводятся примеры.

Ключевые слова: Конфликт, личность, сущность, типология, стихия, общество, государство, культура, беспечность, молодежь.

KIRISH

Shaxslararo konflikt - bu shaxslarning o'zaro munosabatlari jarayonida to'qnashuvi. Bunday to'qnashuvlar hayotning turli sohalarida va sohalarida (iqtisodiy, siyosiy, ishlab chiqarish, ijtimoiy-madaniy, kundalik hayot va boshqalar) sodir bo'lishi mumkin.

Va o'zaro da'volarning turli ko'lamlariga ega: qulay joy jamoat transportida davlat idoralaridagi prezident o'rindig'igacha; bir tilim nondan tortib, bir necha million dollarlik boylikka yetadi.

Shaxslararo konfliktning sub'ektlari o'zlarining shaxsiy yoki guruh manfaatlarini ko'zlagan (himoya qiluvchi) shaxslar (individlar)dir. Ba'zi tadqiqotchilar shaxslararo ziddiyatni "muloqot sheriklarining mos kelmaydigan istaklari, intilishlari va munosabatlari to'qnashuvi ..." deb talqin qilishadi. Bu ta'rifda, bizningcha, konflikt sub'ektlari ob'ekt bilan almashtiriladi.

Shunday qilib, shaxslararo ziddiyat - bu ikki yoki undan ortiq shaxslarning to'qnashuvi (qarama-qarshiligi), uning sabablari mos kelmaydigan ehtiyojlar, manfaatlar, qadriyatlar, pozitsiyalar, rollar, maqsadlar va yoki ularga erishish vositalaridir.¹

Boshqa ijtimoiy nizolarda bo'lgani kabi, shaxslararo ziddiyatlarda ham ob'ektiv va sub'ektiv ravishda aniqlangan sabablarni ajratish mumkin. Ob'ektiv omillar konflikt yuzaga kelishi ehtimolini yaratadi. Masalan, bo'lim boshlig'ining paydo bo'lgan bo'sh lavozimi, agar ikkalasi ham ushbu lavozimga ariza topshirsa, ushbu bo'limning ikki xodimi o'rtasida ziddiyatga olib kelishi mumkin. Shaxslararo konfliktning subyektiv omillari ziddiyatli shaxslarning individual (ijtimoiy-psixologik, fiziologik, dunyoqarash va boshqa) xususiyatlaridan kelib chiqib shakllanadi. Ushbu omillar ko'p jihatdan shaxslararo nizolarning rivojlanish dinamikasini va uning oqibatlarini belgilaydi.

Shaxslararo nizolar yangi tanishgan va doimiy muloqotda bo'lgan odamlar o'rtasida paydo bo'ladi. Va aslida, va boshqa holatda muhim rol munosabatlarda shaxslararo idrok (shaxslararo idrok) o'ynaydi, bu shaxs tomonidan shaxsni baholash va tushunishni (noto'g'ri tushunishni) nazarda tutadi. Shaxslararo idrok etish jarayoni murakkab tuzilishga ega, uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

- 1) identifikatsiya - shaxsni solishtirish, yonma-yon qo'yish va u bilan o'zini tanishtirish;
- 2) ijtimoiy-psixologik aks ettirish - boshqasini uning uchun o'ylash orqali tushunish;
- 3) empatiya - empatiya orqali boshqa odamni tushunish;

¹ Dmitriev, A.V. Konfliktologiya: Qo'llanma/ A. Dmitriev. - M.: Gardariki, 2000. -- 320 b.

4) stereotiplash - har qanday narsaning sifat xususiyatlarini unga tarqatish orqali boshqasini idrok etish va baholash ijtimoiy guruh.

ASOSIY QISM

Ko`p yillar mobaynida insonlar ya`ni shaxslar o`rtasida turli xil ziddiyatlar bo`lib turadi. "Mojarо" so'zi paydo bo'ldi zamonaviy tillar lotin tilidan (conflictus - to'qnashuv), u xalqaro va tarjimaga muhtoj emas. Shaxslararo ziddiyatga ta'rif berish uchun siz "mojarо" nima ekanligini aniqlashingiz kerak. Ushbu kontseptsiyaning ta'rifi juda ko'p nufuzli sotsiologlar va psixologlar tomonidan ushbu hodisani ko'p tomondan ko'rib chiqqan holda berilgan va talqin qilish variantlarining xilma-xilligi har qanday aniq narsani ajratib ko'rsatishni muammoli qiladi. Biroq, ko'pchilik mualliflar konfliktda ikki yoki undan ortiq sub'ektlar ko'pincha ishtirok etadigan kelishmovchilik shaklida bo'lgan qarama-qarshilik mavjudligiga qo'shiladilar.

O'zining miqyosi va xilma-xilligi tufayli mojarо juda ko'p turli xil turlari mavjud. Shaxslararo konflikt eng keng tarqalgan konflikt turi hisoblanadi. Bu aniq ishtirokchilarning yuzma-yuz qarama-qarshilik holati, ular (yoki ulardan kamida bittasi) tomonidan idrok etilgan va boshdan kechirilgan muhim psixologik muammo sifatida, uni hal qilishni talab qiladigan va tomonlarning qarama-qarshilikni bartaraf etishga qaratilgan faolligini keltirib chiqaradigan vaziyat sifatida ta'riflanishi mumkin. Yuzaga kelgan va vaziyatni ikkala yoki tomonlardan birining manfaatlarini ko'zlab hal qilish.²

Ko'pgina tadqiqotchilar shaxslararo ziddiyatning quyidagi belgilari bo'yicha kelishib olishadi:

Bipolyarlik - konfliktda ikkita qarama-qarshi pozitsiya mavjud.

Raqobat - ehtiyojni qondirish yoki raqibni yo'q qilish istagi.

Konflikt sub'ektlarining mavjudligi.

Qarama-qarshiliklarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat.

Shaxsiy nizolar yuzaga kelgan qarama-qarshilik qanday muammolarga ta'sir qilishda qanday farq qilishi kabi, Krilov shaxslararo nizolarning asosiy belgilarini ajratib ko'rsatadi:

Qiymat ziddiyati. Subyektlar uchun alohida individual ahamiyatga ega bo'lgan mos kelmaydigan e'tiqodlar asosida kelishmovchilik yuzaga keladigan vaziyatlar. Har bir inson o'zi uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan va mavzu uchun nimani anglatishini aks ettiruvchi qadriyatlar tizimiga ega. Manfaatlari to'qnashuvi. Ishtirokchilarning maqsadlari, motivlari va rejalari bir-biriga mos kelmaydigan yoki bir-biriga zid bo'lgan holatlar. O'zaro munosabatlar qoidalari yoki qoidalarini buzish natijasida yuzaga keladigan nizolar. Normlar va qoidalar o'zaro ta'sir qilish tartibini boshqaradi, ularsiz buning iloji yo'q.³

² Antsupov, A. Ya. Shipilov, A. Konfliktologiya: Universitetlar uchun darslik

³ Karmin, A. Konfliktologiya / A. Karmin - SPb.: "Lan" nashriyoti, 1999. - 448 p.

Shaxslararo nizolarni boshqarish ikki jihatda ko'rib chiqilishi mumkin - ichki va tashqi. Ichki jihat texnologiyalardan foydalanishni nazarda tutadi samarali muloqot konfliktidagi ratsional xulq-atvor. Tashqi tomoni rahbar (rahbar) yoki boshqa boshqaruv sub'ektining muayyan nizoga nisbatan boshqaruv faoliyatini aks ettiradi.

Endi shaxslararo konfliktlarning mohiyati so`ziga e`tabor qaratadigan bo`ladigan bo`lsak mohiyat so`ziga to`xtalamiz mohiyat bu; Mohiyat narsalarning ichki mazmuni bo`lib, ularning turli tuman xossalari va munosabatlarini yaxlit aks ettiradi. Endilikda shaxslar o`rtasidagi o`zaro konfliktlarning mohiyati aynan kelib chiqayotgan o`zaro ziddiyatlar qay tartibda sodir bo`lmoqda va uni oldini olish usullari hisoblanadi.

Endi shaxslararo konfliktlarning tipalogiyasi nima? Va tipalogiya nima? Degan savollarga to`xtalamiz. Tipalogiya bu- (tip va ...logiya) — obyektlarni mavhum, umumlashgan model (tip)lar yordamida ilmiy tasnif qilish usuli. Bunda o`rganilayotgan obyektlarning eng muhim struktur (tarkibiy) va funksional xususiyatlari qayd etiladi.

Shaxslararo konfliktlarning tipalogiyasi nima?

Shaxslararo konfliktlar tipologiyasi asosan shaxslararo konfliktlar usullari tasnifi va boshqalarni tushintirib berishimiz mumkin.

XULOSA

Shaxslararo konfliktlari - bu manfaatlar to'qnashuvi yoki shaxslar o'rtasidagi kelishmovchiliklar natijasida yuzaga keladigan kelishmovchiliklar. Bunday nizolar odatda hissiy reaksiyalarni keltirib chiqaradigan va shaxslar o'rtasidagi munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatadigan holatlar sifatida ta'riflanadi. Shaxslararo ziddiyatlari turli qadriyatlar, e'tiqodlar, umidlar, ehtiyojlar, maqsadlar yoki manfaatlar o'rtasidagi farqlardan kelib chiqishi mumkin. Bunday nizolar shaxsiy munosabatlar, ish muhiti, oilaviy munosabatlar, do'stlik yoki har qanday ijtimoiy muhitda sodir bo'lishi mumkin. Bunday to'qnashuvlar turli muammolarni keltirib chiqarishi va keraksiz stress, tartibsizliklar, tartibsizliklar va muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, muloqot qobiliyatlari, empatiya va tushunish shaxslar o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish va munosabatlarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Shaxslararo mojarolarini hal qilishda muhim jihat shundaki, tomonlar o'rtasidagi muloqot ochiq va halol, hamdardlik namoyon bo'ladi, o'zaro hurmat saqlanib qoladi va murosaga erishiladi. Shuningdek, nizoni hal qilish uchun neytral uchinchi tomon ishtirok etishi ham foydali bo'lishi mumkin. Shaxslararo konfliktlar tipalogiyasi va mohiyatini tahlil qilishda, umumiy ravishda uchta bosqichni ajratish mumkin:

O`zaro konfliktlar: Buning sabablaridan biri o`zaro munosabatlar bo`yicha yaqin tartibsizlik va turli xil vaziyatli, qiziqarli yoki boshqa faktorlar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, ish joyida yoki oilaviy muammo, yoki do'stlik yoki tanishlikda kelib chiqqan muammolar.

Tarkibiylashgan konfliktlar: Bunday konfliktlar odamning shaxsiy o'zgarishlari, kafolat kuchlari, motivatsiyalari yoki qadriyat bo'yicha paydo bo'lishi mumkin. Masalan, bir kishining hamma narsani taklif qila olishi, boshqa kishining ma'lumotlaridan qochishlari yuzaga kelishi.

Tashqi konfliktlar: Bunday konfliktlar bo'sh ish joylari, institutsiyalar, jamiyatning aloqa tarmoqlari yoki davlatlar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin. Masalan, iqtisodiy aloqa, siyosiy oqimlar yoki xalqaro munosabatlar bo'yicha konfliktlar. Bu qanday tip turlar bir-biridan farqli o'zlariga xos xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin, ularning halqaro, regional yoki milliy darajalarining bir-biriga aloqasi va moxiyati ta'siri mavjud bo'lishi mumkin. Shuningdek, har bir konflikt o'zining mos rivojlanayotgan yechimlarini ham ushlab turadi, va shaxslar uning o'zi va uning taklif etilgan vaqtda muomala qilishga moxiyatiga ega bo'lishlari muhimdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Antsupov, A. Ya. Shipilov, A. Konfliktologiya: Universitetlar uchun darslik / A. Antsupov, A. Shipilov. - Birlik: Moskva, 2000 .-- 507 p.
2. Babosov, E. M. Konfliktlar sotsiologiyasi: darslik. Usul. nafaqa / E. M. Babosov. - Minsk: BSU nashriyoti, 2011 .-- 399 p.
3. Grishina, N.V. Mojarolar psixologiyasi / N.V. Grishina - SPB .: Peter, 2004 .-- 464 p.
4. Dmitriev, A.V. Konfliktologiya: Qo'llanma/ A. Dmitriev. - M .: Gardariki, 2000 .-- 320 b.
5. Karmin, A. Konfliktologiya / A. Karmin - SPb .: "Lan" nashriyoti, 1999. - 448 p.
6. Krilov A. Psixologiya / A. Krilov. - "Prospekt" nashriyoti; Moskva, 2005 - 744 p.
7. Linkoln, V.F. va boshqalar Muzokaralar. / V. Linkoln. - SPb .: Riga: Ped. Markaz "Eksperiment", 1998. - 159 p.
8. Selchenok, K. Amaliy konfliktologiya: O'quvchi / K. Selchenok. - Hosil, AST, 2007 .-- 565 p.

FAZODA PERPENDIKULYAR, OG`MA VA MASOFA

Rejabova Gulnoza

Andijon viloyati Izboskan tumani 2-son kasb-hunar maktabi

Matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Matematik sohalarning ulkan kengligida perpendikulyarlik, burchaklar va masofalar tushunchalari fazoviy munosabatlarni tushunishning muhim yo'llarini ochib beradi. Ushbu maqola ushbu asosiy tushunchalar bo'ylab sayohatga kirishadi, ularning ahamiyatini ochib beradi, qo'llanilishini o'rganadi va kosmosning ko'p o'lchovli gobelenidagi o'zaro ta'sirining nozik tomonlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Perpendikulyar, burchak, masofa, fazoviy geometriya, ortogonal, trigonometriya, Pifagor teoremasi, vektorlar, Yevklid fazosi, uch o'lchamli, orientatsiya, orientatsiya burchaklari.

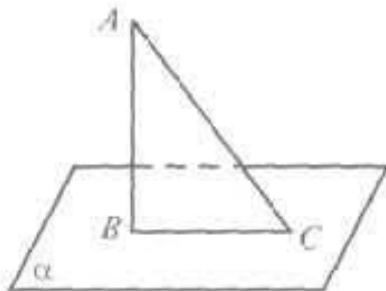
Yevklidning qadimiy risolalaridan tortib to hozirgi zamon matematik asoslarigacha perpendikulyarlik, burchaklar va masofalarni o'rganish geometrik izlanishlarning tamal toshi bo'lgan. Yevklid "Negizlar" kabi asarlarida chiziqlar, tekisliklar va fazoviy o'lchovlar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish uchun asos yaratdi. Bu borada uch perpendikulyar haqidagi teorema ham fazoviy qonuniyatlar uchun asosiy poydevorlardan biridir. Uch perpendikular haqidagi teorema Evklidning „Negizlar“ asarida uchramaydi. Uni o'rta asrlarda yashagan O'rta Osiyo matematiklari kashf etganligi ehtimoldan yiroq emas, chunki u birinchi marta Nasriddin Tusiy (1201 — 1274) ning „To'la to'rt tomonli haqida risola“ nomli asarida sferik uchburchak uchun „Sinuslar teoremasi“ni isbollashda dastlabki izoh tariqasida keltiriladi. Bu dastlabki izohlar orasida Abu Rayhon Beruniyning „Sfera sirtida sodir bo'ladigan hodisalar haqida astronomiya kaliti to'g'risida kitob“ nomli asaridan olingan isboti ham mavjud. Beruniyning o'sha teoremasi quyidagichadir: „Agar ikki tekislik o'zaro to'g'ri burchakka teng bo'lmagan burchak ostida kesishsa va bu jismlardan birining biror nuqtasidan tekisliklarning kesishish chizig'iga va ikkinchi tekislikka perpendikularlar tushirilsa, bu perpendikulalarning asoslarini tutashtiruvchi to'g'ri chiziq tekislikning kesishish chizig'i bilan to'g'ri burchak hosil qiladi“. Asrlar davomida olimlar va matematiklar ushbu tamoyillarni kengaytirib, fazoviy geometriya haqidagi tushunchamizni qat'iy tahlil va innovatsion metodologiyalar orqali boyitdilar.

Fazodagi asosiy elementlardan quyidagilarning ta'rifini keltirib o'tamiz:

1. Perpendikulyarlik: Fazoviy geometriyada ikkita chiziq to'g'ri burchak ostida kesishsa perpendikulyar bo'lib, kesishish nuqtasida to'rtta to'g'ri burchak hosil qiladi. Perpendikulyarlik chiziqlar bilan chegaralanib qolmaydi, balki tekislik va yuqori o'lchamli bo'shliqlarga tarqalib, ortogonallik va o'zaro mustaqillikni anglatadi.

2. Og`ma: Berilgan tekislikka bu tekislikda yotmaydigan biror nuqtadan to`g`ri burchak ostida o`tmaydigan to`g`ri chiziq “og`ma” deyiladi

3. Masofa: Masofa fazodagi ikki nuqta orasidagi ajralish darajasini ifodalaydi. Bu ob'ektlar yoki ob'ektlar orasidagi fazoviy yaqinlik yoki nomutanosiblikni aniqlaydigan skalyar miqdor.

1-rasm. α tekislikka AB – perpendikulyar, AC – og`ma, BC – og`ma preyektsiyasi.

Yuqoridagi 1-rasmda Pifagor teoremasidan xulosa qilish mumkinki, agar α tekislikka A nuqtadan AB – perpendikulyar va AC – og`ma o`tkazilgan bo`lsa, $BC = \sqrt{AC^2 - AB^2}$ formula o`rinli.

Fazodagi $A_1(x_1, y_1, z_1)$ va $A_2(x_2, y_2, z_2)$ nuqtalar orasidagi masofa

$$A_1A_2 = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2 + (z_2 - z_1)^2}$$

formula orqali hisoblanadi.

Misollar yechish na`munasi:

Misol. Agar tekislikka bir nuqtadan o`tkazilgan og`ma perpendikularlardan ikki marta katta bo`lsa va og`ma va perpendikulyarlar asoslari orasidagi masofa 6 ga teng bo`lsa, og`maning uzunligini toping.

Yechish: Masala shartidan ko`rinib turibdiki, biz 1-chizmadagi holatda, $AB = x$, $AC = 2x$ va $BC = 6$ deb olishimiz mumkin. Demak, $(2x)^2 - x^2 = 6^2$. Bundan, $3x^2 = 36$, ya`ni $x = 2\sqrt{3}$. Demak, og`ma $AC = 2x = 4\sqrt{3}$.

Javob: $AC = 4\sqrt{3}$.

Misol. Tekislikka bir nuqtadan uzunliklari 4 ga 8 ga teng bo`lgan og`malar tushirilgan. Bu og`malarning proyeksiyalari nisbati 1:3 bo`lsa, bu nuqtadan o`tkazilgan perpendikulyar uzunligini hisoblang.

Yechish: Og`ma uzunligi h bo`lsin. U holda $\frac{\sqrt{16-h^2}}{\sqrt{64-h^2}} = \frac{1}{3}$ tenglamani yozishimiz mumkin. Bundan $9(16 - h^2) = 64 - h^2$ tenglamaga kelamiz. Buni yechib, $h = \sqrt{10}$ ekanligi kelib chiqadi. Javob: $h = \sqrt{10}$.

XULOSA VA TAKLIFLAR:

Perpendikulyarlik, burchaklar va masofalar fazoviy geometriya binosida asosiy ustunlar bo'lib xizmat qiladi, turli o'lchamlardagi fazoviy munosabatlarni tushunish va tahlil qilishni osonlashtiradi. Perpendikulyar chiziqlarning nosimmetrik nafisligidan tortib, orientatsiyaning burchak chegaralari va masofani o'lchashning miqdoriy aniqligigacha, bu tushunchalar geometrik landshaft haqidagi tushunchamizni shakllantirish uchun bir-biriga bog'langan. Kosmosning murakkabliklari bo'ylab sayr qilar ekanmiz, perpendikulyarlik, burchaklar va masofalar tamoyillari bizning yo'limizni yoritib, bizni chuqurroq tushunchalar va kashfiyotlar sari yetaklaydi.

1. Yuqori o'lchamlardagi tadqiqotlar: Yuqori o'lchamli fazolarga perpendikulyarlik, burchaklar va masofalarni o'rganishni kengaytiring, ularning Yevklid geometriyasining uch o'lchamidan tashqari sohalardagi oqibatlarini oching.

2. Muhandislik va fandagi ilovalar: Arxitektura, robototexnika, fizika va kompyuter grafikasi kabi sohalarda ushbu geometrik tushunchalarning real hayotdagi qo'llanilishini o'rganing, ularning muammoni hal qilish va innovatsiyalardagi ajralmas rolini ko'rsating.

3. Interfaol o'qitish vositalari: Perpendikulyarlik, burchaklar va masofalar haqidagi mavhum tushunchalarni tushunishga yordam berish, turli xil o'rganish uslublarini qo'llab-quvvatlash va matematik tadqiqotlarga faollikni oshirish uchun interfaol simulyatsiya va vizualizatsiyalarni ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I. Isroilov, Z. Pashayev, Geometriya II-qism, Toshkent.: O'qituvchi, 2010.
2. Jumayev M.E., "Matematika o'qitish metodikasidan praktikum-Toshkent.: O'qituvchi, 2004.
3. G.Xudoyberganov, A. Vorisov va boshqalar. Matematik analizdan ma'ruzalar I, T., 2010.
4. A. G'oziyev, I. Isroilov, M. Yaxshiboyev, Matematik analizdan misol va masalalar I, Toshkent, 2012.
5. Hakimov, R. M. (2019). IMPROVEMENT OF ONE RESULT FOR THE POTTS MODEL ON THE CALEY TREE. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 3-8.
6. Umirzaqova, Kamola Oripjanovna. "PERIODIC GIBBS MEASURES FOR HARD-CORE MODEL." *Scientific Bulletin of Namangan State University* 2.3 (2020): 67-73.
7. A. Sa'dullayev, X. Mansurov va boshqalar, Matematik analiz kursidan misol va masalalar to'plami I, T., O'zbekiston 1993.
8. Jumayev M.E. va boshqalar. Matematika o'qitish metodikasi - T.: "Ilm-Ziyo", 2003.

DELPHI DASTURLASH TILIDA OBYEKTLAR HAQIDA

Saidova Nasibaxon

Andijon viloyati Izboskan tuman

2-son kasb-hunar maktabi informatika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola Delphi dasturlash tilida obektlar haqida bo'lib delphi dasturi bo'yicha umumiy tushunchalar qisqacha mazmunda bir necha misollar orqali keltirilgan.

Kalit so'zlar: Button va BitBtn, ekvivalent, ShowModal metodlari, button komponentasining vazifasi, close metodi.

Kirish: Sodda va eng ko'p ishlatiladigan tugmalar Button va BitBtn lardir. Bu komponentalarning ko'p xususiyat, xodisa va metodlar bir xil. Asosiy farqlardan biri esa, BitBtn komponentasida rasm qo'yish mumkinligidadir. Tugmalarining asosiy xususiyatlaridan biri Caption (sarlavha). Caption xususiyati ma'lum harfdan oldin qo'yilgan <& > belgisi orqali tugmaga tezda murojat qilish mumkin.. Misol uchun Caption xususiyatida <& Chiqish> yozilgan bo'lsin. Bu Formada <chiqish > shaklida ko'rinadi. Bu tugmaga murojat qilish uchun Alt-C tugmalarini bosishlik kifoya. Xar qanday tugmaning asosiy hodisasi OnClick bo'lib, bu hodisa tugma bosilganda sodir bo'ladi. Tugma bosilganda nima ish bajarilishi kerakligi aynan shu hodisada keltiriladi. Bundan tashqari sichqoncha va klaviatura orqali bo'ladigan bir qancha hodisalar mavjud. Bularni keyingi mavzularda o'rgani chiqamiz. Agar tugmani Action xususiyati bilan bo'lmagan bo'lsangiz OnClick xodisasida nima vazifa bajarilishi kerakligini yozish lozim. Cancel xususiyatida true qiymat o'rnatilgan bo'lsa, foydalanuvchi Esc tugmasini bosishi, tugmani bosishi bilan ekvivalent ishlaydi. Yani yugmani OnClick hodisasi bajariladi. Bu xodisani, turli dialog darchalarida, dialogni bekor qilish tugmalari ishlatish mumkin. Foydalanuvchi dialogni tugatish uchun Esc tugmasini bosishi mumkin. Default xususiyatida true qiymat o'rnatilgan bo'lsa, foydalanuvchi Enter tugmasini bosishi bilan ekvivalent ishlaydi. Agar bir nechta tugmada Default xususiyatida true qiymat o'rnatilgan bo'lsa, TabOrder xususiyatidagi tartib bo'yicha bajariladi.

Asosiy qism: Ihtiyoriy ilovaning elementi forma (konteyner) hissoylanadi. Formaga boshqa ko'rinadigan va ko'rinmaydigan komponentalarning joylashtirish mumkin. Forna foydalanuvchi nuqtai nazardan u ilova bilan ishlayotgan darchani. Ilovaga kiritilgan har bir yangi forma o'zining moduli (Unit)ga ega. Modulda forma bajarishi kerak bo'lgan funktsiya protseduralar kiritiladi. Odatda murakkab ilovalar bir necha formadan iborat bo'ladi. Yangi ilova (programma) tuzish uchun file menyusidan new oplikation komandasi tanlanadi. Odatda birinchi forma asosiy forma hisoblanadi. Ilovaga yangi forma qo'shish uchun file menyusidan new form tanlanadi. Bir formadan boshqasiga o'tish uchun Show va ShowModal metodlaridan foydalanish mumkin. ShowModal metodi joriy formani yopgandan keyin boshqa formalar bilan ishlashga ruxsat beradi. Bu metod operativ xotiradan unumli foydalanish uchun ishlatiladi. Show va ShowModal metodlarini ayni vaqtda ko'rinmaydigan formalar uchun ishlatiladi. Agar forma ko'rinish ko'rinmasligi noma'lum bo'lsa, quyidagicha programma kodi

keltiriladi. If (not Form2.visibli)then Form2. ShowModal Show va ShowModal metodlari bajarilganda formaning OnShow hodisasi sodir bo'ladi. Hide metodi orqali formani ko'rinmaydigan qilish mumkin. Formani close metodi orqali yopish mumkin. Bir necha forma bilan ishlaganda bir formadan boshqasiga o'tish uchun shift+F12 tugmasi bosiladi. Delphi visual dasturlash tilida obyektga mo'ljallangan dasturlar tuziladi. Bularga misol uchun kalkulyator dasturi, test dasturi xamda mini o'yinlar tuzish mumkin. Test dasturini yaratish uchun biz quyidagi algoritm bo'yicha yaratamiz:

- Delphi dasturi ishga tushiriladi;
- Test dasturining loyihasi tuziladi;
- Loyihaga kerakli komponentalar joylashtiriladi;
- Komponentalarga kerakli kodlar tuziladi;
- Tuzilgan loyiha F9 tugma bilan ishga tushiriladi.

Xulosa: Delphi dasturlash tilida O'zbekiston Respublikasi xaqida

"Test" dasturi yaratilgan. Test dasturini yaratishda Delphining 7 chi versiyasidan foydalanilgan. Bu Delphi tilining test dasturi uchun quyidagi komponentalari ishlatilgan:

- Button komponentasi;
- RadioButton komponentasi;
- Panel komponentasi;
- Label komponentasi.

Bu dasturda button komponentasining vazifasi test ni keyingi sahifasiga o'tish imkonini yaratadi. RadioButton komponentasi esa Test variantlarini kiritish uchun ishlatiladi. Label komponentasining vazifasi savollarni kiritish uchun ishlatiladi. Bu dasturda o'quvchi yoki talaba bemalol test dasturini ishga tushirib O'zbekiston Respublikasi xaqida 7 ta test savollaridan iborat testni echish imkonini beradi. Test ishlangandan so'ng test natijFoydalanilganasi ishlanganga qarab javobi chiqadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Arangel'skiy "Programmirovaniye v delphi 7" Moskva 2004 g.
2. A.Abramov, G.G.Gnezdilova, E.N.Kapustina, M.iSelyun "Zadachi programmiravaniyu" Moskva 1988 g.
3. Marko Kentu "Delphi4 dlya professionalov" 1999 g.
4. A.Nemnyugin "Turbo Pascal Programmirovaniye na yazike visokogo urovnya" Piter 2003 g.
5. P.Karimov, S.Irisqulov, AIsaboyev "Dasturlash". O'zbekiston 2003 yil.
6. Aripov, A.B.Axmedov, X.Z .Ikramova, R.M.Irmuhamedova, M.V.Sagatov, A.T.Xaydarovm,A.X.Yakubov, M.Z.Yakubova. "Informatika Axborot Texnologiyalari" Toshkent 2003 yil.
7. A.Goncharova "Samouchitel HTML" Piter 2000 g.
8. T.A.Maxarov "Axborot Texnologiyalari" Toshkent 2005 yil.
9. <http://forum.vinograd.ru>

KOMBINATORIKA MASALALARI. NYUTON BINOMI

Rejabova Gulnoza

*Andijon viloyati Izboskan tumani 2-son kasb-hunar
maktabi matematika fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Matematika sohasida kombinatorika ob'ektlarni sanash, tartibga solish va kombinatsiyalash bilan shug'ullanadigan qiziqarli sohadir. Kombinatorikaning qiziqarli qo'llanilishi Nyuton binomi kontekstida paydo bo'ladi, bu yerda ushbu matematik tushunchaning tamoyillari o'ziga xos ifodalarni topadi. Ushbu maqolada kombinatorika masalalari, Nyuton binomi va ularning bog'liqligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Kombinatorika, almashtirishlar, kombinatsiyalar, tartibga solish, Nyuton binomi, matematik tahlil.

Kombinatorika, hisoblash va tartibga solishni o'rganish, kompyuter fanlari, statistika va kriptografiya kabi turli sohalarda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Nyuton binomi haqidagi teorema ham bugungi kunda kombinatorika, ehtimollar nazariyasi, matematik analiz, algebra sohalarida o'z ahamiyatiga ega.

Kombinatorika masalalari va Nyutonning binomial teoremasi bo'yicha boy adabiyotlar mavjud. Paskal, Eyler va Bernulli kabi matematiklarning klassik ishlari binomial koeffitsientlar va ularning qo'llanilishini tushunish uchun asos yaratdi. Kombinatorika va algebraga oid zamonaviy darsliklar, jumladan, Richard Stenli va Kennet Rozenning darsliklari mavzuni har tomonlama yoritib beradi, masalani yechishning turli usullari va qo'llanilishini yoritadi. Bundan tashqari, "Journal of Combinatory Theory Series A" va "Advances in Applied Mathematics" kabi akademik jurnallar kombinator muammolari bo'yicha ilg'or tadqiqotlarni nashr etib, ushbu mavzu bo'yicha adabiyotlarni yanada boyitadi.

Quyida asosiy tushunchalar ta'rifi bilan tanishib o'tamiz:

•Nyuton binomial teoremasi: Teorema shuni ko'rsatadiki, har qanday nomanfiy butun n soni uchun $(a + b)^n$ ifodani uchun binomial koeffitsientlar ishtirokidagi hadlar yig'indisiga kengaytirilishi mumkin. Bu quyidagicha amalga oshiriladi: $(a + b)^n = \sum_{k=0}^n C_n^k a^{n-k} b^k$. Bu yerda C_n^k haqida quyida ma'lumot berib o'tamiz:

•Binomial koeffitsientlar: Bu koeffitsientlar tartibni hisobga olmagan holda n ta elementdan iborat to'plamdan k elementni tanlash usullari sonini ifodalaydi. Ular kombinatsion hisob-kitoblarda hal qiluvchi rol o'ynaydi. U quyidagicha hisoblanadi:

$$C_n^k = \frac{n!}{k!(n-k)!}$$

•Umumiy kombinatorika masalalari: Bu masalalar ko'pincha almashtirishlar va kombinatsiyalar tamoyillaridan foydalanadigan tartiblarni, tanlovlarni yoki ob'ektlar kombinatsiyasini hisoblashni o'z ichiga oladi.

Kombinatorikada qo'llaniladigan asosiy formulalar:

•Hisoblashning asosiy printsipti:

Asosiy hisoblash printsipti shuni ko'rsatadiki, agar birinchi vazifani bajarishning n_1 ta usullari mavjud bo'lsa va bu usullarning har biri uchun ikkinchi vazifani bajarishning n_2 ta usullari mavjud bo'lsa, u holda $n_1 \cdot n_2$ ta ikkala vazifani bajarish usullari mavjud. Bu tamoyil ehtimolliklarni hisoblashda ko'plab kombinatoriyal masalalarning asosini tashkil qiladi.

Misol: Agar Namangandan Toshkentga 3 ta yo'l orqali, Toshkentdan Samarqandga 2 ta yo'l orqali boorish mumkin bo'lsa, Namangandan Samarqandga nechta yo'l orqali borish mumkin?

Yechish: Yuqoridagi usul orqali $3 \cdot 2 = 6$ ta yo'l orqali boorish mumkinligini tomamiz.

•O'zgartirishlar:

O'zgartirishlar ob'ektlarning ma'lum bir tartibda joylashishini anglatadi. Ehtimol, tanlash tartibi muhim bo'lganda almashtirishlar qo'llaniladi. Bir vaqtning o'zida n ta elementdan k ta elementni tartib bilan ajratib olishlar soni $A_n^k = \frac{n!}{(n-k)!}$ ga teng bo'ladi.

•Kombinatsiyalar:

Boshqa tomondan, kombinatsiyalar tanlash tartibi muhim bo'lmaganda qo'llaniladi. Ehtimol, kombinatsiyalar kattaroq to'plamdan ob'ektlarning kichik to'plamini tanlash usullari sonini hisoblash uchun ishlatiladi. Bir vaqtning o'zida n ta elementdan k ta elementni ajratib olishlar soni $C_n^k = \frac{n!}{k!(n-k)!}$ ga teng bo'ladi.

Masala yechishga namunalar:

1-misol: Olti yoqli narda toshi ikki marta tashlanadi. Jami nechta holat bo'lishi mumkin?

Yechimi: Har bir tashlash uchun 6 ta mumkin bo'lgan natijalar mavjud. Ikkita tashlash uchun natijalarning umumiy soni $6 \cdot 6 = 36$ ta bo'ladi. Javob : 36 ta.

2-misol: 10 kishidan iborat guruhdan 3 kishilik qo'mita tuziladi. Buni necha xil usulda qilish mumkin?

Yechimi: $C_{10}^3 = \frac{10!}{3!(10-3)!} = 120$ ta bo'lishi mumkin bo'lgan qo'mitalar mavjud.

3-misol: $(x + y)^5$ binomial ifodani Nyuton binomi yordamida oching:

Yechimi: $(x + y)^5 =$

$$= \sum_{k=0}^5 C_5^k a^{5-k} b^k = x^5 + 5x^4y + 10x^3y^2 + 10x^2y^3 + 5xy^4 + y^5.$$

Комбинаторик формулар оддийдан murakkabgacha bo'lgan turli hodisalarda ehtimolliklarni hisoblashning tizimli usulini ta'minlaydi. Ushbu formulalarni qo'llash orqali turli hodisalarning yuzaga kelish ehtimolini aniq aniqlash mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR:

Nyutonning binomial teoremasini o'z ichiga olgan kombinatorika muammolari matematik fikrlash va muammolarni hal qilish usullari haqida qimmatli tushunchalarni beradi. Kombinatsiyalar va almashtirish tamoyillarini tushunish orqali matematiklar turli fanlar bo'yicha turli xil muammolarni hal qilishlari mumkin. Keyingi tadqiqotlar kvant hisoblash va sun'iy intellekt kabi rivojlanayotgan sohalarda kombinatorikaning ilg'or ilovalarini o'rganishi mumkin. Bundan tashqari, talabalar o'rtasida kombinatorik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim tashabbuslari matematik savodxonlikni oshirishi va ilmiy jamiyatda innovatsiyalarni rag'batlantirishi mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Nyutonning binomial teoremasi bilan bog'langan kombinatorika muammolarini o'rganish nafaqat matematik tuzilmalar haqidagi tushunchamizni boyitibgina qolmay, balki haqiqiy muammolarni ishonchli va aniqlik bilan hal qilishimizga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Rasulov, G. Raimova, X. Sarimsakova, Ehtimollar nazariyasi va matematik statistika, Toshkent –2006.
2. Axmedov M va boshqalar. Matematika 1, Toshkent O`zinkomsentr, 2003.
3. Jumayev M.E. va boshqalar. Matematika o`qitish metodikasi - T.: "Ilm-Ziyo", 2003.
4. Boboyeva M.N. Matematika darslarida innovatsion texnologiyalar. Science and Education. 2:11 (2021), 883-892 betlar.
5. Umirzaqova, K. O. (2020). PERIODIC GIBBS MEASURES FOR HARD-CORE MODEL. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(3), 67-73.
6. Xakimov, R. M. (2019). IMPROVEMENT OF ONE RESULT FOR THE POTTS MODEL ON THE CALEY TREE. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 3-8.

STABILITY RESULTS OF NONLINEAR RIEMAN STIL TES INTEGRATY EQUATION

Yarmetova Mukaddas Ruzimovna - Urgench state university

Saidov Sherzod Yuldash o'g'li - Urgench state university

Saidova Aziza Yuldash qizi - Urgench state university

Abstract

In this paper, the stability of a class of nonlinear integro-differential equation is investigated and analyzed. By defining a suitable Lyapunov functional we establish necessary and sufficient condition -for the stability of the zero solution. Our results extends known results in the literature.

Keywords: Integro-differential equation, Lyapunov functional, Nonlinear, Stability.

1. Introduction

Volterra integro-differential equations have wide applications in biology, ecology, medicine, physics and other scientific areas and thus has been extensively studied. The equilibrium or the steady state of a linear or nonlinear equation can either be stable or unstable. The steady state is called a stable system if after been disturbed by some physical phenomenon returns to its uniform state of rest or its normal position. When a system tends to a new position after a slight displacement, such equilibrium is called unstable equilibrium.

The origin of stability in science and engineering can be track down to the work of Aristotle and Archimedes (Magnus 1959). Alexander Lyapunov was the first to define the notion of stable system in Mathematical form in 1892, in his book on “the general problem of stability”.

The stability theorem for motion studied by A.M Lyapunov has proven to be highly useful and applicable in the field of science and engineering. The notion of stability is studied in the literature under three classes, namely; Bounded input and bounded output (BIBO), Zero-input stability and Input-state Stability. Over the years, Lyapunov method for the stability of integro-differential equation have been proposed by different researcher (Stamova and Stomov (2001, 2013), Tunc (2016), Tunc and Sizar (2017) Vanulailai and Nakagiri (2003), Carabollo et al. (2007), Segeev (2007)). In particular Stamova and Stomov (2001) worked on the stability of the zero state solution of impulsive function differential equation. They applied the Lyapunov-Razumikhin method and Piecewise continuous function to check the behavioral solution of equation. Vanualailai and Nakagiri (2003) established stability of systems of Volterra integro-differential equation. They used a known form of Lyapunov

functional to establish the stability condition for the system. Caraballo et al. (2007) worked on construction of Lyapunov functionals to check and investigate the stability for hereditary system. Cemil (2016) studied certain nonlinear Volterra integro differential equations with delay. He established stability and boundedness condition of the solution by defining a suitable Lyapunov functional used to prove the result.

Sergeev (2007) establishes the stability of the solutions of a class of integro-differential equations of Volterra type whose nonlinear term is assumed to be holomorphic function of variables and possible some integral form in a small neighborhood of zero. Stability in Lyapunov's sense of single zero root and of pair of pure imaginary roots for the unperturbed equation is analyzed by relying on functional in integral form represented by Frechet series.

2. Preliminaries

Our aim in this paper is to use a suitable Lyapunov functional and determine necessary and sufficient condition for the stability of the zero solution of the nonlinear integro – differential equation of Volterra type defined by

$$y'(t) = B(t)g(y(t)) + \int_0^t G(t,s,y(s)) ds \quad (2.1)$$

Where $y \in \mathbb{R}$, the functions G is continuous in (t,s,y) for $0 \leq s \leq t < \Gamma$, $B(t)$ continuous for $0 \leq t < \Gamma$, $g(y(t))$ is continuous on $(-\Gamma, \Gamma)$ and

$$\int_0^t G(t,s,y(s)) ds < \Gamma, \quad \int_0^t B(t)g(y(s)) ds < \Gamma \quad (2.2)$$

We use following notation and basic information throughout this paper. For any $t_0 \in \mathbb{R}$ and initial function $f \in C(\mathbb{R}_0^+, t_0, \mathbb{R}^n)$ let $y(t) = y(t, t_0, f)$ denote the solution of eq. (2.1) on $\mathbb{R}_0^+, t_0, \mathbb{R}^n$ such that $y(t) = f(t)$. Let $C(\mathbb{R}_0^+, t_0, \mathbb{R}^n)$ and $C(\mathbb{R}_0^+, \Gamma, \mathbb{R}^n)$ denote the continuous of real valued functions on $\mathbb{R}_0^+, t_0, \mathbb{R}^n$ and $\mathbb{R}_0^+, \Gamma, \mathbb{R}^n$ respectively.

$$\text{For } f \in C(\mathbb{R}_0^+, 0, \mathbb{R}^n) = \sup \{ |y(t)| : 0 \leq t \leq t_0 \}.$$

Theorem 2.1 [Driver (1962)]. If there exists a functional $V(t, f(\cdot))$, defined whenever $t \in \mathbb{R}_0^+$ and

$f \in C(\mathbb{R}_0^+, t_0, \mathbb{R}^n)$ such that

- i. $V(t, 0) \in \mathcal{O}$, V is continuous in t and locally Lipschitz in f

ii. $V(t, f(t))$ is a continuous function with $W(0) = 0, W(r) > 0$ if $r > 0$ and W is strictly increasing (positive definiteness), and

iii. $V(t, f(\cdot)) \geq 0$ then the zero solution of eq. (2.1) is stable and

$$V(t, f(\cdot)) = V(t, f(s)) : 0 \leq s \leq t$$

Is called a Lyapunov function of eq. (2.1)

3. Main result

Theorem 3.1 If $B(t)g(y(t)) < 0, G(t, s, y(s)) > 0$ and

$$B(t)g(y(t)) + \int_{T_0}^t G(t, s, y(s)) ds \leq 0 \tag{3.1}$$

Then the statements below are equivalent

- i. The solution of eq. (2.1) tends to zero.
- ii. $B(t)g(y(t)) + \int_{T_0}^t G(t, s, y(s)) ds < -x, x > 0$
- iii. Every solution of (2.1) is a Lebesgue integrable function with respect to the vector space \mathbb{R}^n .

Proof We shall adopt the method of Lakshmikantham (1995) to show that (iii) \Rightarrow (i), (i) \Rightarrow (ii) and (ii) \Rightarrow (iii).

Given that $q \in C(\mathbb{R}_+)$, the zero solution $y = 0$ of eq. (2.1) is uniformly stable if and only if the two positive functions $m(t)$ and $n(t)$ are uniformly bounded on \mathbb{R}_+ it is uniformly asymptotically stable if and only if it is uniformly stable and both $m(t)$ and $n(t)$ tend to zero as $t \rightarrow \infty$.

We are going to show that (i) \Rightarrow (ii) and (ii) \Rightarrow (iii) and we are done.

Let $y(t, t_0, 1) > 1$ be any solution of (2.1) with initial function $q(t) = 0$ on the interval $[\frac{1}{\Gamma}, t_0, \frac{1}{\Gamma}]$. We claim that $y(t) = y(t, t_0, 1) > 0$ on $[\frac{1}{\Gamma}, t_0, \frac{1}{\Gamma}]$; if not, there exists a $t_1 > t_0$ with $y(t_1) = 1$. Hence $y'(t_1) < 0$, thus it follows from (i) that

$$y'(t) = B(t)g(y(t)) + \int_{t_0}^t G(t, s, y(s)) ds > B(t)g(y(t)) + \int_{t_0}^t G(t, s, y(s)) ds < 0 \tag{3.2}$$

This is contradiction. Thus, (i) \Rightarrow (ii), then we are left to prove that (ii) \Rightarrow (iii).

Choosing a functional candidates

$$V(t, s, g(y(t))) = y(t) + \int_{t_0}^t \int_{t_0}^r G(b, s, y(s)) db g(y(s)) ds \tag{3.3}$$

Then for all $y \in \mathbb{R}$, assuming $y(t)$ is a solution of (2.1), differentiating (3.3) along the solution of (2.1), we have

$$\begin{aligned} V'(t, s, g(y(t))) &= B(t)(y(t)) + \int_{t_0}^t G(t, s, y(s)) g(y(s)) ds \\ &+ \int_{t_0}^t G(t, s, y(s)) db g(y(s)) ds - \int_{t_0}^t G(t, s, y(s)) g(y(s)) ds \\ &= B(t)(y(t)) + \int_{t_0}^t G(t, s, y(s)) db g(y(s)) \\ &= g(y(t)) \int_{t_0}^t B(t) + \int_{t_0}^t G(t, s, y(s)) db \int_{t_0}^r \end{aligned}$$

$$V'(t, s, g(y(t))) = -g(y(t))x$$

Where

$$x > 0, g(y(t)) > 0, \text{ then } \int_{t_0}^r g(y(s)) ds < \Gamma \text{ and } \int_{t_0}^r G(b, s, y(s)) db < \Gamma$$

Thus the solution of eq. (2.1) is Lebesgue integrable having satisfy the conditions of a Lebesgue integral

Conclusion

The behavior of integro-differential equation is frequently described by the construction of lyapunov functional. The method of lyapunov functional construction

has a wide range of application in investigating the stability of functional differential equation, difference equation with continuous or discrete time etc. In this paper by constructing a suitable Lyapunov function we proved necessary and sufficient condition for the stability of the zero solution of a class of nonlinear integro-differential equation.

Reference:

Caraballo, T., Real, J. and Shaikhet, L., Method of Lyapunov functional construction in stability of delay evolution equation. *J. Math. Anal.* 334. (2007):1130-1145

Driver, R., Existence and stability of solution of a delay-differential system, *Arch. Rat. Mech. Anal.*, 10, (1962):401-426.

Lakshmikantham, V., Theory of integro-differential equation, CRC press, Taylor and Francis Group.(1995)

Lyapunov M. A., (1892), The problem of general stability of motion, Mathematical Society of Kharkov (The English translation by A. T. Fuller in *int. J. Control*, 55(3), (1992): 531-773).

Magnus, K., Development of the stability concept in mechanics. *Naturwissenschaften.* 46, (1959):590-595. Sergeev, V. S., Stability of solutions of Volterra integro-differential equations. *Mathematical and computer modeling.* 45, (2007):1376-1394.

Stamova, I. M., and Stamov, G. T., Analysis of differential equation with maximum, *Math. Slovaca*, 63, (6)(2013): 1291-1302.

Stamov, I. M., and Stamov, G., T., Lyapunov-Razumikhin method for impulsive functional differential equations and application to population dynamics, *J. comput. Appl. Math.* 130, (2001):163-171

Stomava, I. M., Vector Lyapunov functions for practical stability of nonlinear impulsive differential equation. *J. Math. Anal. And Appl.*, Vol. 325(1)(2007): 612-623.

Tunc, C., New Stability and boundedness results to Volterra integro-differential equations with delay, *Journal of the Egyptian Mathematical Society*, 24(2016): 210-213.

Vanualailai, J. and Nakagiri, S., Stability of a System of Volterra integro-differential equations. *J. Math. Anal. Appl.*, Vol. 281(2003):602-619.

ШАРИАТДА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИГА ДОИР ТАЪЛИМОТЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ҲАМДА УЛАРНИНГ МАЗМУНИ

Абдуллаев Элдорбек Зойиржон ўғли

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси кундузги
таълим 3-курс курсанти*

Саматов Саматжон Кодир ўғли

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси кундузги
таълим 3-курс курсанти*

Аннотация: мазкур мақолада шариатда ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир таълимотларнинг вужудга келиши ҳамда уларнинг мазмун-моҳияти, араб дунёси, шу жумладан бутун ислом оламининг жаҳон сивилизациясига қўшган ҳиссаси, ислом фикҳида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси доир асосий йўналишлари баён этилган.

Калит сўзлар: шариат, ислом мазҳаблари, мусулмон (ислом) ҳуқуқи, ханафийлик, моликийлик, ханбалийлик, шофелик мазҳаблари.

Abstract: this article describes the emergence of doctrines on the prevention of crimes in Sharia and their content, the contribution of the Arab world, including the entire Islamic world, to the world civilization, the main directions of prevention of crimes and crimes in Islamic jurisprudence.

Key words: Sharia, Islamic sects, Muslim (Islamic) law, Hanafism, Malikism, Hanbalism, Shofelism sects.

Аннотация: в данной статье описано возникновение доктрин о предотвращении преступлений в шариате и их содержание, вклад арабского мира, включая весь исламский мир, в мировую цивилизацию, основные направления профилактики преступлений и преступлений в исламской юриспруденции. .

Ключевые слова: шариат, исламские секты, мусульманское (исламское) право, ханафизм, маликизм, ханбализм, секты шофелизм.

Мазкур мавзуга асос бўлган давр фалсафаси араб истилоси ва мамлакатимизда ислом динининг тараққий этиши билан узвий боғлиқдир. Бу фалсафа ҳамда таълимотлар баъзи чет элликлар айтгани каби, фақат араблар маданиятининг бир қисми эмас. Балки, бизнинг Ватанимиз фарзандлари, улуғ бобокалонларимизнинг ислом динига, ислом фалсафаси ва таълимотига, бутун араб дунёси ва жаҳон сивилизациясига катта таъсир кўрсатган таълимотлари вужудга келган давр фалсафаси ҳамдир. Шу билан бирга, бу аждодларимизнинг

босқинчиларга қарши курашини акс эттирган, халқимиз маданияти ва маънавияти ниҳоят даражада ривожланганини бутун жаҳонга яққол намоён қилган давр фалсафасидир. Бу Муқанна каби миллий қаҳрамонларимиз кенг халқ оммасига бош бўлиб озодлик кураши олиб борган пайтларда элнинг руҳини кўтариб, илҳомлантирувчи эзгу ғоялар шаклланган давр фалсафасидир. Бу Амударё ва Сирдарё бўйларида яшаган халқнинг даҳоси энг юксак даражага кўтарилган, унинг атоқли намоёндалари жаҳон маданияти саҳифаларига ўзларининг ўчмас номларини муҳрлаб кетган давр фалсафасидир. Бу фалсафанинг хусусиятлари ўша даврда кечган ижтимоий – сиёсий жараёнларнинг ўзига хослиги билан белгиланади. Шарқда ўрта аср цивилизациясининг йирик ҳодисалардан бири мусулмон ҳуқуқи (шариат) бўлади. Ушбу дунё аҳамиятини касб этган ҳуқуқ тизими Араб халифалиги асосида пайдо бўлди ва тасдиқланди. Унинг ривожланиш жараёни араб давлатчилигининг эволюцияси билан, яъни ВИИ асрда унча катта бўлмаган патриархал-диний жамоадан тортиб, то VII-IX асрларда йирик империялар: Уммавийлар ва Аббосийларгача бўлган давр билан мустаҳкам боғлиқдир. Араб халифалиги инқирозга учрагандан кейин мусулмон ҳуқуқи ўзининг аввалги аҳамиятини (нафақат) йўқотмади, балки гўёки “иккинчи ҳаёт” билан ривожланди ва у ёки бу шаклда Ислонни қабул қилган (Миср, Ҳиндистон, Усманийлар империяси ва ҳақозо) бир қанча Ўрта аср Осиё ва Африка давлатларида амалдаги ҳуқуқ соҳасига айланди. Мусулмон ҳуқуқи ўзида ўзидан олдинги кўплаб Шарқ ҳуқуқий маданият элементларини мужассамлаштирган. Хусусан, ислонгача бўлган Арабистон ва араблар томонидан босиб олинган худудларнинг ҳуқуқий урф-одатларини буларга киритишимиз мумкин. Мисол учун, Уммавийлар даврида, маълум вақт мобайнида Эрон сосонийлари, Византия ва қисман Рим ҳуқуқлари қўлланилиб келинган. Бу барча манбалар оз бўлсада, шариат шаклланишида ўзининг таъсирини кўрсатган. Бу ҳолатга Шарқ ва Фарб цивилизациясининг боғлиқлик рамзи сифатида қарашимиз мумкин. Лекин шариатнинг қайтарилмас ва ўзига хослиги, мустақил ҳуқуқ тизими сифатида мавжуд бўлишини, охир-оқибат улар томонидан белгилаб берилмаган. Муҳаммад (с.а.в.) ва мусулмонларнинг муқаддас китоблари бўлмиш Қуръон оятлари, суралар ва пайғамбаримизнинг қилган ишларини ташвиқот қилиш орқали йиғган тўрт халифанинг фаолиятлари шариатнинг шаклланишида энг муҳим роль ўйнади. Илк пайтларданок шариат қатъий конфессионал ҳуқуқ тарзида шаклланди ва ривожланиб келди. У ислоннинг диний-ахлоқий қарашларига асосланар эди. Ислоннинг арконларига биноан, ҳуқуқий муносабатларга илоҳий қоида ва қонунларнинг бир. Мусулмон ҳуқуқи манбалари. Шариатнинг муҳим манбаси бўлиб, оят ва суралардан ташкил топган, мусулмонларнинг муқаддас китоби бўлмиш Қуръон ҳисобланади.

Тадқиқотчилар Қуръонда унга нисбатан Шаркнинг қадимги ҳуқуқий ёдгорликларининг ҳолатлари мавжудлигини таъкидлашади. Қуръонни тузиш бир қанча ўн йилликларга чўзилган. Унинг тўлиқ ишланган нусхаси халифа Усмон (644-656 йиллар) ҳозирги ҳолатга келтирган. Қуръон арабларга ислом томонидан ўргатилган қоидалар фойдасига аждодлар одатларидан воз кечишни тавсия этади¹. Қуръон 6666 оятга бўлинган, 114 сурадан иборат. Бу оятларнинг кўпчилик қисми диний характерга эга ва фақатгина 500 яқини мусулмонларнинг юриш-туриш қоидаларига тегишли. Уларнинг 80 га яқини ҳуқуқий (деярли, булар оила, никоҳга тегишли), қолгани эса диний маросим ва мажбуриятларга қаратилгандир. Қуръоннинг кўпчилик қисми мураккаб характерга эгадир. Кўпчилик ҳолатлар ноаниқ кўринишга эга бўлиб, унинг таркиби нималардан иборат бўлишига қараб турли маънолар касб этиши мумкин. Турли мазҳаблар томонидан буларни эркин тушуниши натижасида, улар бир-бирига қарама-қарши ҳуқуқий тавсияларда ўз аксини топа бошлади. Мусулмонлар учун энг муҳим манбалардан бири бу Сунна (“Муқаддас мерос”) бўлиб, у Муҳаммад (с.а.в.)нинг фикр-мулоҳа-залари ва қилган ишлари жамланган кўплаб ҳодисалардан иборатдир. Шунингдек, ҳодисаларда араб жамиятида ижтимоий муносабатларни ривожланишини акс эттирувчи турли ҳуқуқий кўрсатмаларни учратиш мумкин. ҳодисаларнинг сўнгги тарихи IX асрда, суннанинг та асосий тўпламлари тузилиб бўлинганидан сўнг амалга оширилган. Улар орасида Ал-Бухорийнинг тўплами энг машҳурдир. Шунингдек Суннада никоҳ ва мерос, исботлаш ва судлов ҳуқуқи, куллар ҳақидаги нормалар ўз аксини топган. Сунна ҳодисалари, уларнинг қайта ишланганлигига қарамай, кўплаб бир-бирига қарама-қарши ҳолатлар ўз ичига олган ва нисбатан “тўғри”сини улар орасидан танлаб олиш фикршунослар ва қозилар эҳтиёрига қолдирилган.¹ Бундан ташқари, фақатгина Муҳаммад (с.а.в.) муридлари томонидан айтилган ҳадисларгина кучга эга деб ҳисобланган. Шиаларда суннийлардан фарқли ўлароқ, халифа Али ва унинг издошлари томонидан айтилган ҳодисаларни тан олинган. Мусулмон ҳуқуқи манбалари ичида учинчи ўринни Ижмоъ эгаллаган бўлиб, унга мусулмон жамоасининг умумий келишуви сифа-тида қаралган. Ижмоъ Қуръон ва сунна билан бир қаторда таъсирчан манбалар гуруҳига кирган. Амалий жиҳатдан ижмоъ Муҳаммад (с.а.в.) муридлари ёки оқибатда таъсирчан мусулмон-илоҳиётчилари ҳуқуқшунослари томонидан айтилиб, бир-бирига мос диний ва ҳуқуқий масалалар тўғрисидаги фикрлардан шакллангандир. Ижмоъ Қуръоннинг таъсири сифатида ривожланиши билан бирга, Муҳаммад (с.а.в.) билан боғлиқ бўлмаган янги нормалар сифатида ҳам шакл-лангандир. Улар мустақил юриш-туриш қоидаларини назарда тутиб, муфтиларнинг бир овоздан

¹ Азимов Қ. Ислом ва ҳозирги замон. Тошкент, 1991.

қўллабқувватлашлари оқибатида мажбурий тус олганлар. Мусулмон ҳуқуқи нормаларининг бундай ривожланиш йўли «ижтиҳод» деб ном олгандир. Ижмоъ шариатнинг асосий манбаларидан бири сифатида, ҳаққонийлиги Муҳаммад (с.а.в.) кўрсатмаларидан аниқланган: «Агар сиз ўзингиз билмасангиз, биладиган ўзгачадан сўранг». Қуръон ва ҳадисларда аниқ кўрсатма берилмаган ҳуқуқий масалаларни ҳал қилишда мусулмонлар жамоасининг чиқарган ҳукмлари яқдиллик билан қабул қилинган қарорлари шундай деб аталган ва шундай йўл билан чиқарилган ҳукм шариатда шаърий, яъни қонуний деб қабул қилинган. Ижмоъ бир неча турга бўлинган: Ижмоъ-ал-Муҳосил алоҳида масалалар бўйича йирик фикршуносларнинг бирликдаги фикрлари, Ижмоъ-ал-Манкул бу обрўли, эътиборли кишиларнинг худди шундай ишлари, илгари шундай ҳолларда қўллаган фикрлари ва гувоҳликлари асосида ҳал этилган ишлари. Мусулмонларнинг умумий мажлисидаги жамоа фикри Ижмоъ-ал-умма давлат бошлиқлари билан диний ташкилотларнинг раҳбарлари йиғинида қабул қилган қарорлари. Ижмоъ ал-аимма каби турларга бўлинган. Ижмонинг шариатнинг ривожланишидаги катта аҳамияти Араб халифалигини бошқарувчи диний ҳокимиятга янги феодал жамият шароити ва босиб олинган мамлакатларнинг ўзига хослигига мослаштирилган ҳуқуқий нормалар яратиш учун имконият туғдириши билан белгиланган. Шариатни тўлдирувчи ҳуқуқий манбалар сифатида ижмога алоҳида муфтиларнинг ҳуқуқий масалалар бўйича фатво-ечимлари ва усулининг кенг тарқалиши муносабати билан, мусулмон ҳуқуқи юқорида кўрсатилган ҳуқуқий мактабларнинг асосий асосчилари томонидан уларнинг асарларида илмий асослаш йўли билан ривожлантирилди, кейинчалик эса уларнинг издошлари буни давом эттиришди. X асрда бир қатор обрўли теолог-ҳуқуқшунослар томони-дан бу вақтга келиб тўпланиб қолган кенг ҳуқуқий материаллар тизимлаштирилди. XI асрдан бошлаб, исломдаги асосий оқимлар ва ҳар хил ҳуқуқий мактаблар ўртасидаги қарама-қаршилиқларни чуқур-лашиши амалда мусулмон ҳуқуқини ягона тизим сифатида мавжудлигини тугатди. Мусулмон ҳуқуқинининг энг тортишувчи манбаларидан бири қиёсаналогия (илгариги қарорга қараб қарор чиқариш) бўйича ҳуқуқий масалаларни ечиш ҳисобланган. қиёсга кўра қуръонди, Суннада ёки Ижмода ўрнатилган қоидалар бу ҳуқуқ манбаларида тўғридан-тўғри кўрсатилмаган ишларга ҳам қўлланиши мумкин бўлган. қиёс нафақат янги пайдо бўлган муносабатларни тез ечишга имкон яратган, балки у шариатни бир қатор ҳолатларда илоҳий аралашувларидан озод қилишга хизмат қилган. Лекин қиёс тез-тез мусулмон судьялари қўлида очикдан-очик ўз манфаатларининг қуролига айланиб турган. Бу усул кенгроқ Абу Ханифа ва унинг издошлари ханафийлар томонидан асосланган эди. қиёсга нисбатан қатъий қаршилиқ билан ханбалийлар ва алоҳида, уни умуман ҳуқуқнинг манбаи сифатида тан олмаган, шиалар қарар

эдилар. Ҳуқуқнинг қўшимча манбаси сифатида шариат, унинг принциплари ва нормаларига тўғридан-тўғри қарши бўлмаган маҳаллий одатларни ҳам тан олган. Булар қаторига араб жамиятининг ўзида шаклланган урф-одатларни, шунингдек, араб босқинлари оқибатида босиб олинган қисми сифатида қаралади. Айниқса, умуман шариат ва унинг доктринал-меъёрий қисми бўлмиш фикҳ илк даврданоқ, ўзида нафақат ҳуқуқий қоидаларни, балки догма ва қарашларни ҳам мужассамлаштирган². Шариатнинг бундай бирлиги (синкретизм)нинг ўзига хослик томони шундаки, унинг нормалари биринчидан, ижтимоий (инсоний) муносабатларни тартибга солса, иккинчидан, мусулмонларни Оллоҳ билан муносабатларини белгилаб берган. Шариатда илоҳий қоидалар ва диний қарашларнинг ўз аксини топиши ҳуқуқни тушуниш ҳамда ҳуқуқий ва ҳуқуқий бўлмаган ҳаракатларни баҳолашда ўзига хос ёндашишни келтириб чиқаради. Шундай қилиб, ҳуқуқнинг ислом теологияси билан мустаҳкам алоқа ҳуқуқий ва диний тус бериладиган мусулмонларнинг беш хил хаттиҳаракатини шариатда ўрнатилишига олиб келди. Мажбурий, тавсиявий, қилиш мумкин бўлган, жазо қўллаш кўзда тутилмаган, лекин қоидаларга тўғри келмайдиган, таъқиқланган ва жазо қўллаш кўзда тутилган ҳаракатлардир. Шариатни ташкил қилувчи нормаларнинг ўзига хослиги, уларнинг фақат мусулмонларга ҳамда улар орасидаги муносабатларга нисбатан қўлланилиши эканлиги бежиз эмас. Илк ислом ва шариатга ўзида меҳроқибат элементларини мужассамлаштирган ибтидоий жамоа тузумидан келиб чиқувчи нормалар хосдир. Аммо шариатда инсоннинг Аллоҳ олдида кучсиз эканлиги, унга сўзсиз бўйсунуши кераклиги ҳақидаги қарашлар ҳам ўз ифодасини топган. Қуръонда алоҳида мусулмон кишининг сабр-тоқатли бўлиши кераклиги таъкидлаб ўтилган. «Сабр қилинг ахир Аллоҳ сабрликлар билан биргадир» (8.48). Худди шундай шаклда мўминнинг халифа ва давлат ҳокимиятига бўйсунуш мажбурияти мустаҳкамлаб қўйилган: «Аллоҳга бўйсунинг, пайғамбарга ва орангиздаги ҳокимият эгасига бўйсунинг» (4.62). Шариатнинг диний-мистик қобиғи уни ташкил қилувчи ҳуқуқий тузилиш ва тушунчаларни ўзига хослигини белгилаб берди, ҳамда Рим ҳуқуқида бўлганидек, тизим (система) ичида онгли ва логик асосни шаклланишига ҳалақит берди. Лекин ВИИИ-ИХ асрларга келиб (бу даврга келиб шариат дунёни ибтидоий қабила нуқтаи назаридан қараш чегараларидан чиқиб, феодаллашаётган ижтимоий муносабатларга тўқнашади), у мусулмон ҳуқуқшуносларининг самарали саъй-ҳаракатлари билан ҳуқуқни англашнинг илоҳий усулидан рационал (онгли) усулига, ҳуқуқ нормаларини юритишнинг ноаниқ усулидан тизимлашган логик усулига ўтилди. Мусулмон ҳуқуқшунос олимлари шариатнинг негизи ва анъаналарини бузмаган ҳолда алоҳида юридик

² Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шариат. Тошкент, 1991.

табиатга эга бир қанча янги ҳуқуқий доктрина ва нормаларни ишлаб чиқдилар. Дунёга машҳур бу давр мусулмон ҳуқуқшуносларидан «Буюк устоз» унвонини олган Абу Ханифа (767 йилда вафот этган), Молик ибн Анас (795 йилда вафот этган), Аҳмад ибн Ханбалларни санаб ўтишимиз мумкин. Ҳуқуқшунос олимлари томонидан мусулмон ҳуқуқини, унга логик-рационал асос киритиб, оқибатда катта миқдордаги янги ҳуқуқ норма (фикҳни қийинлаштириш) яратиб, илмий қайта ишланиши Қуръон ва Суннада кўрсатилган асл исломдан ажралиб кетди деган тушунчани англамайди. Аксинча, янги нормалар ва доктриналар муфтилар ва мужтахидлар суд қилиш амалиётида бузилмаган бўлса бас, улар ҳуқуқий ва артодоксал ислом норматив мўлжал бераяпти, ҳамда ҳаётнинг барча ҳодисалари нормалар орасидаги ички қарама-қаршиликни инкор этаяпти деган тасаввур шаклланди. Ўрта асрлар мусулмон ҳуқуқининг ўзига хос томонларидан бири (айниқса илк асрларда) унинг нисбатан бутунлигида эди. Ягона тангри Аллоҳ деган тасаввур билан бирга универсал характерга эга бўлган ягона ҳуқуқий тартиб ҳақидаги ғоя тасдиқланди. Бундан ташқари, илк бор Арабистон ярим оролида вужудга келган мусулмон ҳуқуқи, халифалик ҳудуди кенгайиши билан янгидан-янги ҳудудларга ёйилди. Лекин у биринчи навбатда ҳудудий тамойилни эмас, балки диний тамойилни қўйди. Қайси давлатда бўлишидан қатъий назар, мусулмон киши шариатга амал қилмоғи, исломга садоқатни сақламоғи даркор эди. Аста-секин исломни ёйилиши ва асосий дунё динларидан бирига айланиши, шариатни ўзига хос жаҳон ҳуқуқий тизимига айлантирди. Бу исломни партикуляризм, чегараланган фаолият соҳалари, ички келишмовчилик ва ҳоказо каби хусусиятларга эга бўлган, ўрта аср Фарбий Европа давлатларининг ҳуқуқидан ажратиб турар эди. Конфессионал ҳуқуқ сифатида шариат Европа давлатларидаги каноник ҳуқуқидан шуниси билан фарқ қилганки, у қатъий белгиланган ижтимоий соҳалар ва масжид (черков) ҳаётини эмас, балки бир қатор Осиё ва Африка давлатларида ўрнатилган умумқамраб олувчи норматив тизимни тартибга солган. Вақт ўтиши билан шариат нормалари Яқин ва Ўрта Шарқ чегараларидан чиқиб, ўз таъсирини Ўрта Осиё ва Кавказортининг бир қисмига, Шимолий ҳамда қисман Шарқий ва Фарбий Африка давлатларига, бир қатор Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатларига ёйди. Бироқ, шариат ва исломнинг бу тарзда тез ва кенг ёйилиши, унда борган сари кенг маҳаллий ўзига хосликни, ҳамда алоҳида ҳуқуқ институтлари ва муайян ҳуқуқий низолар бўйича бўладиган қарорларни турлича талқин қилинишига олиб келди. Шундай қилиб, вақт ўтиши билан исломда икки асосий оқимларнинг ўрнатилиши, ўз-ўзидан шариатда парчаланишга олиб келди. Эндиликда артодоксал йўналиш (суннийлик) билан бирга ҳатто ҳозирда ҳам Эрон, қисман Ливан ва Яманда асосий оқим бўлиб келаётган шиалар оқими пайдо бўлди. Бу икки йўналишлар ўртасидаги кураш жамият ва давлат ҳаётининг турли хил томонларини ўзида

қамраб олувчи ҳуқуқий нормаларда ҳам ўз ҳокимиятини мерос тариқасида ўтказиш ҳуқуқий қоида-си, ҳамда бегуноҳ ҳисобланган имомлар қўл остида диний ва дунёвий ҳокимиятнинг тўпланиши ўз ифодасини топган. Бундан ташқари, шиалар фақатгина халифа Али томонидан маъқулланган пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг мерос ва ҳуқуқий кўрсатмаларини тан олганлар. Секин-аста суннийлар ҳам ўз шакл ва моҳиятига кўра мустақил ҳуқуқий мактабларни ифодалайдиган 4 та мазҳабга бўлинди. Бу куйидаги 4 та мусулмон ҳуқуқшунослари номи билан боғлиқ:

- Ханафийлар,
- Моликийлар,
- Шофиъийлар,
- Ҳанбалийлар.³

Улар орасида энг кенг тарқалгани ханафия мазҳаби бўлиб (Абу Ханифа) Миср, Туркия, Ҳиндистон, шунингдек, бизнинг давлатимиз ҳудудларида ўз издошларига эга бўлган. Янги асосий мактаб-мазҳабларнинг фаолияти мусулмон ҳуқуқининг янада ривожланишига, эскирган нормалардан воз кечишга яққол имконият яратди. Вақт ўтиши билан бу мактаблар орасида ҳуқуқнинг муҳим масалалари бўйича қарама-қаршиликлар чуқурлашиб борди. Шиизм асосида ҳам қатор мустақил мактаблар қарор топди: Исмоилийлар, жаффарийлар, зайдийлар ва бошқалар. Шундай қилиб, ўрта асрларнинг охирига келиб, назарий ва норматив асослари қийинлашган ва сезиларли ўзгаришларга учраган шариат фавқулодда қийин ва ноанъанавий ҳуқуқий ҳодисага айланди. Ёки кейинчалик мусулмон ҳуқуқи таъсирига тушиб қолган кўп сонли халқларнинг одатларни ҳам киритишимиз мумкин. Ва сўнгиси, шариатдан келиб чиқувчи мусулмон ҳуқуқининг манбаси бўлиб, Халифаларнинг қарорлари, буйруқлари-фармонлари ҳисобланган. Қонунчилик фаолиятининг ривожланиши билан бошқа мусулмон давлатларида ҳуқуқ манбаси сифатида тобора ривожланиб бораётган «қонунлар» муҳим рол ўйнайди. Ўз навбатида фармонлар ва қонунлар ҳам шариат принципларига қарама-қарши бўлмаслиги, ҳамда, энг аввало, давлат органлари фаолиятини тартибга солувчи ва давлат ҳокимияти билан аҳоли ўртасидаги маъмурий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи нормаларни тўлдиришлари керак эди. Мулкий ва оилавий муносабатларнинг ҳуқуқий тартибга солиниши. Шариат ҳуқуқни алоҳида соҳаларига бўлишни назарда тутмасда, унда фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар, хусусан, мулк ҳуқуқи, шартнома ва деликт ҳуқуқлар нисбатан ривожланди. Алоҳида эътибор шариатда Араб халифалигидаги «шахсий мақом ҳуқуқига» ажратилар эди. Бошқа ўрта аср Шарқ давлатларидагидек, бу ерда ҳам алоҳида табақачилик тузуми

³ Ислом ҳуқуқи. Ислом ҳуқуқи. Қуръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. -Тошкент, Чўлпон, 1993

шаклланмаган эди. Мусулмон ҳуқуқига биноан шахснинг ҳуқуқий ҳолати уни динни қабул қилиши билан белгиланган. Христиан ёки иудаизм динини қабул қилганлар қийин аҳволга солинган ва катта давлат солиқларини тўлашга мажбур этилганлар. Уларга нисбатан шариат нормалари фақатгина улар мусулмон киши билан битим тузганларида ёки жиноят содир этганларида қўлланилган. Ижтимоий муносабатларни ривожланиши қулларнинг ҳолатига таъсир қилди. Улар ҳуқуқ субъекти сифатида тан олинмас эдилар, лекин ўз хўжайинларининг розилиги билан турли савдо алоқаларини олиб боришлари ва мулк сотиб олишлари мумкин бўлган (эгаллик қилиш мақсадида). Мусулмон қулларини озодликка чиқариш савобли амал ҳисобланган. Шунингдек шариатга биноан шахснинг ҳуқуқий ҳолатидаги ўзига хос белгилардан бири эркак ва аёлнинг нотенглиги ҳисобланган. Шариатнинг диний қарашларига кўра ҳуқуқнинг субъекти Аллоҳ ҳисобланганлиги сабабли, мусулмон одамга Худо томонидан ўрнатилган мажбуриятларни бажарувчиси сифатида қаралган. Ислом кўрсатмаларига биноан, диний мажбуриятларни бажаришига қараб, у шариатда белгиланган ҳуқуқ, эркинлик ва бошқа юридик имкониятларга эга бўлиши мумкин бўлган. Шунинг учун мусулмон ҳуқуқшунослари ҳуқуқий лаёқат масаласини ишлаб чиқишдан кўра, шахснинг уни бажариш қобилиятига, яъни унинг шартнома ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатларда қатнашиш имкониятларига катта эътибор қаратганлар. Фуқаролик муомалага лаёқат мулк ҳуқуқини қўлга киритишда зарур шарт-шароит сифатида қаралган. Тўлиқ муомалага лаёқат вояга етган ва ақлий руҳий соғлом бўлган шахсларга берилган.

Шахслар масаласида мусулмон ҳуқуқи жисмоний ва юридик шахсларга бўлинади. ҳуқуқнинг асосий субъекти жисмоний шахслар бўлиб, уларнинг ҳуқуқий лаёқати уч ҳолатда:

- а) озодлик ҳолатига;
- б) диний эътиқодига;
- в) оилавий шароитига боғлиқ бўлган.⁴

Ҳуқуқий лаёқат туғулиш билан вужудга келиб, шахснинг вафоти билан бекор бўлган. Муомила лаёқати эркаклар учун 15 ёш, хотин-қизлар учун 9 ёш ҳисобланган. Шариатда йўқолган кишини бир неча йилдан сўнг вафот этган деб эълон қилиш мумкинлиги тўғрисидаги ягона фикр йўқ. Йўқолган киши туғилганидан 120 йил ўтгач, кейинчалик айрим ҳолларда 90 йил ўтгандан кейин ўлган деб эълон қилинган (ҳисоблашган). Ҳар бир алоҳида ҳолатда вояга етганликни белгилаш ҳуқуқи бу масалани ўзининг қарашларига биноан ҳал қиладиган судьялар томо-нидан амалга оширилган. Шунингдек ёш болаларга, ақлий норасолар-га ва маст ҳолдаги шахслар учун чекланган муомала лаёқати

⁴ Ислом ҳуқуқи. Ислом ҳуқуқи. Қуръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. -Тошкент, Чўлпон, 1993

тушун-часи маълум эди. Мусулмон ҳуқуқи таълимотида муҳим ўринни мулк муносабатларни тартибга солувчи нормалар эгаллаган. Энг аввало, ҳуқуқий таълимотда ашё ҳуқуқининг субъекти сифатида мулк тўғрисидаги тушунчалар мустақамланган. Алоҳида тоифани, мусулмон кишиси тасарруфида бўлиши мумкин бўлмаган ёки тақиқланган ашёлар ташкил қилган. Булар, ҳаво, сахро, денгиз, масжидлар, сув йўллари ва ҳақозолар. Мусулмоннинг шахсий мулки сифатида, шунингдек «нопок ашёлар» деб аталмиш – вино, чўчка, ислом арконларига зид китоблар ҳам тан олинмаган. Араб босқинлари оқибатида бундай ашёларнинг йўқ қилиш ҳолатлари жуда кўп бўлган. Ваҳоланки, ўзга дин вакилларига тегишли мулкни йўқ қилиш ҳуқуқи тортишувли бўлиб, ҳар хил мазҳабларда турлича талқин қилинган. Мусулмон ҳуқуқига шунингдек, ашёларнинг кўчадиган ва кўчмайдиған, тикланадиган ва тикланмайдиған турларга бўлиш маълум бўлган. Мусулмон ҳуқуқшунослари ер шаклидаги мулкларни тизимлашга катта эътибор берар эдилар. Ер шаклининг қуйидаги турлари мавжуд бўл-ган: давлат ерлари, хусусий ерлар, ташландиқ ерлари ва ҳақозолар. қишлоқ жамоа ерлари, диний ташкилотларга тегишли ерлар (вақф ерлари) мавжуд бўлган. Солиқ тўлаш тартибига кўра: а) Хирож ерлари (давлат ерларидан фойдаланиб, давлатга) солиқ тўланган; б) ушрия ерлари, хусусий кишиларнинг ҳосилнинг ўндан бири-ни солиқ сифатида тўлайдиған ерлар; в) сулҳ ерлари – яъни давлатга тобе бўлган бошқа диндаги шахс-ларнинг ерлари ёки босиб олинган ўлкалардаги ерлар. Шариатда мулк ҳуқуқининг пайдо бўлиш усуллари аниқ белгиланган бўлиб, бунда ҳам турли мазҳаблар ҳуқуқшуносликларининг фикрлари турли хил бўлган. Арабларнинг босқинчилик юришлари ҳарбий босқинларнинг босиб олинган мулкка нисбатан мулкдорлик ҳуқуқини пайдо бўлиши қондасининг ҳуқуқийлиги ҳақидаги масала-ни келтириб чиқарди. Умумий қоидага биноан босиб олинган ерларга давлат мулки сифатида қаралган, ҳамда халифалар ва амирлар тасар-руфига ўтган. Душмандан тортиб олинган ўзга мулкнинг ҳуқуқий ҳолати, энг аввало, уни қайси йўл билан (мажбурийми ёки ихтиёрий) қўлга киритгани билан боғлиқ ҳолда белгиланган Куч билан босиб олинган мулк бир қанча қисмларга бўлинган бўлиб, уларнинг ҳажми алоҳида мазҳабларда турлича белгиланган. Улардан бири босиб олувчининг ўзига, иккинчиси давлатга, учинчиси масжидга ва ҳақозо каби тасарруфига ўтган.

Шариатда мулк ҳуқуқига эга бўлишнинг – мерос, шартнома, ашёни топиб олиш каби турлари маълум бўлган. Ашёни топиб олишдаги ўзига хослик шундан иборат бўлганки, ўзининг ҳудудида бировнинг ашёсини топиб олган ер эгаси унинг мулкдорига айланган. Мулк ҳуқуқи ҳолатлар бўйича ёки қонунларга биноан бекор бўлади. Биринчи ҳолда молнинг жисмоний йўқ бўлиши, мулк эгаси-нинг ўз мулкидан воз кечиши ҳамда молнинг йўқолиши, душман қўлига

Ўтишларини кўрсатиш мумкин. Мусулмон давлатларида шаклланган мулкый муносабатлар тизи-ми кунт билан ишлаб чиқилар ва шариат нормалари билан кўриқ-ланар эди. Хусусий мулкнинг ўзига хослиги унинг илоҳий келиб чиқиши, доимий ва чегараланмаганлиги, мулкдорнинг эса ўз 40 мулкни мустақил тасарруф этиш эркинлиги билан белгиланган. Хусусий мулкнинг қатъийлиги бевосита қуръондан келиб чиққан бўлиб, Қуръонда бу ҳақда: «Биз айримларга берган нарсаларга кўз олайтирманглар»⁵ дейилган. Алоҳида ҳуқуқий ҳолатга “хижоз” деб аталадиган, илк мусулмон жамоаси ҳудудини (Макка ва унинг атрофлари) ташкил қиладиган ерлар эга бўлган. Бу ерларда фақат мусулмон яшаши мумкин бўлган ва дарахтларни кесиш, овчилик қилиш тақиқланган. Босиб олинган ҳудудлар аҳолиси, қоида тариқасида, эгалик қилиш ҳуқуқини йўқотганлар ва уларнинг ерлари давлатга ўтган. Ер эгалари эса ижарачилар сифатида намоён бўлган бўлиб, давлатга катта ва оғир солиқлар (хирож) тўлашга мажбур бўлган. Араб халифалигида хусусий феодал мулк давлат мулки ва жамоавий ердан фойдаланишга нисбатан қарамлик ҳолатида бўлган, шунинг учун у кенг ёйилмаган. Европа давлатларидагидан фарқли ўлароқ феодал мулк табақачилик тизимига эга бўлмаган ҳамда турли мажбуриятлар ва хизматлар ўташ шарти билан боғланмаган. Давлат ер фондини ўсиши ва феодал муносабатларининг ривожланиши билан бирга ерга эгалик қилишнинг шартли шакли ҳам кенгайиб борди. Босиб олинган ерларнинг бир қисми ҳарбий ёки давлат хизматини ўтагани учун феодалларнинг юқори табақа вакилларига берилди бошлади. (Иқто) Иқтадор ўз кўли остидаги аҳолидан ўзининг фойдасига йиғимлар ундириш ҳуқуқига эга бўлди. Кейинчалик “иқто” мерос тариқасида ўтганлиги учун, у мулкдорлик ҳуқуқи билан мустаҳкамланган ер шаклига яқинлашиб қолди. қуръоннинг илк таъсирига биноан шўрланмаган сув ҳам ҳаво каби умумбойлик ҳисобланган. Лекин аста-секин қудуқлар, дарёлар ва кичик кўллар йирик ер эгалари мулкига айлана борди. Фақатгина маълум бир қисмдаги дарё ва кўллар илгаригидек жамоа ва давлат мулкнинг умумий тизимига кириб, бу ўз навбатида ирригацион ишларни биргаликда, мансабдор шахс назорати остида амалга оширишни талаб қилар эди.

Ашё ҳуқуқи билан боғлиқ бўлган, шариатнинг ўзига хос институтларидан бири “вақф” бўлиб, у ўзида мулкни акс эттирган. Одатда бу мулк мулкдор томонидан қандайдир диний ва илоҳий мақсадлар йўлида берилган. Вақф ўрнатган шахс мулкдорлик ҳуқуқи ва ушбу мулкдан маҳрум бўлган, лекин вақфни бошқариш ва ундан тушган маълум фойдани ўзи ва меросхўрлари фойдасига ундириб олиш ҳуқуқини сақлаб қолган. Вақфни ташкил қилувчи мулк олди-сотди, кафолат кабилар сифатида муносабатларда

⁵ Ислом ҳуқуқи. Қуръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. -Тошкент, Чўлпон, 1993

қатнашиши мумкин эмас эди. Лекин вақф ерлари ижарага берилиши ёки тенг қийматли ерга алмаш-тирилиши мумкин бўлган. Ушбу институт бой табақа томонидан катта солиқларни тўлашдан бўйин товлашда кенг қўлланилган, чунки вақфни ташкил қилувчи мулк давлат солиқлардан озод қилинган эди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент : Ўзбекистон, 2017, 206-бет.

Янги “Ўзбекистон” газетаси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг нутқи.

Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ш.М.Мирзиёев – Тошкент : Ўзбекистон, 2017. -34-бет.

Саитқулов Қ.А. Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг асосий йўналишлари: Илмий рисола . – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 10 бет.

Президент Ш.М.Мирзиёев. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши лозим”. Т 2017 й

Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси”. – 2016. – 7 дек

Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шарият. Тошкент, 1991.

Хайруллаев М. М. Форобий ва унинг фалсафий рисолалари, - Тошкент, 1963

Саитқулов Қ.А. Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг асосий йўналишлари: Илмий рисола . – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019.

Азимов Қ. Ислом ва ҳозирги замон. Тошкент, 1991

Алиқулов Ҳайдар. Фалсафий мерос ва маънавий-ахлоқий фикр ривожини. – Тошкент, 2009

SOCIAL POLITICAL VIEWS OF REPRESENTATIVES OF JADIDISM

*Mustafayev Jafar Shomirzayevich
Egamnazarov Bobur Shuxrat o'g'li*

*Tashkent University of Information Technology named after
Muhammad Al- Khwarazmi, Samarkand branch, Samarkand, Uzbekistan.
Samarkand branch of Tashkent University of Information Technologies
E-mail: boburegamnazarov60gmail.com*

Annotation this article explores the educational and socio-political views of the jadids. Uzbek jadids' views on the progressive development of society through reform of the education system have been analyzed. The significance of the enlightened and socio-political views that the exponents of the jadidism movement put forward is highlighted today. The feedback advanced in the article is summarized in short.

Keywords: Turkestan, national state-building, national economy, Management, Education and cultural-educational life, political freedoms and rights independence, Democratic System, Foundation, national economy.

The jadidism movement, which has a great place in the history of the peoples of Turkestan, is complex and historically, the Tiger took the road. Jadids to experience different countries relying, they sought to process reforms on a national basis, to colonialism the main idea of the struggle was formed in the anashu direction and matured.

The jadidism movement, which took place in Uzbekistan in the late 19th and early 20th centuries, played a very important role in the path of national awakening. The jadidists actively worked to instill national pride in the Uzbek people, to fight for its establishment of an independent state, as well as to revive national values. The leading representatives of the jadidism movement, with their socio-political views, also greatly influenced the Uzbek national awakening. Their activities and objectives are as follows:

Munavvar Qori Abdurashidkhanov is the founding leader of the ideas of forming Uzbekistan as an independent state. He fought for national liberation during the Shoura regime and campaigned for the protection of national interests and the economic-social development of the people.

Fayzulla Khojaev-actively fought for the independence of Uzbekistan from the Shiro system. He developed the theoretical framework for the construction of a national state and worked towards the protection of the national values of the Uzbek people, their development.

Abdurauf Fitrat was the creator of the theoretical foundations of the ideas of national awakening. He campaigned for the establishment of an independent state by the Uzbek people and actively campaigned for the revival of national culture, education system and language.

Thus, these representatives of the jadidism movement made a great contribution to the creation of the foundations of the construction of a national state by expressing the aspirations of the Uzbek people for freedom and independence, restoring and developing national values. This formed the basis of the later independent sovereignty of the state of Uzbekistan.

Further exploring the socio-political views of the jadidism movement, we can see the following important aspects:

The construction of a national state: the leaders of Jadidism made it the main goal for Uzbekistan to be established as an independent and sovereign state. They developed the democratic basis of the state system, the composition of the central and local governing bodies, their powers, as well as state programs. **National economy and management:** the Jadidists put forward the ideas of conducting economic policies corresponding to national interests, developing all branches of the national economy, ensuring economic independence. They had also put issues such as the appropriation of land as private property, the introduction of new modes of production, and the development of a trading system.

Education and cultural and educational life: the Jadidists carried out the reorganization of the educational system on national grounds, education in the native language, the introduction of the teaching process in a new way, the revival and development of folk culture. They outlined ways to establish new Māori schools (usuli jadid schools), develop science, literature, art.

Political freedoms and rights: the Jadidists promoted ideas such as the democratic system, human rights, freedom of conscience, National Liberation. As active participants in the national liberation movement, they sought to gain control over and politically gain control of ERC. The practical implementation of these socio-political views of the jadidist movement became an important foundation in the formation of the independent state of Uzbekistan.

REFERENCE:

1. Abdurauf Fitrat. "Rules of the Uzbek language" (1926)
2. Abdurauf Fitrat. "The family" (1926)
3. Fayzulla Khojaev. "Autonomy of Uzbekistan" (1917)
4. Munavvar qori Abdurashidkhanov. "Selected works" (1979)
5. Islam Karimov. "Uzbekistan on the verge of independence" (1991)

6. Adornment Increases. "The freedom movement: the national road to reconstruction and liberation "(2000)
7. Shukrullo Turdiyev. "Jadid schools and educational work conducted in them"
8. Mustafayev J. The importance of spiritual heritage in educating young people in the spirit of the third renaissance: a synergetic approach // Light of Civilization. Scientific, social-philosophical, cultural-educational, literary-artistic magazine. Index – 960. ISSN 2181-8258. -Nukus, 2023. -#7. -B. 29-33 (09.00.00; #26).
9. Mustafayev J. A synergistic worldview in the spiritual heritage of our ancestors // "Tangible and intangible cultural heritage dedicated to the 20th anniversary of the UNESCO Convention on the Protection of Intangible Cultural Heritage", the 50th anniversary of the Convention on the Protection of World Cultural and Natural Heritage and the 93rd anniversary of Bukhara State University International scientific-practical conference "harmony". -Bukhara, 2023. -B.169-172.
10. Mustafayev J. The role of the spiritual heritage of our ancestors in the implementation of reforms // Republican scientific-practical conference on the topic of educational activities of the ancestors: ideas, goals, tasks and modern research in the field. University of Public Security of the Republic of Uzbekistan. - Tashkent. 2022. - B. 131-136.
11. Mustafayev J. Services of Mahmudhoja Behbudi in national personnel training // "Service" scientific and practical magazine. Special issue dedicated to the 90th anniversary of the Samarkand Institute of Economics and Service. - Samarkand. - December, 2021. Part II, -B. 179-185.
12. Mustafayev J. Jadidchilik and the third renaissance // Proceedings of the Republican scientific-practical conference on the topic of succession in spiritual heritage and its role in the education of the 21st century. - Samisi. -Samarkand, 2021. -B. 185-188.
13. Mustafayev J. The basis of ideological and political culture of raising a spiritually mature person // Materials of the Republican scientific-theoretical conference on the topic of man, his faith, society, universe: problems of development and modern times. Imam Bukhari International Research Center under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. - Samarkand. -January, 2022. -ISBN 978-9943-746-81-7. - B.437-441.

К ВОПРОСУ РАЗРАБОТКИ СПЕЦИАЛЬНОЙ ОДЕЖДЫ ДЛЯ ЗАЩИТЫ ОТ ПЕСТИЦИДОВ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Тураева Нафиса Абдуллаевна, докторант

Бухарский инженерно-технологический институт, Узбекистан

Асадова Зарина Ахмадовна - преподаватель кафедры технологических машин и оборудования бухарско-инженерного технологического института

Аннотация: В этой статье рассматриваются недостатки, связанные со специализированной защитной одеждой, предназначенной для защиты людей от вредного воздействия сельскохозяйственных пестицидов. На основе всестороннего анализа литературы в исследовании рассматриваются потенциальные риски для здоровья, дискомфорт и проблемы практичности, связанные с этой одеждой. В разделе "Методы" описываются параметры, учитываемые при анализе, в то время как в разделе "Результаты" представлены результаты различных исследований. В разделе "Обсуждение" рассматриваются последствия этих недостатков, что приводит к заключительным замечаниям и рекомендациям по улучшению мер безопасности.

Ключевые слова: Сельскохозяйственные пестициды, защитная одежда, риски для здоровья, дискомфорт, удобство использования, обзор литературы, меры безопасности.

По мере активизации сельскохозяйственной практики использование пестицидов стало обычным явлением. Хотя защитная одежда имеет решающее значение для защиты работников от воздействия окружающей среды, цель этой статьи - пролить свет на недостатки, связанные с такой специализированной одеждой. Обсуждение охватывает риски для здоровья, дискомфорт и вопросы практичности, подчеркивая необходимость сбалансированного подхода к обеспечению безопасности и комфорта.

Многочисленные исследования касались защитной эффективности специальной одежды от пестицидов. Однако потенциальным недостаткам этой одежды уделялось ограниченное внимание. Риски для здоровья становятся основной проблемой, поскольку длительное использование приводит к раздражению кожи, аллергии и респираторным проблемам. Дискомфорт, включая проблемы, связанные с воздухопроницаемостью и гибкостью, также представляет серьезную проблему. Более того, проблемы с удобством использования, такие как трудности при надевании и снятии, могут снизить эффективность защитной одежды.

В ходе анализа был рассмотрен широкий спектр литературных источников, включая научные статьи, отчеты и рекомендации по технике безопасности. Были оценены такие параметры, как состав материала, конструктивные особенности и реальный опыт пользователей, чтобы понять ограничения специальной защитной одежды от пестицидов.

Хотя специальная одежда, предназначенная для защиты от пестицидов в сельском хозяйстве, обеспечивает важнейшие гарантии для работников, с ней также связаны некоторые недостатки. Вот некоторые общие недостатки:

1. Жара и дискомфорт:

- Специализированная защитная одежда часто имеет тенденцию быть толстой и непроницаемой для пестицидов, что приводит к снижению воздухопроницаемости. Это может привести к повышению температуры тела, дискомфорту и тепловому стрессу у работников, особенно в жарком и влажном климате.

Использование специальной защитной одежды, которая предназначена для защиты от пестицидов, может создавать проблемы, связанные с жарой и дискомфортом для работников. Этой проблеме способствуют несколько факторов:

○ **Изоляция и толщина:** Защитная одежда часто изготавливается из толстых материалов и обеспечивает изоляцию, предотвращающую попадание пестицидов на кожу. Хотя это важно для безопасности, она также может задерживать тепло, затрудняя охлаждение тела.

○ **Непроницаемость:** Непроницаемость одежды, препятствующая проникновению пестицидов, также ограничивает воздухообмен. Это снижает воздухопроницаемость и может привести к накоплению тепла внутри одежды.

○ **Жаркий и влажный климат:** В регионах с жарким и влажным климатом сочетание высоких температур и влажности воздуха может усугубить тепловой стресс, испытываемый работниками. Естественные механизмы охлаждения организма, такие как потоотделение, могут быть менее эффективными в таких условиях.

○ **Физические нагрузки:** Сельскохозяйственные работы часто сопряжены с физическими нагрузками, а ношение толстой, непроницаемой одежды может еще больше увеличить выделение тепла телом. Это может способствовать усталости и дискомфорту.

Для решения этих проблем предпринимаются постоянные усилия по разработке защитной одежды, в которой требования безопасности сочетаются с соображениями комфорта и воздухопроницаемости. Инновации включают использование воздухопроницаемых и отводящих влагу материалов, внедрение

систем вентиляции и разработку одежды, обеспечивающей лучшую циркуляцию воздуха.

Крайне важно, чтобы работодатели и работники были осведомлены о потенциальных рисках, связанных с тепловым стрессом и дискомфортом. Надлежащая подготовка по предотвращению теплового стресса, частые перерывы, увлажнение и акклиматизация к рабочей среде - все это может способствовать обеспечению благополучия работников в этих условиях. Кроме того, внедрение технических средств контроля, таких как затененные зоны отдыха и надлежащая вентиляция, может помочь смягчить последствия теплового стресса.

2. Ограниченная подвижность:

- Конструкция защитной одежды может ограничивать диапазон движений работников. Это ограничение может препятствовать их способности эффективно выполнять задачи, что приводит к снижению производительности и потенциальным угрозам безопасности.

3. Громоздкий характер:

- СИЗ (средства индивидуальной защиты) при воздействии пестицидов могут быть тяжелыми и громоздкими, что затрудняет ношение их работниками в течение длительного времени. Это может способствовать переутомлению и снижению общей эффективности защитного снаряжения.

4. Трудности в общении:

- Использование капюшонов, масок и другого защитного снаряжения может препятствовать эффективному общению между работниками. Четкая коммуникация имеет решающее значение для обеспечения безопасной рабочей среды, и любые препятствия на этом пути могут создавать риски.

5. Расходы и техническое обслуживание:

- Приобретение и обслуживание специальной защитной одежды может быть дорогостоящим. Регулярные проверки, чистка и замена поврежденного оборудования необходимы для обеспечения его эффективности. Фактор стоимости может вызывать беспокойство, особенно при небольших сельскохозяйственных операциях или при ограниченных ресурсах.

6. Ограниченный срок защиты:

- Со временем даже самая прочная защитная одежда может прийти в негодность, теряя свою эффективность в предотвращении воздействия пестицидов. Регулярная замена экипировки необходима для поддержания надлежащей защиты, что увеличивает общие затраты.

7. Психологическое воздействие:

- Ношение защитной одежды может создать психологический барьер между работниками и окружающей средой. Это может привести к ощущению

изоляции, снижению удовлетворенности работой или усилению стресса у работников.

8. Воздействие на окружающую среду:

- Производство и утилизация защитной одежды могут иметь последствия для окружающей среды. Материалы, используемые в этой одежде, могут способствовать загрязнению окружающей среды, а неправильная утилизация может представлять опасность для окружающей среды.

9. Требования к навыкам и обучению:

- Правильное использование и уход за защитной одеждой требуют обучения. Работников необходимо обучать тому, как правильно носить, чистить и хранить снаряжение для обеспечения максимальной защиты. Недостаточная подготовка может привести к неправильному использованию и поставить под угрозу безопасность.

Несмотря на эти недостатки, использование защитной одежды имеет важное значение для минимизации рисков для здоровья, связанных с воздействием пестицидов. Усилия по устранению этих недостатков могут включать технологические усовершенствования в дизайне материалов, улучшенные эргономические соображения и постоянное обучение сельскохозяйственных работников.

Выявленные недостатки вызывают обеспокоенность по поводу долгосрочных последствий для здоровья людей, работающих в сельском хозяйстве. Становится важным сбалансировать потребность в защите с соображениями комфорта и практичности. Необходимо изучить альтернативные материалы и конструкции, которые решают эти проблемы без ущерба для безопасности. Кроме того, обязательным условием является регулярное обучение правильному использованию и уходу за защитной одеждой.

Выводы:

В заключение, хотя специализированная защитная одежда жизненно важна для защиты от воздействия пестицидов, нельзя упускать из виду ее недостатки. Риски для здоровья, дискомфорт и проблемы удобства использования подчеркивают необходимость постоянного совершенствования технологии материалов и дизайна. Внедрение целостного подхода к обеспечению безопасности работников, включая регулярные программы обучения и повышения осведомленности, имеет решающее значение для устранения этих проблем.

Чтобы повысить эффективность защитной одежды, усилия в области исследований и разработок должны быть сосредоточены на создании материалов, обеспечивающих оптимальную защиту без ущерба для комфорта. Кроме того, заинтересованные стороны отрасли должны инвестировать в

образовательные инициативы для обеспечения надлежащего использования и технического обслуживания защитного снаряжения, снижая риски, связанные с воздействием сельскохозяйственных пестицидов. Решая эти проблемы, можно добиться более сбалансированного и эффективного подхода к обеспечению безопасности сельскохозяйственных работников.

Список использованной литературы:

1. Sapbamrer, R.; Hongsibsong, S. Organophosphorus pesticide residues in vegetables from farms, markets, and a supermarket around Kwan Phayao Lake of Northern Thailand. *Arch. Environ. Contam. Toxicol.* 2014, 67, 60–67. [CrossRef]
2. Pakvilai, N.; Prapamontol, T.; Thavornyutikarn, P.; Hongsibsong, S.; Santasup, C. A simple and sensitive GC-ECD method for detecting synthetic pyrethroid insecticide residues in vegetable and fruit samples. *CMU J. Sci.* 2015, 42, 197–208
3. Vitali, M.; Protano, C.; Del Monte, A.; Ensabella, F.; Guidotti, M. Operative modalities and exposure to pesticides during open field treatments among a group of agricultural subcontractors. *Arch. Environ. Contam. Toxicol.* 2009, 57, 193–202. [CrossRef] [PubMed]
4. Das, D.; Pandit, P.; Maiti, S.; Dalapati, K.K. Development of protective clothing for pesticide operation. *Int. Res. J. Eng. Technol.* 2016, 3, 851–855.
5. Rahman Bhuiyan, M. Polyurethane-aerogel incorporated coating on cotton fabric for chemical protection. *Prog. Org. Coat.* 2019, 131, 100–110. [CrossRef]
6. Espanhol-Soares, M.; Nociti, L.A.; Machado-Neto, J.G. Procedures to evaluate the efficiency of protective clothing worn by operators applying pesticide. *Ann. Occup. Hyg.* 2013, 57, 1041–1053. [PubMed]

NAMLIKNI O'LCHASH USULLARINI TAHLILI

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti
Norboyev Otajon Normuminovich
o.norboyev@mail.ru

Anotatsiya:

Ushbu maqolada kukunli materiallarda namlikni o'lchashning asosiy usullari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Gravimetrik usul, elektr qarshiligi va dielektrik xususiyatlari, yaqinning infraqizil reflektans (NIR) spektroskopiyasi, Karl Fischer titrlash usuli va yadro magnit rezonans usuli kabilar namlikni aniqlashda qo'llaniladi. Har bir usulning afzalliklari va kamchiliklari ko'rib chiqilgan.

Анотация:

В данной статье подробно рассматриваются основные методы измерения влажности в порошкообразных материалах. Гравиметрический метод, электрическое сопротивление и диэлектрические свойства, ближняя инфракрасная рефлектометрия (НИР), метод титрования по Карлу Фишеру и метод ядерного магнитного резонанса применяются для определения влажности. Рассмотрены преимущества и недостатки каждого метода.

Annotation:

This article provides a detailed overview of the main methods for measuring moisture in powdered materials. Gravimetric method, electrical resistance and dielectric properties, near-infrared reflectance (NIR) spectroscopy, Karl Fischer titration method, and nuclear magnetic resonance method are used for moisture determination. The advantages and disadvantages of each method are discussed.

Kalit so'zlar: namlikni o'lchash, gravimetrik usul, elektr qarshiligi, dielektrik xususiyatlari, NIR spektroskopiya, Karl Fischer titrlash, yadro magnit rezonans.

Ключевые слова: измерение влажности, гравиметрический метод, электрическое сопротивление, диэлектрические свойства, NIR-спектроскопия, титрование по Карлу Фишеру, ядерный магнитный резонанс.

Keywords: moisture measurement, gravimetric method, electrical resistance, dielectric properties, NIR spectroscopy, Karl Fischer titration, nuclear magnetic resonance.

Kukunli materiallarni qayta ishlash mahsulotidagi namlik miqdorini yuqariroq darajada aniqlash uchun namlikni pechda quritish orqali o'lchanayotgan materialni sifatini yaxshilab, o'lchashga asoslangan, to'g'ridan-to'g'ri usullardan foydalaniladi. Ushbu usullarga havo-termal usul kiradi.

О'zbekistonda bug'doy unining namligini o'lchash uchun qo'llaniladigan GOST— bu O'zbekiston Respublikasining milliy standartlari bo'yicha belgilanadi. GOST 27668-88: Bu standart don mahsulotlarining namligini aniqlash uchun ishlatiladi. U turli usullar, jumladan, termogravimetrik (quritish usuli) yordamida namlikni o'lchashni o'z ichiga oladi. Bu usul uning namligini aniq va ishonchli o'lchash imkonini beradi.

GOST 10987-76: Halqaro standart. Bu, shuningdek, don va un mahsulotlarining namligini o'lchashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan yana bir standartdir. Ushbu standart harorat va namlikning o'zgarishi asosida unning massasidagi suv miqdorini o'lchaydi.

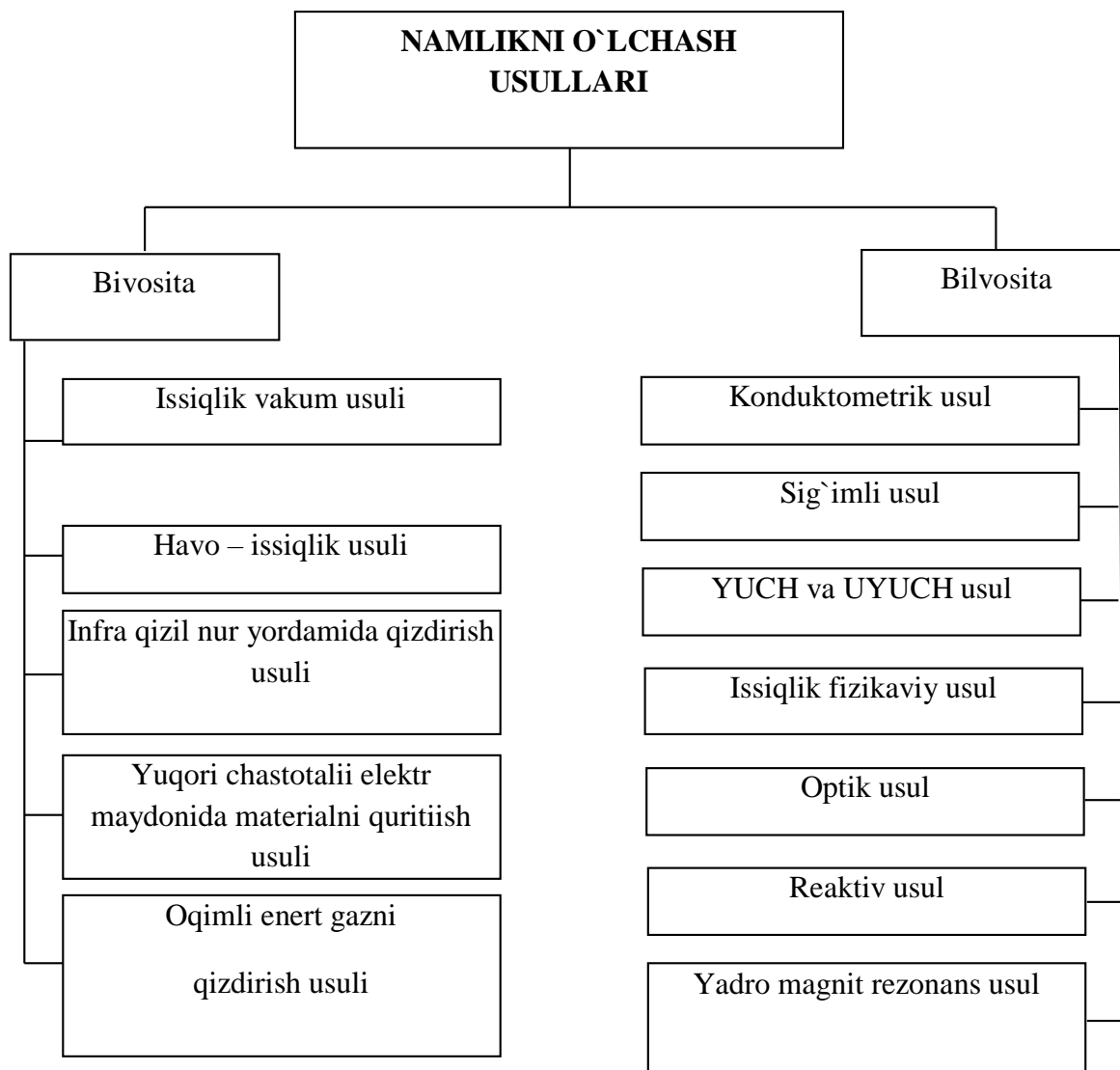
O'zbekistonda un va don mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi korxonalar va laboratoriyalar GOST standartlariga muvofiq namlikni o'lchashni amalga oshirishlari kerak. Bu nafaqat mahsulot sifatini ta'minlashda, balki iste'molchilar xavfsizligi va mahsulotning bozordagi raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Namlikni o'lchashning bizga ma'lum usullarining klassifikatsiyasi ishlarda keltirilgan. Namlikni o'lchash usullari ikki katta – **bevosita** va **bilvosita** guruhlariga bo'linadi (1 -rasm).

Bevosita usul moddalarning fizik va kimyoviy mohiyatidan kelib chiqib qo'llaniladi. Bilvosita usulda esa namlikni aniqlash modda hususiyatining undagi namlikka bog'liqligidan foydalanib amalga oshiriladi.

Bevosita usullar yuqori o'lchash aniqligi va uzoq davom etishi bilan bilvosita usullardan farqlanadi (1 ÷ 15 soatgacha).

Namlikni bevosita aniqlash usuli – bunda (termogravimetrik usuli) muayyan o'lchanmadan donni maxsus asbobda suvini haydashga asoslanadi. Dondan haydalgan suv hajmiga ko'ra namlikning foizlardagi miqdori aniqlanadi.

1-rasm. Qattiq va sochiluvchan materiallar namligini o'lash usullarining strukturali sxemasi

Namlikni aniqlashning standart usullari turli xil materiallar, jumladan oziq-ovqat mahsulotlari, qurilish materiallari va boshqalar uchun suv miqdorini aniqlashda keng qo'llaniladi. Ushbu usullar materialning sifati, saqlash muddati va ishlov berish jarayonlarini optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega. Quyida namlikni o'lchashning eng ko'p qo'llaniladigan standart usullari haqida ma'lumot berilgan:

1. Gravimetrik usul

Bu usul namunani quritish orqali sochiluvchan va kukunli mahsulotlarning boshlang'ich massasi va quritilganidan keyingi massasi o'rtasidagi farqni o'lchaydi. Bu farq suvning massasini ifodalaydi va quyidagi formula yordamida namlik foizi hisoblanadi:

Gravimetrik usul namlikni o'lchashda eng ko'p qo'llaniladigan an'anaviy usullardan biri hisoblanadi. Ushbu usul namunadagi suv miqdorini uning massasini o'lchash orqali aniqlashga asoslangan. Dastlab, aniqlanishi kerak bo'lgan materialdan

(masalan, un yoki don) namuna olinadi. Namuna miqdori laboratoriya talablariga va o'lganayotgan materialning turi va xususiyatlariga qarab belgilanadi. Namuna ma'lum bir haroratda quritiladi. Quritish jarayoni namuna to'liq quruq holatga kelgunicha davom etadi. Quritish uchun odatda elektr pechlaridan foydalaniladi, bu jarayon bir necha soatdan bir necha kungacha davom etishi mumkin. Namuna quritilishidan oldin va keyin uning massasi aniq tarozilar yordamida o'lganadi. Boshlang'ich massadan quritilgan massani ayirish orqali namunadagi suvning massasi aniqlanadi. Suvning massasi umumiy namuna massasiga nisbatan foizda hisoblanadi. Bu ko'rsatkich namlik darajasini ifodalaydi. Gravimetrik usul yuqori darajada aniqlik va takrorlanuvchanlikni ta'minlaydi. Usul nisbatan oddiy va kam harajatli uskunalarni talab qiladi. Turli xil materiallar uchun mos keladi va keng tarqalgan standartlarga mos keladi.

Quritish jarayoni uzoq vaqt talab qilishi mumkin, bu esa tezkor natijalarni olishni qiyinlashtiradi. Quritish harorati namunaning boshqa komponentlariga ta'sir qilishi mumkin, natijada o'lganlar aniqligiga ta'sir qiladi.

Gravimetrik usul, ayniqsa, laboratoriya sharoitida qo'llaniladigan eng ishonchli namlik o'lgan usullaridan biri hisoblanadi va uning natijalari turli ilmiy va sanoat sohalarida keng qo'llaniladi. Gravimetrik usul yordamida uning namligini aniqlash uchun quyidagi formula ishlatiladi:

Namlik foizi quyidagi formula orqali topiladi.

$$(W) = \frac{M_i - M_d}{M_i} * 100\% \quad (1)$$

Bu yerda:

M_i - namuna quritishdan oldin olingan boshlang'ich massasi,

M_d - namuna quritilgandan so'ng olingan quruq massasi.

Masalan, agar sizning uningizning boshlang'ich massasi 150 gram bo'lsa va quritilgandan so'ng 138 gram qolsa, namlik darajasini quyidagicha hisoblaymiz:

$$W = \left(\frac{150_g - 138_g}{150_g} \right) * 100\% = \left(\frac{12_g}{150_g} \right) * 100\% = 8\%$$

Bu misolda, un namunasi namlik foizi 8% ekani aniqlandi. Bu ma'lumot uning saqlash muddati, sifati va ishlov berish jarayonida qo'llanilishi mumkin. Gravimetrik usulning aniq va ishonchli natijalar berishi uning keng qo'llanilishini ta'minlaydi, biroq ushbu usulni bajarish uchun quritish vaqti va to'g'ri uskunalar zarur bo'ladi.

2. Elektr Qarshiligi va Dielektrik sindiruvchanlik usul

Bu usullar namunaning elektr o'tkazuvchanligi yoki dielektrik sindiruvchanlikini o'lgan orqali sochiluvchan va kukunli mahsulotlarning

namligini aniqlaydi. Material nam bo'lganda, uning elektr o'tkazuvchanligi oshadi, shuning uchun ushbu o'zgarishlar yordamida suv miqdori aniqlanadi.

Elektr qarshiligi yoki dielektrik xususiyatlarini o'lchash usuli, un kabi materiallarning namligini aniq va tez aniqlash uchun zamonaviy texnologiyalardan biridir. Ushbu usul, materialning elektr o'tkazuvchanligi yoki dielektrik singdiruvchanligidagi o'zgarishlar orqali suv miqdorini aniqlashga asoslangan. Materialning namligi oshgan sari, uning elektr o'tkazuvchanligi ham oshadi. Bu o'zgarish suvning elektr o'tkazuvchanligi yuqori bo'lganligi bilan izohlanadi. Shuning uchun, materialdagi suv miqdori elektr qarshiligi yoki dielektrik singdiruvchanlik orqali aniqlanishi mumkin.

Ushbu usul orqali o'lchanganda quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi.

Avvalo, namuna standart hajmda olinadi. Bu uning barcha qismlari bir xil sharoitda tekshirilishini ta'minlaydi. Maxsus elektr qarshiligi yoki dielektrik xususiyatlarini o'lchaydigan asboblardan yordamida namuna o'lchanadi. Bu asboblardan namunaga kichik elektr toki yuboradi va uning qarshiligini o'lchaydi. Olingan ma'lumotlar maxsus dasturiy ta'minot yordamida tahlil qilinadi. Bu dasturiy ta'minot materialning namlik darajasini hisoblash uchun mo'ljallangan bo'ladi. Ushbu usul juda tez natijalar beradi, ba'zan bir necha soniyalar ichida. Yuqori aniqlikdagi asboblardan yordamida o'lchanadi, bu esa xatoliklarni kamaytiradi. Turli xil materiallar bilan ishlash imkoniyatini beradi.

Ushbu texnologiya qimmatbaho uskunalarni talab qilishi mumkin. Asbob-uskunani boshqarish va ma'lumotlarni tahlil qilish uchun maxsus bilim va ko'nikmalar talab etiladi.

Ushbu usul oziq-ovqat sanoatida, qishloq xo'jaligida va boshqa ko'plab sohalarda qo'llaniladi. Materiallarning namligini tez va aniq o'lchashi tufayli, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, sifat nazoratini yaxshilash va saqlash muddatini uzaytirish imkonini beradi. Shunday qilib, elektr qarshiligi yoki dielektrik xususiyatlarini o'lchash usuli, zamonaviy texnologiya yordamida un kabi mahsulotlarning namligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu usulning qo'llanilishi samaradorlik va aniqlikni oshiradi. Elektr qarshiligi yoki dielektrik xususiyatlarini o'lchash usuli, uning namligini aniqlashda foydalaniladigan zamonaviy va samarali usullardan biridir. Ushbu usul namlik miqdorining elektr xususiyatlariga ta'sirini o'rganishga asoslanadi. Quyida ushbu usulni tushuntirish uchun qo'llaniladigan asosiy formulalar va ularning qo'llanilishi haqida tushuncha beriladi.

Elektr qarshiligi orqali namlikni o'lchash Ohm qonuniga asoslanadi:

$$R = \frac{U}{I} \quad (2)$$

bu yerda R -qarshilik, U -kuchlanish, I -tok. Namlik oshgan sari elektr qarshiligi kamayadi, chunki suv elektr o'tkazuvchanligi yuqori bo'ladi.

Namlik miqdorini aniqlash uchun qarshilik qiymatlarini kalibrlash egri chizig'i yordamida namlik darajasiga aylantiramiz: $M = a \cdot R + b$

bu yerda M - namlik miqdori, R - o'lchangan qarshilik, a va b -kalibrlash koeffitsiyentlari.

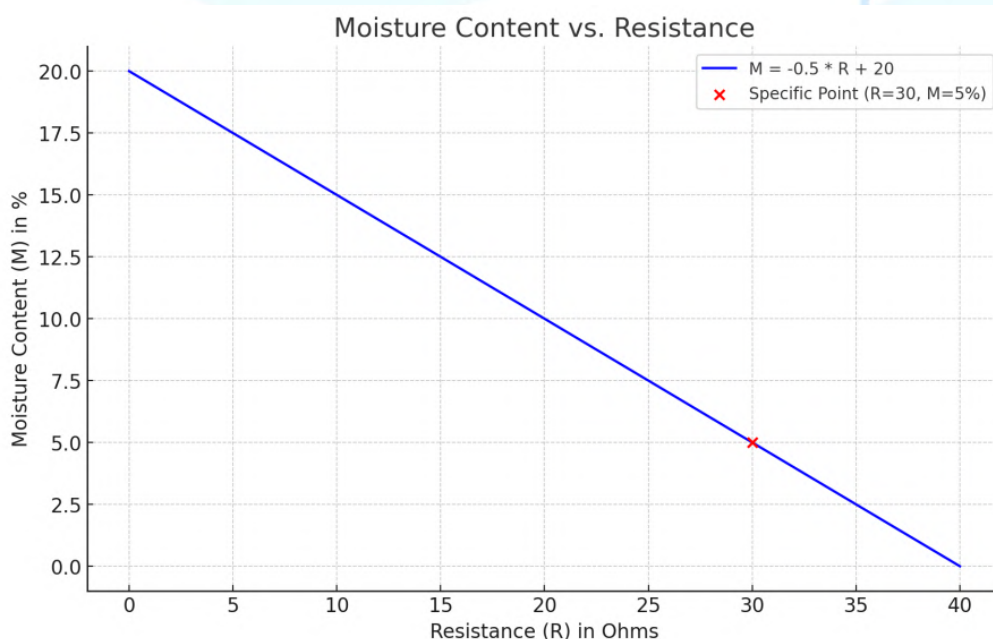
Masalan: Faraz qilaylik, bug'doy uning qarshiligi R o'lchandi va kalibrlash koeffitsiyentlari $a = -0.5$ va $b = 20$ bo'lsin.

1.Qarshilikni o'lchash: $R = 30\Omega$

Namlik miqdorini hisoblash:

$$M = -0.5 \cdot 30 + 20 \quad M = -15 + 20 \quad M = 5\% \quad (3)$$

Bu usulda bug'doy uning namligi 5% ekanligini aniqladik.

Dielektrik singdiruvchanlik orqali namlikni o'lchash

Dielektrik singdiruvchanlikni o'lchash kondensator sig'imini o'zgarishiga asoslanadi.

dielektrik singdiruvchanligi quyidagicha hisoblanadi:

$$\varepsilon_r = \frac{C}{C_0} \quad (4)$$

bu yerda ε_r -dielektrik konstantasi, C -dielektrik material bilan kondensatorning sig'imi, C_0 - vakuumdagi sig'im.

Namlik oshgan sari dielektrik singdiruvchanlik oshadi. Namlik miqdorini aniqlash uchun dielektrik konstantasi qiymatlarini kalibrlash egri chizig'i yordamida namlik darajasiga aylantiramiz: $M = k \cdot \varepsilon_r + d$ bu yerda M -namlik miqdori, ε_r - o'lchangan dielektrik konstantasi, k va d - kalibrlash koeffitsiyentlari.

Masalan: Faraz qilaylik, bug‘doy unining dielektrik singdiruvchanligi ε_r o‘lchandi va kalibrlash koeffitsiyentlari $k = 2$ va $d = 0$ bo‘lsin.

Dielektrik konstantani o‘lchash: $\varepsilon_r = 3$

Namlik miqdorini hisoblash: $M = 2 \cdot 3 + 0M = 6\%$

Bu usulda bug‘doy unining namligi 6% ekanligini aniqladik.

Bug‘doy unining namligini elektr qarshiligi yoki dielektrik singdiruvchanlik orqali qanday o‘lchash mumkinligini ko‘rsatadi. Har ikkala usul ham o‘ziga xos afzalliklari va kamchiliklariga ega bo‘lib, maqsadga muvofiq foydalanish mumkin.

3. Near Infrared Reflectance (NIR)

Yaqin infraqizil reflektans (NIR) spektroskopiya usuli bo‘lib, moddalarning yaqin infraqizil diapazonida (800 nm-2500 nm) elektromagnit to‘lqinlarni qaytarishini o‘lchashga asoslangan. Bu usul, ayniqsa, oziq-ovqat, qishloq xo‘jaligi, farmatsevtika va boshqa sanoat sohalarida keng qo‘llaniladi.

NIR spektroskopiya molekulyar vibratsiyalarga asoslangan bo‘lib, yaqin infraqizil diapazonda yorug‘likning molekular tomonidan yutilishi va qaytarilishi o‘rganiladi. NIR diapazonidagi yorug‘lik molekullardagi bog‘lanishlarni (masalan, C-H, O-H, N-H) vibratsiyaga keltiradi.

Bu usul namunaga yaqin infraqizil nur yuborish orqali uning namligini aniqlaydi. NIR texnologiyasi juda tez natijalar beradi va xavfsiz emas, shuning uchun ko‘p sohalarda afzal qilingan usul hisoblanadi.

Ushbu usul laboratoriya sharoitida va sanoatda keng qo‘llaniladi, chunki u tezkor va aniq natijalar beradi, bu esa ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish va mahsulot sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Near Infrared Reflectance (NIR) usuli yorug‘likning ma’lum bir diapazonidagi aks ettirishni o‘lchashga asoslanadi va bu usul oziq-ovqat sanoati, jumladan unning namligini tezkor aniqlashda keng qo‘llaniladi. NIR usuli materiallardagi kimyoviy tarkibni, xususan suv miqdorini aniq va tez aniqlash imkonini beradi.

NIR spektroskopiyasi, material yuzasiga yaqin infraqizil nur yuborilganda uning qancha yutinishi va aks etishini o‘lchaydi. Suv molekullari NIR yorug‘lik diapazonida ma’lum bir to‘lqin uzunligida yorug‘likni yutadi, shuning uchun bu o‘zgarishlar materialdagi suv miqdorini aniq ko‘rsatadi.

Namuna tayyorlanadi va NIR spektrometri asbobiga joylashtiriladi. Asbob namunadan o‘tadigan yorug‘likni o‘lchaydi, va bu yorug‘lik namunadagi molekular tomonidan qisman yutiladi. Yutilgan yorug‘lik miqdori va aks ettirilgan yorug‘lik spektri tahlil qilinadi, bu orqali materialdagi suv miqdori aniqlanadi. NIR usuli yordamida namlikni aniqlash NIR usuli yordamida uning namligini aniqlash quyidagi formula yordamida amalga oshiriladi:

$$\text{Namlik \%} = a + b \times \text{NIR Intensity} \quad (5)$$

Bu yerda: a va b - kalibratsiya jarayonida aniqlangan ko‘rsatkichlar,

NIR Intensity NIR Intensity-NIR spektroskopiyasi orqali olingan yorug'likning aks ettirish darajasi.

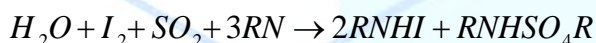
Masalan. Agar NIR spektrometri yordamida un namunasining aks ettirish intensivligi 0.65 deb o'lchangan bo'lsa va kalibratsiya jarayonida aniqlangan ko'rsatkichlar $a = 5\%$ va $b = 10$ bo'lsa, unning namlik darajasini hisoblash mumkin:

$$\text{Namlik } \% = 5\% + 10 \times 0.65 = 11.5\%$$

Bu misol un namunasining namlik darajasi 11.5% ekani ko'rsatadi.

4. Karl Fischer Titration

Karl Fischer titrlash usuli yod (I_2) va oltingugurt dioksid (SO_2) bilan suvning redoks reaksiyasiga asoslanadi. Asosiy kimyoviy reaksiya quyidagicha:

Bu yerda RN - organik asos (masalan, piridin).

Karl Fischer titrlash usuli ikki xil usulda amalga oshirilishi mumkin: volumetrik va kulonometrik.

Volumetrik Karl Fischer Titratsiyasi

- Namuna va Karl Fischer reagenti (yod, oltingugurt dioksid, va metanol) eritmada aralashtiriladi.
- Reaksiya paytida yod suv bilan reaksiyaga kirishadi va suv tugagunga qadar bu jarayon davom etadi.
- Yodning ortiqcha miqdorini aniqlash uchun eritmaga qo'shiladigan yod miqdori o'lchanadi.
- Suv miqdori titrlangan yod miqdori bilan hisoblanadi.

Kulonometrik Karl Fischer Titratsiyasi

- Namuna Karl Fischer hujayrasi ichida eritiladi.
- Yod elektr toki yordamida in-situ hosil qilinadi.
- Suv miqdori elektr zaryad miqdori orqali aniqlanadi.
- Bu usulda yuqori aniqlikda o'lchash mumkin.

Bu kimyoviy usul suv molekularini aniq o'lchash uchun ishlatiladi. Karl Fischer titrations usuli juda aniq va ishonchli natijalar beradi. Karl Fischer Titration (KFT) usuli suv miqdorini aniq o'lchash uchun ishlatiladigan kimyoviy analiz usulidir. Bu usul juda past darajadagi suv miqdorini (hatto ppm darajasida) aniq aniqlay oladi va shu sababli oziq-ovqat, farmatsevtika va kimyo sanoatida keng qo'llaniladi.

KFT(Karl fischer titration) usuli, suvning Karl Fischer reagenti bilan kimyoviy reaksiyasiga asoslangan. Bu reagent iodin, sulfir dioksid, metanol va boshqa moddalarni o'z ichiga oladi. Suv reagent bilan reaksiyaga kirishganda, iodin sarflanadi, va bu sarflanish darajasi suvning miqdorini aniq belgilash imkonini beradi.

Ushbu usulda quyidagi ketma-ketlik amalga oshiriladi.

Namuna Tayyorlash: Avvalambor, namuna Karl Fischer titratoriga joylashtiriladi.

Titration: Karl Fischer reagenti asta-sekin namunaga qo'shiladi. Suv molekullari bilan reaksiyaga kirishgan sayin, reagent rangi o'zgaradi. End Point Aniqlash: Titrator, reagentning rang o'zgarishini kuzatib, suv molekullari bilan to'liq reaksiyaga kirishgan nuqtani (end point) aniqlaydi. Bu nuqta, reagentning qo'shilishi to'xtatiladigan vaqtdir.

Karl Fischer Titrationda quyidagi formula ishlatiladi:

$$\text{Namlik \%} = \frac{\text{Titrant hajmi} \times \text{Titrantning konsentratsiyasi} \times \text{Mol massasi suv}}{\text{Namuna massasi}} \times 100\% \quad (6)$$

Misol:

Agar 0.5 g un namunasini o'lchashda 2 mL titrant ishlatilgan bo'lsa, va har bir mL titrant 5 mg suvni reaksiyaga kirishish uchun sarflagan bo'lsa, suvning massasi quyidagicha hisoblanadi:

$$\text{Suv massasi} = 2 \text{ mL} \times 5 \text{ mg} / \text{mL} = 10 \text{ mg} \quad (7)$$

Endi, namlik foizini hisoblaymiz:

$$\text{Namlik \%} = \left(\frac{10_{\text{mg}}}{500_{\text{mg}}} \right) \times 100\% = 2\%$$

Bu misolda, un namunasining namlik darajasi 2% ekani aniqlandi.

Juda past namlik miqdorlarini ham aniqlay oladi. Bir necha daqiqada namlik miqdorini aniqlay oladi. Turli xil materiallar uchun mos keladi.

Asbob-uskunalar va reagentlar qimmat. Titratorni ishlatish va natijalarni tahlil qilish uchun maxsus bilim va tajriba talab etiladi.

Karl Fischer Titration usuli, uning yuqori aniqligi tufayli, namlikning past darajalari kritik ahamiyatga ega bo'lgan sohalarda.

4.Yadro magnit rezonans (YMR) usuli bilan namlikni aniqlash

Yadro magnit rezonans usuli atom yadrolarining magnit maydonda rezonans chastotasi bilan radiochastota (RF) impulslariga javob berish qobiliyatiga asoslanadi. yadro magnit rezonans signalini hosil qiluvchi asosiy yadro-proton (^1H) hisoblanadi, chunki u ko'p molekullarda, jumladan suvda ham mavjud.

Yadro magnit rezonans signali uch bosqichni o'z ichiga oladi:

Polarizatsiya: Kuchli magnit maydon protonlarni parallel va antiparallel yo'nalishda tartibga soladi.

Qo'zg'alish: RF impuls protonlarni qo'zg'atib, energiya darajasini o'zgartiradi.

Relaksatsiya: Protonlar dastlabki holatiga qaytib, elektromagnit signal chiqaradi.

Larmor Chastotasi(Larmor chastotasi yadro magnit rezonans (YMR) usulida muhim tushunchalardan biri bo'lib, yadrolarning magnit maydon ostida aylanma

harakatining burchak chastotasini ifodalaydi. Bu chastota yadrolarning magnit maydonda qanday tezlikda aylanishini aniqlaydi).

Larmor chastotasi, yadro magnit maydonda aylanganda, yadroning magnit momenti va statik magnit maydon o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida hosil bo'ladi. Bu chastota quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$\omega_0 = \gamma B_0 \quad (8)$$

bu yerda:

ω_0 – Larmor chastotasi (rad / s)

γ – yadro giromagnit nisbati (rad / T·s),

B_0 – statik magnit maydon kuchi (T),.

Giromagnit nisbati (γ)-bu yadroning magnit momenti va burchak momenti o'rtasidagi nisbati bo'lib, har bir yadro uchun o'ziga xosdir. Masalan, proton (^1H) uchun γ qiymati 42.58 MHz/T.

Larmor chastotasi yadro magnit rezonans tajribalarida quyidagi sabablarga ko'ra muhimdir: Yadrolar RF impuls bilan qo'zg'atilganda, bu impuls Larmor chastotasiga mos kelishi kerak. Aks holda, yadrolar qo'zg'almasligi mumkin. Yadro magnit rezonans spektrlarida Larmor chastotasi yordamida yadrolarning kimyoviy muhitini aniqlash mumkin.

Yadro magnit rezonans signal amplitudasi (M_0) protonlar soniga bog'liq:

$$M_0 = \frac{TN\gamma^2 \hbar^2 B_0}{4k_B T} \quad (9)$$

N - protonlar soni,

\hbar - Plank doimiysi,

k_B - Boltzmann doimiysi,

T - absolyut harorat.

Relaksatsiya vaqtlari:

Yadro magnit rezonans signalining asosiy tahlillari relaksatsiya vaqtlariga asoslanadi:

T1 (Spin-reja relaksatsiya vaqti): Energiya protonlar magnit maydon bilan o'zaro ta'sirida tarqaladi.

T2 (Spin-spin relaksatsiya vaqti): Energiya protonlar o'zaro ta'sirida tarqaladi.

Yadro magnit rezonans sulida bug'doy unidagi namlikni aniqlash

Yadro magnit rezonans usulida bug'doy unidagi namlikni suv molekulari protonlar sonini aniqlab o'lchashga asoslanadi. Suv molekularining mavjudligi va joylashuvi yadro magnit rezonans signallarining amplitudasi va relaksatsiya vaqtlariga ta'sir qiladi.

Statik magnit maydon $0 = 1.5TB_0 = 1.5T$ (tesla) bo'lsa,

Suv uchun giromagnit nisbati $\gamma = 42.58 \text{MHz} / T$.

Larmor chastotasi: $\omega_0 = \gamma B_0 = 42.58 \times 1.5 = 63.87 \text{MHz}$

Bug'doy unida suv molekulari soni $N = 1023 \text{bo'lsa}$,

Harorat $T = 298 \text{K}$ (kelvin).

$$\text{Signal amplitudasi: } M_0 = \frac{TN\gamma^2 \hbar^2 B_0}{4k_B T} \quad (10)$$

bu formulani hisoblash uchun barcha doimiylarni qo'llash kerak.

Bug'doy unidan namunani olib, yadro magnit rezonans asbobiga joylashtiriladi.

Magnit Maydonni Yaratish: Kuchli magnit maydon (B_0) hosil qilinadi.

Protonlarni qo'zg'atish uchun RF impulslar yuboriladi. Protonlar dastlabki holatiga qaytib, signal hosil qiladi. Bu signal qayd etiladi va tahlil qilinadi. Tahlil natijalariga asoslanib bug'doy unidagi namlik miqdori aniqlanadi.

Yadro magnit rezonans usuli bug'doy unidagi namlikni aniqlashda yuqori aniqlik va ishonchlilikni ta'minlaydi, bu esa mahsulot sifatini nazorat qilish va saqlash jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi.

Xulosa

Namlikni o'lchash, ayniqsa kukunli materiallar uchun, mahsulot sifatini ta'minlashda va saqlash muddatini uzaytirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada keltirilgan usullar-gravimetrik usul, elektr qarshiligi va dielektrik xususiyatlari usuli, yaqinning infraqizil reflektans (NIR) spektroskopiyasi, Karl Fischer titrlash usuli va yadro magnit rezonans usuli - namlikni aniqlashning samarali va ishonchli usullari hisoblanadi. Har bir usulning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud. Masalan, gravimetrik usul yuqori aniqlikni ta'minlaydi, ammo vaqt talab qiladi; elektr qarshiligi va dielektrik xususiyatlari usullari tez natijalar beradi, ammo qimmat uskunalarni talab qiladi; NIR spektroskopiyasi va Karl Fischer titrlash usullari yuqori aniqlik va tezkor natijalar bilan ajralib turadi; yadro magnit rezonans usuli esa juda aniq va ishonchli bo'lib, murakkab va qimmat uskunalarni talab qiladi. Ushbu usullarni to'g'ri tanlash va qo'llash mahsulot sifatini nazorat qilish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishda katta rol o'ynaydi. Shuning uchun, namlikni o'lchash usullari turli sanoat sohalarida keng qo'llanilib, mahsulotning bozordagi raqobatbardoshligini oshirish va iste'molchilar xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, namlikni o'lchash usullarining samarali qo'llanilishi mahsulot sifatini yaxshilash, ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish va optimallashtirish hamda saqlash muddatini uzaytirishga yordam beradi. Har bir usulning afzalliklari va kamchiliklarini hisobga olgan holda, maqsadga muvofiq usulni tanlash va qo'llash zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Uljaev E., Narzullayev Sh.N., Norboev O.N., Substantiation of application of artificial neural networks for creation of humidity measuring devices// International Virtual Conference On Innovative Thoughts, Research Ideas and Inventions in Sciences. New York, USA. 2021. – pp. 86-92.
2. Uljaev E., Narzullayev Sh.N., Norboev O.N., Abdikhalilov O.U., Moisture meter for powder bulk materials // International Consortium on Academic, Trends on Education and Science. London, England, 2021. – pp. 115-117.
3. Uljayev E., Usmanova X.A., Turgunbayev A., Igamberdiyev X.Z., Ismatullayev P.R., Tulbayev F.A., Uljayev Z.E., Pardayev G.E., Norboyev O.N., Jumayev Sh.SH., Sochiluvchan materiallarning sig‘imli nam o‘lchagichi // Ixtiro uchun guvoynoma № IAP 05578, 17.03.2018 й.
4. Uljaev E., Ubaydullaev U.M., Narzullayev Sh.N., Khudoyberdiyev E.F., Gradient algorithms for artificial neuron network teaching // International Conference on Innovations Energy and Cleaner Production. Silicon Valley, California-USA, 2021. – pp. 1-7.
5. Uljaev E., Ubaydullaev U.M., Narzullaev Sh.N., Capacity transformer of coaxial and cylindrical form of humidity meter // Chemical Technology, Control and Management. 2020. Vol. 2020: Iss. 4, Article 4, – pp. 23-30, <https://doi.org/10.34920/2020.4.23-30>.
6. Uljaev E., Narzullayev S., Utkir U., Shoiras S., Increasing the Accuracy of Calibration Device for Measuring the Moisture of Bulk Materials // Lecture Notes in Networks and Systems. 2022. vol 305, – pp. 204-213. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-83368-8_20.

МАКТАБГАЧАТА'ЛИМТАШКИЛОТДА ОТА-ОНАЛАР БИЛАН НАМКОРЛИКДА ТАРБИЯЧИНИНГ РОЛИ

Xalilova Dilnoza Furqatovna

*Nizomiy nomidagi TDPU "Maktabgacha ta'lim texnologiyasi"
kafedrasi o'qituvchisi*

Annotasiya: Ushbu maqolada maktabgachata'limtashkilotlarida ota-onalarni ta'limtarbiyaviy jarayonda faolishtirish va ularning ta'limtarbiyachining roli haqida fikrlar bildirilgan.

Аннотация: В данной статье были высказаны мнения о роли воспитателя в обеспечении активного участия родителей в воспитательно-образовательном процессе в дошкольных образовательных организациях. **Annotation:** In this article, opinions are expressed about the role of educator in ensuring active participation of parents in educational process in preschool organizations.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim tashkiloti, ijtimoiy pedagog, ota-onalar bilan hamkorlik, ta'lim-tarbiya, hamkorlik samaradorligi, kattalar bilan o'zaro munosabat .

Ключевые слова: организация дошкольного образования, социальный педагог, сотрудничество с родителями, эффективность воспитания, сотрудничество, взаимодействие со взрослыми .

Keywords: Organization of preschool education, social teacher, cooperation with parents, educational effectiveness, cooperation with adults .

Mamlakatimizda bolalar to'g'risida, onalar haqida g'amxo'rlik qilish chinakam davlat ahamiyatiga molik ishdir. "Jamiki yaxshi narsalar – bolalarga" shiori yanada baralla jaranglamoqda. Keyingi yillarda mazkur masala yuzasidan qabul qilingan qarorlar fikrimizning isbotidir. MTT tarbiyachilari oilaning bolani ilk tarbiyachisi sifatidagi ustivor mavqei e'tirof etishlari juda muhim. Zamonaviy MTT tarbiyachisi ijtimoiy psixolog bo'lmagani mumkin emas. Shuning uchun ham o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yo'lga solish, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir. Bola maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qatnay boshlaguniga qadar oila unga elementar harakatlardan tortib, to'p uloqtirishgacha bo'lgan ko'pgina narsalarni o'rgatgan xolda ertakeshitishdan zavq olish ko'nikmasini hosil qilgan bo'ladi [1]. Bolaning ilk rivojlanishida oilaning ahamiyatini yetarli baholash juda qiyin. Bolalar oilada tarbiyalanadi, unda sodir bo'ladigan voqealar ularga katta ta'sir ko'rsatadi. Oilalar turlicha bo'ladi. Ular kichik, uncha katta bo'lmagan yoki katta, keng bo'lishi

mumkin. Ularda ko‘plab aka-uka va opa-singillar yoki birgina bola bo‘lishi ham mumkin. Ayrim oilalarda bola asrab olingan bo‘ladi yoki qarindoshlari bilan yashaydi. Bola ota-onasidan tashqari, amma-xola, amaki-tog‘a, bobo va buvi, oilaning yaqin do‘stlari kabi ko‘plab o‘zi uchun hurmatli bo‘lgan katta yoshdagi kishilar bilan mustahkam aloqada bo‘lishi mumkinligi sababli ota-onalar bilan aloqa o‘rnatishni yetarli hisoblamay, bola hayotiga real ta’sir ko‘rsatadigan barcha kishilar bilan hamkorlik qilishi kerak [3]. Bola vositasida oila bilan muloqot qilish – murabbiylar jamoasi majburiyatlarining muhim qismi hisoblanadi. Barcha oilalar o‘z bolalarining baxt-saodatidan manfaatdor va ularning yaxshi va mamnuniyat bilan o‘qishlarini istaydilar. Shuning uchun oila a’zolari uning yutuqlaridan xabardor bo‘lishni xohlaydilar. Pedagoglar ota-onalar bilan bola haqidagi tasavvurlarini chuqurlashtirish va imkon qadar samarali ishlash uchun bolaning uydagi va MTMdagi holati, uning kuchli va zaif tomonlarini, tashvish tug‘diradigan barcha jihatlarni mamnuniyat bilan muhokama qilishlari kerak. Yana shuni ham e’tirof etish kerakki, tarbiyachilar va bolalar o‘rtasida o‘zaro hurmat bo‘lishi kerak. Maktabgacha ta’lim tashkilotida guruh deb ataluvchi uyushmada hurmat zarur tarkibiy element hisoblanadi [4]. Tarbiyachilar ular bolalardan kutadigan o‘zaro bir-birini tushunish, hurmat qilish va bir-biriga g‘amxo‘rlik ko‘rsatishda namuna bo‘ladilar. Bolalar boshqa bolalar bilan ijodiy o‘zaro munosabatlarning mustahkam poydevorini qo‘yadi.

Pedagoglar guruhdagi har bir bolaga hurmat ko‘rsatsalar, bolalar qolgan barcha bolalarni – sekin yuguruvchilarni ham, a’lo darajada rasm chizuvchilarni ham va xatto kam uchraydigan yoki ziddiyatli fe’l-atvorli bolalarni ham qabul qilishni o‘rganadilar [2]. Bolalar boshqalar ularning har birini qabul qilishlari va hurmat qilishlarini ko‘rganlarida hamda sezganlarida o‘zlarini qulay his qiladilar va erkin tutadilar, shu bilan birga o‘zlarining shaxsiy qiziqishlarini amalga oshiradilar.

Tarbiyachilar shuni tushunib yetishlari kerakki, bolalar ham kattalardek o‘zlariga bildirilgan samimiyatni his etadilar va sezadilar. O‘z ustida ishlaydigan va mahoratini uzluksiz oshirib boradigan tarbiyachi maktub va kundaliklardan foydalanishi ham mumkin. Shuningdek, bola orqali ota-onalarga maktub jo‘natish yo‘li oilalar va pedagoglar jamoasi o‘rtasidagi yaqinlikni ta’minlashga yordam beradi. Bu bolaning yangi muvaffaqiyatlari to‘g‘risidagi qisqagina xabar yoki rahmatnoma bo‘lishi ham mumkin. Bundan tashqari aloqalar rivojida tarbiyachilardan ota-onalarga yuboriladigan, ulardan yana tarbiyachilarga qaytariladigan kundaliklar (yoki aloqa daftari) katta rol o‘ynaydi. Xususan, ota-onalarning vaqti juda cheklangan yoki oilada telefon bo‘lmaganda bu o‘zaro aloqaning juda yaxshi usuli hisoblanadi. Agar bolada qandaydir shikoyat yoki muammolar bo‘lsa, kundalik doimiy aloqani ta’minlaydi hamda ota-onalar yoki

pedagoglar jamoasini u yoki bu o'zgarishlardan xabardor qiladi. Bu usul ayniqsa, ota-onalar uchun qo'l keladi. Chunki ular o'z fikrlarini yozma shaklda osonifodalaydilar.

Bolalarni barkamol tarbiyalashga ularning ota-nalari va MTT ning faol ishtirokisiz erishib bo'lmaydi, ota-onalarning MTT ning oila bilan hakorligi borasidagi qarashlari turlicha .Bazi oilalarda ota-onalarning o'z farzandlarini tarbiyalash va shaxsiy rivojlanish masalalarini hal qilishdan voz kechish tendensiyasi kuchaygan. Bazi ota-onalar esa faqat bolaning ovqatlanishi bilan qiziqishadi, ular MTT ni faqat bolalarni boqadigan joy deb hisoblashadi [5]. Tarbiyachining maslaxatlarini e'tiborsiz qoldiradigan ota-onalar toifasi ham uchraydi. Bazi ota-onalar, ularning vazifasi faqat bolaning kiyinishini ta'minlash deb qarashadi.

Ota-onalarning pedagogik faoliyat sohasiga jalb etilishi, ularning ta'limiy faoliyat jarayoniga qiziqishi o'z farzandi uchun juda muhimdir.

MTTlar uchun o'zaro hamkorlik qilish jarayonining inkor qilib bo'lmaydigan afzalliklari ko'p [5].

Bu tarbiyachilar va ota-onalarning bolalarni tarbiyalashda birgalikda ishlashga bo'lgan ijodiy qarashidir. Ota-onalar MTTlari har doim pedagogik muammolarni hal qilishda yordam berishga va shu bilan birga ularga hech qanday zarar yetkazmasligiga amindir, chunki ular oila nuqtai nazarini va bola bilan o'zaro munosabat bo'yicha takliflarni xisobga oladilar. Tarbiyachilar, o'z navbatida, pedagogik muammolarni hal qilishda ota-onalarning istaklarini inobatga oladilar. Bu yerda bolalar asosiy manfaatdor taraf hisoblanadi. Bu bolaning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olishni taqozo etadi, tarbiyachi esa doimiy oila bilan aloqada bo'lib, o'z tarbiyalanuvchisining o'ziga hos xususiyatlari va odatlarini biladi va faoliyatda ularni hisobga oladi, bu esa o'z navbatida pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishga omil bo'ladi.

Ota-onalar mustaqil ravishda maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanish va tarbiyasida zarur deb hisoblagan yo'nalishni tanlaydilar va shakillantiradilar, shuning uchun ota-onalar bolani tarbiyalash uchun javobgarlikni o'z zimmasiga oladilar.

MTT da bola bilimga ega bo'ladi, boshqa bolalar va kattalar bilan o'zaro munosabatda bo'lish, o'z faoliyatini tashkil etish qobiliyatini oladi. Biroq, bola ushbu ko'nikmalarni qanchalik samarali egallashi oilaning maktabgacha ta'lim muassasasiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim jarayonida ularning ota-onalarining faol ishtirokisiz uyg'un rivojlanishi mumkin emas [7].

"Oila bilan o‘zaro munosabatlar" tushunchasini "ota-onalar bilan ishlash" tushunchasi bilan aralashtirmaslik kerak. Garchi ikkinchisi tarkibiy qism o‘zaro aloqadorlik nafaqat jarayon ishtirokchilari o‘rtasida vazifalarni taqsimlanishini, balki qayta aloqa qilishni ham nazarda tutadi [6].

Interfaol usullardan foydalangan holda ota-onalar bilan ishlashning ma’nosi nafaqat ota-onalar bilan aloqalarni o‘rnatishda, balki shu tarzda yaratilgan qulay hissiy muhit tufayli ota-onalar tarbiyachining maslahatlarini yaxshi qabul qilishlari, yangi ma’lumotlarni idrok etishlari uchun ochiq bo‘lishlari bilan bog‘liq. Shunday qilib, oilaviy munosabatlar va ota-ona-bola munosabatlari bolaning pozitsiyasini va boshqa odamlar bilan shaxslararo munosabatlar strategiyasini shakllantiradi [3]. Ota-onalar barkamol bo‘lishni, bolalarni tarbiyalashni, o‘zlarining ta’lim faoliyatini tahlil qilishni o‘rganishlari, pedagogik xatolarning sabablarini, ishlatilgan usullarning samarasizligini aniqlashlari, bolaga uning xarakteriga va o‘ziga xos vaziyatga mos keladigan ta’sir qilish usullarini tanlashlari kerak. Barkamol inson tarbiyasi, bola tarbiyasida ota-ona mas’uliyatini oshirish, ularni pedagogik-psixologik bilimlar bilan qurollantirish bugunning eng dolzarb masalasidir. O‘zbek milliy qadriyatlari, milliy madaniyati, bola tarbiyasi va rivojlanishi haqidagi pedagogik bilimlarni takomillashtirish bo‘yicha yaxlit tarbiya tizimi ham oila, ham maktabgacha ta’lim muassasalari tomonidan amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D Khalilova. Innovative educational environment as a factor for improving professional competence in developing social relationships in students. - Science and innovation, 2023.
2. Sultansaidova Mushtariy Abzalxanovna. (2023). DEVELOPMENT OF METHODOLOGICAL TRAINING IN PROFESSIONAL EDUCATION OF FUTURE TEACHERS. World Bulletin of Social Sciences, 19, 101-103. Retrieved from <https://scholarexpress.net/index.php/wbss/article/view/2180>
3. Furqatovna, X. D. (2024). THE ROLE OF SOCIAL COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL ACTIVITY OF FUTURE EDUCATORS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS. Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions, 2(3), 59-61.
4. Imamova, N. Z., & Abdulhakimova, M. (2023). MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA BAYRAM ERTALIKLARI ORQALI BOLALARNI MAKTABGA TAYYORLASH MAZMUNI. Science and innovation, 2(Special Issue 4), 66-68.
5. Khalilova Dilnoza Furkatovna. the technology of developing social competences in future educators 11th-International Conference on Research in

Humanities, Applied Sciences and Education Hosted from Berlin, Germany
<https://conferencea.org> Feb.27 th 2023.

6. Artikbayeva, A. A. (2023). BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPENTENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOIU NAMKORLIKNING ANAMIYATI. Лучшие интеллектуальные исследования, 10(1), 186-190.
7. Камолова, Г. (2024, March). ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА БЎЛАЖАК ТАРБИЯЧИЛАРНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЖИХАТЛАРИ. In Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies (Vol. 3, No. 3, pp. 197-204).

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТИЗИМИДА О'ЙИН ЖАРAYONI БОЛА РИВОЖЛАНИШИДА МУНИМ ФАОЛИYAT СИФАТИДА

Imamova Nilufar Zabiyculla qizi,

Nizomiy nomidagi TDPU Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasi p.f.f.d.

(PhD), dotsent v.b., Imamova9097@gmail.com

Bugun maktabgacha ta'lim sohasi davlat ta'lim siyosatining muhim bo'g'iniga aylangan. Maktabgacha ta'limda qamrovni kengaytirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning malakasini oshirish, oliy ta'lim diplomiga ega pedagoglar sonini oshirish, har yili maktabgacha ta'lim tashkilotlarini yangi o'quv adabiyotlari bilan ta'minlash kabi islohotlarni shuning isboti sifatida ko'rish mumkin.

Maktabgacha bo'lgan yosh davri inson rivojlanishida muhim davr hisoblanadi. Bolalar shu davrda ilk ko'nikma va malakalarni egallaydilar, insonlar bilan o'zaro muloqotga kirishadilar, ilk moslashuv davrini boshidan kechiradilar, harakter shakllanishi va mehnatga bo'lgan munosabat ham aynan shu davrda shakllanib rivojlanib boradi.

Inson xayoti davomida turli faoliyat turlari yetakchi hisoblanadi, bolalik davrida esa o'yin faoliyati yetakchi faoliyat turidir.

O'yin bolalarga ta'lim - tarbiya beruvchi, refleksiv tafakkurni rivojlantiruvchi vositadir. Umuman olganda o'yin bola shaxsini rivojlantiradi, bola ruhiyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. O'yin bolalarning rivojlanishida juda muhim o'rin tutadi.

Bundan tashqari o'yin bolaga ta'lim beradi, tarbiya beradi, jamoada o'zini qanday tutishni o'rgatadi, ijtimoiylashtiradi, nutqini o'stiradi, intellektini oshiradi va xokazo.

A.S.Makarenko ta'rifida bolalarning hayotida o'yin kattalarning faoliyati, mehnatining ahamiyati bilan tenglashtirilgan. Bola o'yinda o'zini qanday tutsa katta bo'lganida ham shunday bo'ladi degan nazariyani ilgari surgan, demak, o'yin kichkina odamchanning katta bo'lganida qanday bo'lishini ham prognoz qiladi. O'yin nafaqat kichik yoshdagi bolalar uchun ahamiyatligina bo'lib qolmay kattalar uchun ham jozibadordir. Umuman olganda, u hordiq chiqarish va tarbiyalash vositasi hisoblanadi.

O'yin bolalar hayotida muhim rol o'ynaydiki, unda bolalarga mansub bo'lgan mehnat ham, atrofi-olam haqida fikrlash, zavqlanish, dam olish barchasi birlashib ketadi. Shuning uchun ham o'yin bolalar va kattalar uchun jozibadordir.

Qadimgi greklarda o'yin so'zi bolalarga hos faoliyat turi va u davrlar mobaynida faqat xalqning kichik vakillariga yetkazib beriladi degan mazmunda tushunilgan. Yaxudiyalarda o'yin-kulgi va xazil mutoyiba tushunchasi sifatida tushunilgan. Rimliklardada "ludo", sanskrit tilida "klyada" – xursandchilik va o'yin kulguni ifodalaydi. Nemislarda qadimgi nemis tilida "spilan" so'zi yengil to'lqinli yoki

mayatniksimon harakatni ifodalaydi va bu insonga zavq beruvchi xisoblanadi. Rus tilida “igra” – bolalar mashg’uloti bilan birgalikda sahnada rol o’ynash holati ham tushuniladi.

O’yin nazariyasining rivojlanishi XIX asrda F.Shiller, G.Spenser, V.Vundt nomlari bilan bog’liq. O’zlarining falsafiy, estetikaga va san’atga oid qarashlari asnosida o’yinni inson faoliyatining muhim ko’rinishi sifatida tushunib uning kelib chiqishini san’at bilan bog’lashadi. F.Shiller shaxsning estetik tarbiyasi haqidagi maktublarida shunday yozgan edi: “To’g’ri, tabiat jonivorlarga o’z ehtiyojlaridan tashqari imkoniyatlar hadya qilib, qorong’u hayvonot dunyosiga erkinlik yog’dusini sochgan. Arslon ochlikdan ovga chiqmasa yoki boshqa yirtqich uni jangga chaqirmasa, arslondagi foydalanilmagan kuch o’zidan o’zi mustaqil ob’yektga aylanadi: sher cho’lni kuchli bo’kirish bilan to’ldiradi va kuchini maqsadsiz sarflashdan zavqlanadi. Hasharot quyosh nurida hayotdan zavqlanib, uchib yuradi va biz uning hayajonli tovushlarini farqlay olmaymiz. Shubhasiz, bu harakatlarda biz erkinlikka egamiz, lekin umuman ehtiyojdan emas, balki faqat o’ziga xos, tashqi ehtiyojdan. Hayvon biror narsaning yetishmasligi uning faoliyatiga turtki bo’lgan sabab bo’lganda ishlaydi va ortiqcha kuchini zavqlanishga, o’z-o’zini rag’batlantirishga sarflaydi. (1935, 237 b.).

Yuqorida berilgan iqtibos Shiller o’yinni ortiqcha kuch to’planganligi nazariyasini yaratganiga ishora qiladi, lekin bu uning qarashlariga to’liq mos kelmaydi. Uning uchun o’yin, aksincha, tashqi ehtiyojlardan xoli, ortiqcha hayotiylikning namoyon bo’lishi bilan bog’liq bo’lgan zavqdir. Shiller uchun o’yin estetik faoliyat hisoblanadi. Tashqi ehtiyojlardan xoli kuchning ortiqcha bo’lishi, Shillerning fikricha, o’yin orqali etkazib beriladigan estetik zavqning paydo bo’lishining shartidir.

G.Spenser ham o’z qarashlarida alohida o’yinga muhim e’tibor qaratmagan lekin uning qarashlari ham Shillerniki kabi bo’lib ortiqcha kuch va estetik zavqlanish kabi nazariyani ilgari surgan. O’yinga bo’lgan ehtiyoj impulsining kelib chiqishi haqidagi savolni o’rganib chiqib, G.Spenser o’z nazariyasini ishlab chiqadi: «Hayvonlarda ularning hammasiga xos bo’lgan shu xususiyat borki, ularning barcha kuchlari hayot uchun zarur bo’lgan ishlarni bajarishga sarflanadi. Ular doimiy ravishda oziq-ovqat qidirish, dushmanlardan qochish, boshpana qurish va avlodlari uchun boshpana va oziq-ovqat tayyorlash bilan band. Ammo samarali yoki muvaffaqiyatli va ko’p sonli qobiliyatlarga ega bo’lgan hayvonlarning yuqori turlariga ko’tarilganimizdan so’ng, biz ularning vaqti va kuchi bevosita ehtiyojlarni qondirish uchun to’liq so’rilmasligini tushunamiz. Yaxshiroq ovqatlanish, yuqori tashkilotning natijasi, ba’zan bu erda ortiqcha kuchni ta’minlaydi ...

Shunday qilib, yuqori darajada rivojlangan hayvonlarda sodir bo’ladigan holat bu zarur bo’lgan energiya har qanday holatda ham tez-tez ehtiyojlardan ortiqcha bo’lib chiqadi. Ko’pincha ularda ma’lum bir sarflanmagan qoldiq paydo bo’ladi, bu esa sarf-

xarajatlardan keyingi tiklashga ushbu quvvatni dam olish vaqtida yuqori samaradorlik yoki muvaffaqiyat holatiga keltirish imkonini beradi" (1897, 13-14b.)

Spenserning fikricha, o'yin va estetik faoliyat o'rtasidagi farq shundaki, o'yinda faqat quyi qobiliyatlar, yuqori qobiliyatlar esa estetik faoliyatda namoyon bo'lishidadir. Yuqorida keltirilgan nazariyalar o'yin nazariyasining tizimli ko'rinishi xarakteriga ega emas edi. Ular faqat estetik faoliyatning paydo bo'lishi kontekstida o'yin tabiatini ko'rib chiqish maqsadini amalga oshirganlar. V. Vundt o'yinning kelib chiqishini tushuntirib berishga juda yaqin keldi. Biroq u o'yin manbai zavqdir deb hisoblagan. V.Vundt aytgan fikrlar tizimlashtirilmagan. "O'yin - mehnatning bolasi", deb yozgan edi u.

Hayvonlar va insonlar mashg'ul bo'ladigan o'yin faylasuflar, pedagoglar va psixologlar uchun uzoq vaqtdan beri qiziqish uyg'otib keladi, ammo u faqat XIX asrning oxiridagina maxsus psixologiyaning tadqiqotlar mavzusiga aylandi. Italiyalik olim D. A. Kolozsa bolalar o'yinlari haqidagi materiallarni tizimlashtirishga harakat qilgan. U oz kitoblarida bolalar o'yinining psixologik va pedagogik ahamiyatini ochib berishga uringan. "Yuqori rivojlangan mavjudodlar ya'ni odamlarda yashash uchun kurash xayvonlarchalik qiyin va shavqatsiz emas. Yangi tug'ilgan chaqaloqlar onasidan yoki boshqa yaqinlaridan yordam, himoya va g'amxo'rlik topadilar. Bolalarning hayoti asosan kattalarning mehnati va g'amho'rliklari bilan qo'llab quvvatlanganigi ularning oziq-ovqat olish uchun ishlatilishi shart bo'lmagan kuchlari o'yin tarzida namoyon bo'ladi.

Xuddi shu narsani biz odamlar hayotida, ayniqsa yaxshi rivojlangan jamiyatlarda ko'proq kuzatamiz. Bolalarga mustaqil yashash imkoniyatini qo'lga kiritish uchun yillar kerak bo'ladi va undagi ortiqcha kuch zahira sifatida to'planadi. Bola endi ishlay boshlaganida ham, uning ehtiyojlari va harajatlari asosan yaqinlari tomonidan qo'llab-quvvatlanadi. Shuning uchun u har doim ortiqcha energiyaga ega bo'lib, uni o'ynashga sarflaydi yoki shu tufayli, Spenser o'zining "Sotsiologiya" asarida yozganidek, o'zining qobiliyatlarini o'yin deb ataladigan mashg'ulotlarda mashq qildirishadi.

Uy mushuklarining o'yinini tasvirlab, Kolozsa shunday yozgan: "Tez orada mushukchalar dumalab yuradigan, yuguradigan, emaklab yuradigan va uchadigan hamma narsaga qiziqadilar va bu narsa kelajakda sichqon va qushlarni ovlashga tayyorgarlik bosqichi bo'lib hisoblanadi" (1939, 27-bet). Kolozsa va undan oldin G. Spenser tomonidan bildirilgan kelajakdagi jiddiy faoliyatni kutish sifatidagi o'yin haqidagi bu fikr K. Groos tomonidan o'zining o'yin nazariyasi uchun asos sifatida ishlatilgan.

K. Groosning o'yin nazariyasi juda yaxshi ma'lum va XX asrning birinchi choragida keng tarqalgan. Groos unga eng umumiy xususiyatlarni berib, uni jismoniy mashqlar yoki o'z-o'zini tarbiyalash nazariyasi deb ataydi. K. Groos «mashq nazariyasi»ning asosiy g'oyalarini quyidagi qoidalarda belgilaydi:

1) har bir tirik mavjudotda uning xatti-harakatining maqsadga muvofiqligini beradigan irsiy moyillik mavjud; Eng yuksak rivojlangan hayvonlar orasida ularning organik tabiatining tug'ma xususiyatlariga o'sish davrida o'ziga xos kuch bilan namoyon bo'ladigan harakatga bo'lgan impulsiv intilish kiradi...

2) yuqori tirik mavjudotlarda, ayniqsa, odamlarda tug'ma reaksiyalar, ular qanchalik zarur bo'lmasin, murakkab hayotiy vazifalarni bajarish uchun yetarli emas, shu sababli ham o'yin orqali olinadigan yangi bilimlar hayoti davomida kerak bo'ladi;

3) har bir oliy mavjudotning hayotida bolalik, ya'ni o'z hayotini mustaqil ravishda ta'minlay olmaydigan rivojlanish va o'sish davri bo'ladi; bu davrda ota-ona qaramog'i yordamida amalga oshiriladi bu esa o'z navbatida, tug'ma moyilliklarga asoslanadi;

4) bolalikning bu davri hayot uchun zarur bo'lgan, ammo tug'ma reaksiyalardan to'g'ridan-to'g'ri rivojlanmaydigan moslashuvlarni o'zlashtirishga imkon beradi; Shuning uchun odamga ayniqsa boshqa jonzotlarga nisbatan uzoqroq bolalik beriladi;

5) bolalik davrida bo'lishi kerak bo'lgan moslashuvlarning rivojlanishi har xil bo'lishi mumkin. Ularni rivojlantirishning ayniqsa muhim va tabiiy usuli shundaki, irsiy reaksiyalar faoliyatga bo'lgan ehtiyoj bilan bog'liq holda namoyon bo'lishga intiladi va shu tariqa o'z-o'zidan yangi yutuqlarni keltirib chiqaradi, shuning uchun olingan ko'nikmalar tug'ma reflekslardan yuqori shakllanadi;

6) moslashuv rivojlanishining bu turi insonning tug'ma taqlid qilish istagi yordamida keksa avlodning odatlari va qobiliyatlari bilan chambarchas bog'liqdir;

(1916, 70-71-betlar).

Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'yin faolligini rivojlantirish zarurati XX asr boshlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida o'yinning roli bo'yicha tadqiqotlar bilan tasdiqlangan (L.I.Bojovich, L.S.Vigotskiy, A.V.Zaporojets, A.N.Leontiev, D.B.Elkonin va boshqalar). Ilk marotaba bolalar o'yinlari nazariyasini yaratish vazifasini L.S. Vigotskiy o'yinni o'yinchoqlar yoki o'yinchoqlarning o'rnini bosuvchi narsalar bilan bajariladigan avval oddiy keyin esa aqliy salohiyatgacha funktsional rivojlanishiga asoslangan amaliyoti deb hisoblagan. V.A. Petrovskiy esa o'yinni maktabgacha yoshdagi bola uchun "faoliyatning o'ziga xos shakli" deb yozgan.

Muhim ahamiyatga ega bo'lgan xujjatlarda ham o'yinning bola hayotida muhimligi belgilangan, dunyo miqyosida o'yin ahamiyatini ochib beruvchi kashfiyotlar qilinayotganligi biz bu faoliyat turiga alohida ahamiyat berishimiz lozimligini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Djamilova N. Maktabgacha metodika fanlarini o'qitish texnologiyasi. T: "Fan va texnologiyalar". 2018 y.

2. Xasanova Shaxnoza To'xtasinovna. Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyat o'rgatish. Darslik. "Metodist nashriyoti", 2023.
3. Pedagogika. // M.To'xtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida.-T.:O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
4. Uruntaeva G.A. Doshkolnaya psixologiya: Ucheb. posobie dlya stud.sred. ped. ucheb. zavedeniy. – M.: Izdatelskiy sentr «Akademiya», 2001.
5. M.A. Abdullayeva O'yin mashg'ulotlarini boshqarish orqali maktabgacha va boshlang'ich ta'lim yoshidagi bolalar faolligini oshirish. "Fan va texnologiya" 2016
6. Джамилова, Н. Н., & Имамова, Н. З. (2018). Развитие инициативности у будущих студентов на основе компетентностного подхода. In *Исследование различных направлений современной науки* (pp. 201-204).
7. Джамилова, Н. Н., Имамова, Н. З., & Захарова, О. С. (2018). ОРНАМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНАЯ СТИЛИЗАЦИЯ. В состав редакционной коллегии и организационного комитета входят, 204.
8. Imamova, N. (2022). PEDAGOGLARNI TAYYORLASHDA MUSTAQIL FAOLIYATNING AXAMIYATI VA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH. *Science and innovation*, 1(B7), 676-679.
9. Sadikova, D. K., & Mansurova, A. M. (2023). Study of Foreign Experience in The Application of Steam Technologies in Preschool Education. *European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices*, 1(2), 162-167.
10. Sadikova, D. K. (2023). ORGANIZATION OF CREATIVE ACTIVITIES IN PRESCHOOL EDUCATION. *European International Journal of Pedagogics*, 3(02), 31-35.
11. Abzalxanovna, S. M. (2024). BO 'LAJAK TARBIYACHILARNI KASBIY METODIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 44(10), 37-40.
12. SHeraliyevna, O. X. (2024). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI SUHVAT QURISH O 'RGALI NUTQINI O 'STIRISH USULLARI. Лучшие интеллектуальные исследования, 17(4), 82-85.
13. Artikbayeva, A. A. (2023). BO'LAJAK TARBIYACHILARNING KASBIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOIIY HAMKORLIKNING ANAMIYATI. Лучшие интеллектуальные исследования, 10(1), 186-190.
14. Imamova, N. (2022). IMPORTANCE OF INDEPENDENT ACTIVITY AND CREATIVITY DEVELOPMENT IN TRAINING TEACHERS. *Science and Innovation*, 1(7), 676-679.
15. Imamova, N. Z. (2022). DEVELOPING THE CREATIVE QUALITIES OF FUTURE TEACHERS. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(04), 317-321.

MTTLARNI OBODONLASHTIRISH VA KO‘KALAMZORLASHTIRISH XORIJ TAJRIBASI

*Jizzax viloyati Yangiobod tumani DMTT-3 direktori
Tangirqulova Ra‘no Niyazqulovna*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta‘lim tashkilotlar va atrof muhitni obodonlashtirish ko‘kalamzorlashtirishga alohida e‘tibor qaratilgan bo‘lib, qattiq maishiy chiqindilarni tashib ketishni tashkil etish va ulardan foydalanish sohasida ta‘lim tashkilotlarida mavjud muammolarga alohida e‘tibor qaratish muhimligi bo‘yicha takliflar va tavsiyalar berilgan.

Аннотация. В данной статье особое внимание уделяется озеленению образовательных организаций и озеленению окружающей среды, даются предложения и рекомендации по важности уделения особого внимания проблемам, существующим в образовательных организациях в сфере организациии и использования твердых бытовых отходов.

Abstract. In this article, special attention is paid to the greening of educational organizations and the improvement of the environment, suggestions on the importance of paying special attention to the existing problems in educational organizations in the field of the organization of transportation of solid household waste and their use, and recommendations are given.

Kalit so‘zlar: obodonlashtirish , ko‘kalamzorlashtirish , atrof-muhit, ijtimoiy barqarorlik, rejalashtirish, tabiat, ta‘lim tashkilotlari, bolalar .

Ключевые слова: ландшафтный дизайн, ландшафтный дизайн, окружающая среда, социальная устойчивость, планирование, природа, образовательные организации, Дети.

Key words: beautification, greening, environment, social stability, planning, nature, educational organizations, children.

Dunyoning barcha rivojlangan mamlakatlari uchun shaharlardagi, ayniqsa mamlakat poytaxtlaridagi ekologik tozalik barcha darajadagi rasmiy hokimiyat organlari, siyosiy partiyalar, ijtimoiy harakatlar, ommaviy axborot vositalari va shu bilan birgalikda aholining alohida e‘tibor markazida bo‘ladi. Shaharlarni obodonlashtirish hamisha eng dolzarb vazifa sifatida namoyon bo‘lgan. Obodonlashtirish so‘zini ikki xil ma‘noda tushunish mumkin: tor ma‘no va keng ma‘noda. Birinchidan, tor ma‘noda – uy-joy, hovli va faqatgina bir kishiga yoki oila a‘zolariga tegishli bo‘lgan hudud. Ikkinchidan, keng ma‘noda – rejalashtirish, kommunal qurilish, uy-joy va yer masalalari, yo‘laklar, shaharning yashil maydonlari, ko‘chalarni parvarish qilish, ko‘cha transporti, shahar aloqalari, shahar

yoritilishi, isitish, shahar ekologiyasi, piyodalar qatnovi zich bo'lgan va kam bo'lgan yo'laklar shular jumlasidandir. Bugungi kunda butun dunyoda chiqindilarning insonlar hayoti va sog'lig'iga, atrof-muhitga zararli ta'sirining oldini olish, chiqindilar hosil bo'lishini kamaytirish va ulardan xo'jalik faoliyatida oqilona foydalanilishini ta'minlashga qaratilgan katta loyihalar amalga oshirilmoqda. MTTlarda bolalarni tabiatga bo'lgan mehrini oshirish hamda jonli tabiat bilan hamnafas yashashni singdirib borish lozim. Bu bilan atrof muhitni tabiarni saramjon ozoda saqlash bobodonlashtirish davrida ota-bobolaridan ko'kalamzorlashtirish yo'llarini oil va MTT hamkorligiga olib borish lozim. Sababi har yili yetti million kishi havo ifloslanishi ta'sirida vafot etadi. Turli gazlar ta'sirida ifloslanishlardan kelib chiqadigan kasallarni davolash uchun har yili 1 trillion dollardan ziyod mablag' sarf etiladi. Havoni ifloslanishi nafaqat aholi salomatligiga, balki atrof – muhit uchun ham jiddiy tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda. Bu o'z – o'zidan daryo, okaenlarda kislorodni kamaytiradi, biologik xilma – xillikni kamaytiradi shu bilan birgalikda iqlim o'zgarishlariga hissa qo'shadi. MTTlarni obodonlashtirishda har bir rahbar matof muhitni, bino inshatlarni toza ozoda saqlamog'i lozim. Bugungi kunda butun dunyoda chiqindilarning insonlar hayoti va sog'lig'iga, atrof-muhitga zararli ta'sirining oldini olish, chiqindilar hosil bo'lishini kamaytirish va ulardan xo'jalik faoliyatida oqilona foydalanilishini ta'minlashga qaratilgan katta loyihalar amalga oshirilmoqda. Sababi har yili yetti million kishi havo ifloslanishi ta'sirida vafot etadi. Turli gazlar ta'sirida ifloslanishlardan kelib chiqadigan kasallarni davolash uchun har yili 1 trillion dollardan ziyod mablag' sarf etiladi. Havoni ifloslanishi nafaqat aholi salomatligiga, balki atrof – muhit uchun ham jiddiy tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda. Bu o'z – o'zidan daryo, okaenlarda kislorodni kamaytiradi, biologik xilma – xillikni kamaytiradi shu bilan birgalikda iqlim o'zgarishlariga hissa qo'shadi. Shuningdek chiqindini olib ketish uchun to'lov miqdorini belgilash vakolatiga ega bo'lishi mumkin, chiqindilarni yo'q qilish, qayta ishlashga litsenziya va ruxsatnoma berish aksariyat hollarda davlat yoki uning hududiy vakolatli organlari tomonidan amalga oshiriladi. Mamlakatni obodonlashtirish va chiqindilarni olib chiqib ketish xizmati narxlari turli xorijiy davlatlarda turlicha belgilab olingan: AQShda yagona tarifga asosan, Kanadada idish hajmiga qarab, Seulda umumiy to'lovda va boshqalar.

AQSh barcha ta'lim tashkilotlari va shaharlarida chiqindini olib ketish odatda yagona tarif bo'yicha amalga oshiriladi. Ushbu xizmatning o'rtacha oylik narxi 9 dan 70 AQSh dollargachani tashkil qiladi. Chikagoda joylashgan turar-joy binolarida yashovchi aholi Ko'chalar va sanitariya departamenti tomonidan taqdim etiladigan chiqindini tashish xizmati uchun har bir turar-joyga o'rtacha oylik 9,5 AQSh dollari miqdorida pul to'laydi. Mazkur summa suv va kanalizatsiya xizmatlari bilan birgalikda umumiy umumiy kommunal to'lovi tarkibiga kiritilgan.

Kanadaning Toronto va Avstraliyaning Sidney shaharlarida chiqindi idishining xajmiga qarab to'lovlar amalga oshiriladigan tariflar dasturi amal qiladi. To'lov miqdori 270-516 AQSh dollarini tashkil etib, unga aholini chiqindisini olib ketish, ko'cha va ta'lim tashkilotlarida chiqindilarini, organik, gabariti katta bo'lmagan va metall jismlarni hamda eski elektronika buyumlarini to'plash, qayta ishlash kiradi.

Amsterdamba chiqindi uchun to'lov oilada yashovchi fuqarolar soniga qarab amalga oshiriladi, bir kishi turadigan xonadon uchun yillik 326 yevro miqdoridagi to'lov amalga oshirilsa, bir necha kishilik oila 435 yevrogacha mablag' sarflashi mumkin.

Seulda fuqarolar kvartira haqi uchun umumiy to'lovni to'laydi, uning tarkibiga elektr energiyasi, suv, hududni tozalash, liftlarga xizmat ko'rsatish, chiqindini olib ketish kabi xizmatlar kiradi. Chiqindi uchun to'lov "qo'shimcha xizmatlar" tarkibiga kiritilgan bo'lib, umumiy to'lovning 10 foizidan oshmagan miqdorda o'rnatiladi. Janubiy Koreya chiqindini qayta ishlab tizimining yana bir o'ziga xos jihati bu oziq-ovqat chiqindisini alohida jamlanishidir. Har bir chiqindi yig'ish shoxobchasida oziq-ovqat qoldiqlarini tashlash uchun alohida konteyner ajratilgan, biroq uni faqatgina ushbu chiqindi yig'ish shoxobchasiga birlashtirilgan turar-joy binolari aholisi maxsus karta orqali ochishi mumkin. Qutiga kiritilgan oziq-ovqat qoldiqlarining vazni avtomatik ravishda qutida o'lchanadi va fuqaro hisobiga yozib boriladi, oy yakunida barcha hisoblar jamlanib, qoldiqni utilizatsiya qilish harajati chiqariladi hamda u qo'shimcha xizmatlar tarkibida kvartira haqi uchun umumiy to'lovga qo'shiladi. Umuman ushbu davlatlarda chiqindilarni tasniflash, to'plash, tashish hamda mahalliy, sanoat va xavfli chiqindilarni qayta ishlashning asosiy jihatlarini tartibga soluvchi qonunchilik amal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1 "Respublika aholi punktlarini obodonlashtirish ishlarini tashkil etishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 10.01.2013 yildagi 4-son Qarori.

2 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.08.2017 yildagi PQ-Qarori, Hududlarning jadal rivojlanishini ta'minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to'g'risida. <https://lex.uz/docs/3302438>.

3 O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy MUROJAATNOMASI. (2020) [https://nrm.uz/contentf?doc=612868_o%E2%80%98zb_ekiston_respublikasi_prezidenti_shavkat_mirzieevning_oliy_majlisiga_murojaatnoma_si_\(2020_yil_24_yanvar\)](https://nrm.uz/contentf?doc=612868_o%E2%80%98zb_ekiston_respublikasi_prezidenti_shavkat_mirzieevning_oliy_majlisiga_murojaatnoma_si_(2020_yil_24_yanvar))

TA'LIM JARAYONLARIDA MILLIY O'YINLARI ASOSIDA BOLALARDA ODOB-AXLOQNI O'RGATISH

*Samarqand viloyati Urgut tumani DMTT-3 direktori
Salomova Nigora Sharofovna*

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning milliy o'yinlar vositasida ijtimoiy faolligini hamda o'dob-axloqni o'rgatish haqida yoritilgan.

Аннотация. В статье описывается социальная деятельность и воспитание манер дошкольников посредством национальных игр.

Abstract. The article describes social activity and manners training of preschool children through national games.

Kalit so'zlar: o'yin, nutq, qoida, harakat, ijtimoiy ta'sir, munosabat, didaktik o'yin, harakatli o'yin.

Ключевые слова: игра, речь, правило, действие, социальное воздействие, отношение, дидактическая игра, игра-действие.

Key words: game, speech, rule, action, social influence, attitude, didactic game, action game.

O'zbek milly o'yinlarining tarixi uzoq davrlarga borib taqaladi. O'yinlar xalqning o'zi singari qadimiy va boy tarixga ega. Milliy o'yinlarining nomlanishi va ularning o'ynalishi tarkibi to'g'risida turkiy zabon olim Maxmud Qoshqariy o'zini "Devonu lug'otit turk" asarida qimmatli ma'lumotlar keltiradi. Qashqariy keltirgan ma'lumotlar o'yinlarning tarixiy zaminiga va asosga ega ekanligini ko'rsatadi.

Masalan: O'zbek milliy o'yinlarining uynalishiga yo'l qo'yilmadi. Ta'kidlaganimizdek, har bir halqning sevimli milliy o'yinlari bo'lgani kabi, o'zbek xalqining ham o'yinlari bo'lgan. Ularning yaratilishi tarixi uzoqlarda borib taqaladi. O'zbek xalqi milliy o'yinlarining yaratilishi halqning yashashi, mehnati, o'z-o'zini himoya qilish ehtiyojidan kelib chiqadi. Bu o'yinlar inson tarbiyasiga, sog'ligiga ijobiy ta'sir etib kelgan. O'z zamonasiga kuch va qudrati bilan butun dunyoni qoyil qoldirgan buyuk sarkarda davlat arbobi Amir Temur "Tadbirkor, baquvvat, ishjoatli bir kishi ming kishidan afzal"-deb aytgan edi. Milliy o'yinlarimiz serharakatligi barcha organizm va muskullarni o'stiruvchanligi, chidamlilikka o'rgatuvchi, chiniqtiruvchi harakatlardan tashkil topganligi bilan boshqa xalqlar o'yinlaridan tubdan farq qiladi. Halqimiz orasida har bir faslga mos o'yinlar mavjud bo'lib o'ynalib kelingan. O'zbek milliy o'yinlari hatiyliigi, har tomondan yaratilganligi uchun xam katta-yu kichik va hatto xotin-qizlartomonidan sevib uynalغان. Ota-bobolarimiz o'z farzandlarini qiynchiliklar oldidadovdiramaslik, qurqmaslik

ruхida tarbiyalab uni yechishga o‘rgatganlar. Ko‘p yillar davomida yiqqan malakalariga tayanib o‘z farzandlariga badan tarbiya va aqliy o‘yinlardan foydalanish yo‘l yo‘riqlarini ko‘rsatganlar Og‘ir mehnatdan keyin kishilar bir joyga to‘planishib turli milliy o‘yinlar bilan mashg‘ul bo‘lganlar, dam olganlar. Bolalarning o‘yinda birlashishlari bir necha bosqichga bo‘linadi. Birinchi bosqich bolalarning «yonma-yon» o‘yining shakllanib borishidir. Bu ilk yoshli va kichik guruh bolalariga xosdir. Darhaqiqat o‘yin nomlari va o‘yinlarning uynalishi tarkibi avloddan-avlodga o‘tib kelgan. Shunday savol tug‘iladi qanday o‘yinlari bo‘lgan? O‘zbek halqining shox asari hisoblangan.” Devonu lug‘atit turk” da o‘yinlar to‘g‘risida muhim ma‘lumotlar keltiriladi. Afsuski, qadimiy o‘yin nomlari tadbiiq etilmagan, o‘yinlarning uynalishi tartibi tiklanmagan. Qashqariy lug‘atida zikr etilgan o‘yinlar nomini va uning tartibini tiklash va tadbiiq etish katta ahamiyatga ega. Zero, o‘yinlar xalq madaniyatining ajralmas bir bo‘lagidir. “Devonu lug‘atit turk” da anchagina o‘yinlarning nomlari keltirilgan. Ayrim o‘yinlarning uynalish tartibi batafsil keltirilgan. Hozirgi kunda bolalar sevib uynayotgan yong‘oq, poylamasingari o‘yinlar. X-XII asrlarda ham ommaviy bo‘lgan. Bu hodisaning hozirgi nomi do‘l “Devonu lug‘atit turk” da yong‘oq o‘yini bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan anchagina hodisalarining nomlari qayd etilgan.“Chavgon” haqidagi ma‘lumotlarni A.Navoiy, Bobur, va boshqa klassiklar asarlarida ham uchratish mumkin. Firdavsiyning “Shoxnomasi” da esa chavgon haqida voqea bayon qilinadi. M.Qashqariy o‘yin nomini chavgon to‘pini uradigan cho‘p nomidan olinganligini ta’kidlaydi. Chavgon cho‘pi shu nom bilan atalgan bo‘lib fors-tojikcha so‘zdir. Uning ma’nosi “uchi egri, uzun tayoq” degani. Qashqariy lug‘atidan o‘rin olgan bolalarning sevimli o‘yinlaridan biri “Ko‘chirma o‘yini” ya’ni o‘n to‘rt degan o‘yindir. Biz o‘zga xalqlar tarixiy, madaniyatini va udumlarini o‘rganib hurmatini joyiga qo‘yib keldigu, o‘zimizning tariximiz fani, madaniyati, urf-odatimizni o‘rganmadek. Unga hurmatsizlik qildek. Natijada bugungi kunga kelib tarbiyaviy ishlarga ko‘plab kamchiliklarimiz ko‘rinib qoldi. Xalqimiz ko‘psohalarda millatchilikda ayblanib urf-odati va an‘analari ta’qiqlab kelindi. Bunday o‘yinda bolalar o‘rtog‘ining o‘yiniga qiziqish bilan qaraydilar, birga o‘ynab, «yonma-yon» o‘tirganlaridan xursand bo‘ladilar. Bu yoshdagi bolalarning o‘yini kattalar rahbarligida ularning xulqiga ta’sir etish orqali tashkil etiladi. Ikkinchi bosqichda bolalar o‘yin orqali mexanik ravishda birlasha boshlaydilar. Bunday birlashishlar qisqa muddatli bo‘ladi. Bu davrga kelib bolalardan kimning qaysi o‘yinga qiziqishi aniq bo‘la boshlaydi, bir xil bolalar didaktik o‘yinga qiziqsalar, ikkinchilari harakatli o‘yinni yoqtiradilar, uchinchilariga ijodiy o‘yinlar ma’qulroq bo‘ladi va h.k. Tarbiyachining vazifasi bolalarni u yoki bu o‘yin bilan uzoqroq o‘ynashga o‘rgatishdir. Uchinchi bosqichda o‘ynovchi bolalar guruhi bir-biriga do‘stona munosabat va o‘zaro yoqtirish orqali birlashadilar. Birga o‘ynovchilar soni ko‘p bo‘lmasa-da, bolalar qiziqib

o'ynaydilar. Bu davrga kelib bir-birlariga baho berish umumiy talabi yuzaga keladi. Bu bosqichda tarbiyachi bolalarning o'yinda birlashishlarining axloqiy asosini yuzaga keltirishi, ularda o'zaro yordam, o'rtoqlik, do'stlik munosabatlarini shakllantirishi lozim. Bolalar bog'chasida bolalarning uyushgan, qiziqarli va mazmunli hayotini ta'minlash uchun yosh guruhlarida rang-barang o'yinlardan foydalanish zarur. Ijodiy o'yinlar qoidalarining ichki, April 25, 2024 263 yashirin tabiati bolaga harakat qilishi uchun katta erkinlik yaratadi; uning o'ynayotgan jamoa oldidagi vazifasi tayyor qoidali o'yinlar mazmuniga nisbatan noaniqroq bo'ladi. Bu o'ynovchiga suyuqetni osonlik bilan o'zgartirish, qo'shimcha rollar kiritish imkonini beradi. Ijodiy o'yinlar bolalarda katta qiziqish uyg'otadi va ularga ulkan ta'sir ko'rsatadi, biroq bolalar hayotini tashkil qilishda faqat shu o'yinlardan foydalanish xato bo'lur edi. Bolalarning qoidali o'yinlarni egallashlari katta tashkiliy ahamiyatga ega. Qoidalar harakatlarning muayyan normalarini so'ng esa bolalarning bir-biriga bo'lgan munosabatini belgilaydi, bolaga o'zini va o'zi bilan birga o'ynayotganlarni nazorat qilish imkonini beradi. Qoidalami bajarishdagi mustaqillik o'yinda bolalarni maqsadga muvofiq tarbiyalash jarayonida shakllantiriladi. Bola o'ynayotganda bolalar jamoasi bilan muayyan munosabatda bo'ladi. O'yinning ijtimoiy O'yin tanlay bilish ham muhim ahamiyatga ega. O'yin bilan ta'lim o'rtasidagi bog'liqlik bola ulg'aygan sari o'zgarib boradi. Kichik guruhda o'yin ta'lim berishning asosiy shakli hisoblansa, katta guruhga borganda esa mashg'ulotlarda ta'limning roli ortadi. Tayyorlov guruhiga borganda bolalarning o'zlarida maktabdagi o'qishga ishtiyoq uyg'onib qoladi. Ammo bolalar uchun o'yinning qadri yo'qolmaydi, balki mazmuni o'zgaradi. Endi bolalarni ko'proq fikriy faollikni talab etuvchi o'yinlar, sport tarzidagi (musobaqa jihatlari bor) o'yinlar qiziqтира boshlaydi. Bolalar tabiat xodisalari, jonivorlar hayoti va xarakatlariga taqlid qilib, o'ynar ekan, shu qatorda ularning ma'nosini anglay boshlaydi. Asta-sekin hayotiy tajriba ortiradi. Qiyinchiliklarni engishga o'rganadi. Unda harakat ko'nikmalariga hosil bo'ladi va tasavvuri tobora boyib boradi. Bundan tashqari, o'yinlar bolalarning jismoniy barkamol bo'lishi uchun uchungina emas, balki ularga, aqliy, ma'naviy va ahloqiy jihatdan tarbiyalashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'plashib o'ynaladigan o'yinlarda bolalar maqsadga erishi uchun farosati va tadbirkorligini, qat'iyatini ko'rsatish, jamiyat oldida faqat o'zining emas, balqi o'rtoqlarining hatti harakatlari uchun ham javobgralik hissini seza olishni o'zida shakllantirib borishi zarur.

Xulosa: Yuqoridagi fikrlarni inobatga olgan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida o'yinlar katta ahamiyatga ega. Ma'lumki, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning o'yinlari taklid qilish tabiatida bo'ladi. Bola tevarak atrofidagi borliqni boshqalardan o'zgacharoq faxmlaydi, kuzatiladi. O'yindagi ba'zi narsalarni o'yiniga kiritadi va shu o'yin vositasida o'zini

qurshab turgan olam haqida muayyan axborotga ega bo'ladi. Shuning barobarida unda xodisalarga nisbatan muayyan munosabat paydo bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. F.Xo'jayev. "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'tkaziladigan harakatli o'yinkar". TOSHKENT – 2022
2. Qodirova R.M. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta- maxsus ta'lim muassasalari uchun darslik. T., "Istiqlol", 2006 y.
3. Imomova SH.M., Norova F.F. Учебные методы организации спортивнооздоровительных мероприятий в образовательных учреждениях// Вестник науки и образования, 2021. № 9 (112). Часть 2. С.38.
4. Soliyev I. et al. The role of aesthetic education in introducing children to the environment //Science and Innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 801-804. International scientific and practical conference "current issues of special pedagogy and pre-school education: problems, solutions and development prospects" April 25, 2024 264
5. Sobirovich S. I. et al. Socio-personal and mental development of a preschooler //Ijodkor o'qituvchi. – 2022. – Т. 2. – №. 23. – С. 50-54.
6. Soliyev I. et al. Tarbiyalanuvchilar ijtimoiy faolligini oshirishda foydalaniladigan milliy o'yinlar //Бюллетень студентов нового Узбекистана. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 83-86.
7. Tursunaliyeva D. et al. Maktabgacha yoshdagi bolalarning hayotida o'yin faoliyatining o'rni //Бюллетень студентов нового Узбекистана. – 2023. – Т. 1. – №.5 Part 2. – С. 129-131.
8. Fozilova O., Omonova M. Mashg'ulotlar jarayonida o'yin faoliyatini tashkil etishning o'ziga xosligi //Бюллетень студентов нового Узбекистана. – 2023. – Т. 1. – №. 5 Part 2. – С. 98-101.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТИДА INNOVATSION BOSHQARUV USULLARI

*Andijon viloyati Baliqchi Tumani DMTT-11 direktori
Ho'jaqulova Nurxon Patiydinovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida boshqaruv samaradorligini takomillashtirish, hamda boshqarish usullari, innovatsion boshqaruv funksiyalari va ta'lim jarayonlarida yuqori samaradorlikka erishish haqida ma'lumotlar berilgan.

Аннотация: В данной статье представлена информация о повышении эффективности управления в дошкольных образовательных организациях, а также о методах управления, инновационных функциях управления, достижении высокой эффективности образовательного процесса.

Abstract: In this state, information is presented on the improvement of the effectiveness of management in educational organizations, as well as on methods of management, innovative functions of management, and the achievement of high efficiency of the educational process.

Kalit so'zlar: innovatsiya, ta'lim, texnologiya, jarayon, boshqaruv, bolalar, maktabgacha ta'lim tashkiloti, pedagog kadrlar.

Ключевые слова: инновация, образование, технология, процесс, управление, дети, организация дошкольного образования, педагогический коллектив.

Key words: innovation, education, technology, process, management, children, preschool education organization, teaching staff.

Innovatsiya- yangi ilmiy bilimlarni, qandaydir kashfiyotlarni, ixtirolarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyatidan foydalanish orqali rivojlanadi. Bundan tashqari, innovatsiyalarning paydo bo'lishi loyihalash ishlarining natijasi bo'lishi ham mumkin. Bunda mavjud ilmiy nazariyalar va tushunchalar asosida amaliy harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini aks ettiruvchi instrumental va texnologik bilimlar rivojlanadi. Shunday qilib, innovatsion loyihalar yaratiladi, bu esa keyinchalik yangi texnologiyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. "Ta'lim" tushunchasi (arabcha "ilm olmoq" – o'qish, o'rganish hamda hayotiy tajriba asosida orttirilgan bilim va malakalar majmui) bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta'lim jarayonida ma'lumot olinadi va tarbiya amalga oshiriladi. Ta'lim tor ma'noda o'qitish tushunchasini anglatadi. Lekin u faqat turli xildagi o'quv tashkilotlarida o'qitish jarayonini emas, oila, ishlab chiqarish va boshqa sohalarda ma'lumot berish jarayonini ham anglatadi. Chunki ta'limning

mazmuni va mohiyati jamiyatning moddiy va madaniy taraqqiyoti darajasi bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma'lumotga bo'lgan ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta'lim haqidagi pedagogik g'oyalarga qarab kishilik jamiyati taraqqiyotining turli bosqichlarida ta'limning mohiyati, metodi, tashkiliy shakllari o'zgarib yanada takomillashib borgan.

Ta'lim - mashg'ulot berish jarayonini, ya'ni pedagog (o'qituvchi) faoliyatini, umuman, bolaning bilish, o'rganish faoliyatiga rahbarlik qilishni hamda uqish jarayonini, ya'ni bola faoliyatini bildiradi. Ta'lim jarayoni - ta'lim beruvchi — pedagog va ta'lim oluvchilar faoliyatining yig'indisidan iborat. Ta'lim va tarbiya jarayonida shaxsning sifatleri, dunyoqarashi, qobiliyati o'sadi. Ta'lim avlodlar o'rtasidagi ma'naviy vorislikni ta'minlaydi: kishilarning ijtimoiy, tarixiy tajribalari yosh avlodga ta'lim orqali o'tadi. Ta'lim haqida turli nazariyalar mavjud. Ba'zi nazariyalar ta'limni jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishiga bog'liq bo'lmagan 11 hodisa sifatida baholasalar, ba'zilar ta'limning sinfiy xarakterga ega ekanligini, u jamiyatning har bir a'zosida muayyan siyosiy, falsafiy, axloqiy, huquqiy qarashlarni shakllantirish maqsadi sari qaratilganligini ta'kidlaydi. Ta'limning maqsadi obyektiv hayot talablariga muvofiq holda o'zgarib borgan kabi, ta'limning xarakteri, yo'nalishi ham uning maqsadiga muvofiq o'zgarib boradi. Ta'lim dialektik tarzda taraqqiy etib boradigan ichki ziddiyatlar jarayonidir. Ta'lim bilish qobiliyatlari, his-tuyg'ular, idrok, shaxsni tarkib toptiruvchi kuchli omildir. Ta'lim jamiyat qurilishining muhim muammolarini hal qilish — jamiyatning moddiy-texnika bazasini yaratish, ijtimoiy munosabatlarni tarkib toptirish, jamiyatning yangi a'zosini tarbiyalashga yordam beradi.

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimi maktabgacha ta'lim tashkiloti direktoriga tobora ko'proq talablarni qo'yimoqda, lekin boshqaruvdek muhim sohada direktorning mahorati eng kuchli talab hisoblanadi. Ta'lim darajasini oshirish asosan ta'lim tashkiloti direktorining ta'lim sifatini rivojlantirishdan manfaatdorligi, vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini his etishi va kerakli vaqtda boshqaruv faoliyatiga o'zgartirish kiritishi bilan bog'liq.

Ta'lim tashkilotining yuqori samaradorlik ko'rsatkichlariga yo'naltirilganligi boshqaruvning tegishli darajasiga qo'yiluvchi bir qator talablarni ifodalaydi. Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishda yangi yondashuvlarga asoslanib, zamonaviy direktor layoqatli mutaxassis fazilatlariga ega bo'lishi bilan birga, yuqori professional muloqot madaniyati va axloqiy-etik me'yorlarga ega bo'lishi kerak.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida turli xil maktabgacha ta'lim tashkilotlari mavjud, takomillashtirilgan pedagogik texnologiyalar va usullar yuzaga kelib, amalda qo'llanilmoqda, innovatsion faoliyat ommalashmoqda. Asosan maktabgacha ta'limning yo'nalish va talablari o'zgartirilmoqda. Aynan shuning uchun ta'lim muammolarini zamonaviy darajada hal eta oluvchi yangi avlod direktori zarur.

Yangi turdagi direktor jamoa bilan ishlashda tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirishi, ularning qobiliyatlari, shuningdek ehtiyojlari va kasbiy talablarini hisobga olishi kerak. Direktor uchun xodimlarning tashabbusini ma'qullash, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga hissa qo'shish, shuningdek, har bir xodimini harakatga unday olishi muhimdir. Bugungi kunda zamonaviy pedagogik ta'sir ko'rsatish uslublariga ega, bundan tashqari boshqaruv mahoratini biluvchi mutaxassis zarur.

Ta'limning maqsadi-obyektiv hayot talablariga muvofiq holda o'zgarib borgani kabi, ta'limning xarakteri, yo'nalishi ham uning maqsadiga muvofiq o'zgarib boradi. Ta'lim dialektik tarzda taraqqiy etib boradigan ichki ziddiyatlar jarayonidir. Ta'lim bilish qobiliyatlari, his-tuyg'ular, idrok, shaxsni tarkib toptiruvchi kuchli omildir. Ta'lim jamiyat qurilishining muhim muammolarini hal qilish — jamiyatning moddiy-texnika bazasini yaratish, ijtimoiy munosabatlarni tarkib toptirish, jamiyatning yangi a'zosini tarbiyalashga yordam beradi.

Ta'limdagi innovatsiyalar esa o'qitish va o'rgatish sohasidagi innovatsiyalarning paydo bo'lishiga qaratilgan kompleks tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bu innovatsiyalar ta'lim jarayonini tashkil etishning usul va uslublari, ta'lim va tarbiya jarayonida foydalaniladigan resurslar, ilmiy nazariyalar va tushunchalarni ifoda etadi. Innovatsiyalar ta'lim faoliyati jarayonida ham rivojlanadi. O'quv jarayonida bilim oluvchilarning nazariy va amaliy bilimlari rivojlanadi, keyinchalik ular amaliy hayotning innovatsiyalar yaratish bilan bog'liq turli sohalarida qo'llanilishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining zamonaviy direktori ish jarayonida bajaruvchi juda ko'p vazifalar ro'yxati mavjud. Boshqaruv vazifalari ro'yxati quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Pedagog kadrlar tarkibining sifatini boshqarish. Bu vazifa pedagog kadrlar soni va ularning tarkibini belgilash sifatida tushuniladi, shu bilan birga mazkur vazifa malaka oshirish tizimi, jamoaviy ishni tashkil qilish va mehnatga haq to'lash tizimini o'z ichiga oladi.

- Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim va tarbiya sifatini boshqarish.

- Ta'lim texnologiyasi sifatini boshqarish. Zamonaviy ta'lim tizimida turli xil ta'lim texnologiyalarini loyihalashtirish muhim o'rin tutadi.

- Moddiy-texnik boshqaruv sifatini boshqarish, jihozlardan foydalanish va o'quv xonalarini taqsimlashni o'z ichiga oladi.

- Ta'lim infratuzilmasi sifatini boshqarish.

- Axborot-uslubiy ta'minotni boshqarish qidiruv jarayonlarini tartibga solish va muhim ma'lumotlarni tahlil qilish, bilim olish uchun eng samarali uslubiy sxemalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

- Ta'lim dasturi sifatini boshqarish, o'quv rejasi, tadbirlarni tashkil etish va malaka talablarini qamrab oladi.

- Huquqshunoslik vazifasi direktor o'z ishida qonunlarni bilishi va qo'llay olishi, butun jamoaning huquq va burchlarga rioya etishini tashkil qilishni anglatadi.

- Psixolog-vositachining vazifasi shundan iboratki, direktor nafaqat jamoada, balki ota-onalar va bolalar o'rtasida ham o'zaro tushunish va ishonch muhitini yaratishi kerak. Jamoadagi nizolarni bartaraf etish qobiliyati maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining juda muhim vazifasidir.

- Tashkiliy vazifa ma'lum bir tuzilmani, ichki tartibni yaratishni o'z ichiga oladi. Tashkiliy qobiliyatlar quyidagi fazilatlardan iborat: kasbiy kompetensiya, jamoatchilik, jamoada ishlash tuyg'usi, talabchanlik, faollik va maqsadga muvofiqlik.

- Nazorat va faoliyatni muvofiqlashtirish, zaruratga ko'ra, nazorat paytida kamchiliklar aniqlangan taqdirda, ishda o'zgarishlar kiritilishini o'z ichiga oladi. Mazkur vazifa direktor talabchan, faol va tezkor bo'lishi kerakligini nazarda tutadi. Bu tashkiliy ko'nikmalarni namoyish etish direktorga jamoa faoliyatidagi kamchiliklarni o'z vaqtida aniqlash va ularning oldini olish yondashuvlarini tahlil qilishga yordam beradi.

Haqiqiy pedagog kadrning shakllanishi pedagog kadrning bolani tushuna olish qobiliyatidan boshlanadi. Agar pedagog kadr bolaning ma'naviy dunyosini tushunishga harakat qilmasa, u holda kelajakda u endi ta'lim va ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sir ko'rsata olmaydi. Boshqaruv faoliyati jarayonida boshqaruvchida, albatta, turli xil muammolar uchraydi va u mazkur muammolarni samarali hal qilish darajasi orqali uning vakolat darajasini aniqlash mumkin. Boshqaruv vakolati rivojlanishi nafaqat o'z-o'zini rivojlantirish va boshqaruvchi faoliyatida tajriba orttirish, balki boshqaruvchining malakasini oshirish, shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining kasbiy qayta tayyorgarligiga bog'liq.

Zamonaviy innovatsion jarayonlar juda murakkab va muqarrardir. Ular boshqaruvning istalgan sohasida rejalashtirishni takomillashtirish, boshqaruv organlarining tuzilishi va funksiyalari, kadrlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmatov, A., & Melibayeva, R. (2022). Boshqaruv psixologiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. T.: 2020 y
3. M.A.Abdullayeva Maktabgacha ta'limni boshqarishning ilmiy asoslari. O'quv qo'llanma 2020-y
4. N.Sh.Mavlonov The impact of the use of digital technologies on improving the quality of work of preschool organizations// <https://doi.org/10.5281/zenodo.8036458>.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH

*Samarqand viloyati Urgut tumani DMTT-16 direktori
Murtozayeva Nazira Magdiyevna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonlari samaradorligini raqamli texnologiyalar orqali oshirish yo'llari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Аннотация: Данная статья направлена на повышение эффективности образовательных процессов. Предоставляется информация о дорогах.

Abstract: This article aims to improve the effectiveness of educational processes information about the roads is provided.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, interfaol uslublar, kommunikativ faoliyat, raqamli texnologiyalar, pedagoglar, ta'lim jarayonlari.

Ключевые слова: Инновации, интерактивные методы, коммуникативная деятельность, цифровые технологии, педагоги, образовательные процессы.

Key words: Innovation, interactive methods, communicative activity, digital technologies, pedagogues, educational processes.

Ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish, ta'lim oluvchilarning mustahkam nazariy bilim, faoliyat, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, ularni kasbiy mahoratga aylanishini ta'minlash maqsadida o'quv tarbiya jarayonida interfaol metodlardan foydalanish davr taqozosi hamda ijtimoiy zaruriyat sifatida kun tartibiga qo'yilmoqda. Hozirgi kunda o'qitishda interfaol metodlardan foydalanish, uning mazmun mohiyatini bilish, uni ta'lim jarayoniga tadbiiq qilish va metodikasini yaratish juda muhimdir. Pedagogik kadrlarni innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlashda ularning metodik tayyorgarligini shakll antirish jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish mazkur jarayonning samaradorligini orttirishga zamin tayyorlaydi.

Innovatsiya inglizcha so'zdan olingan bo'lib yangilik kiritish, yangilik degan ma'nolarni bildiradi. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol usullaridan foydalanadi. Interfaol- bu o'zaro, harakat qilmoq yoki kim bilandir suhbat, muloqot tartibida bo'lishni anglatadi. O'qitishning interfaol usulubiyotlari bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli bo'lib, unda ta'lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilingan bo'ladilar, ular biladigan va o'ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Interfaol darslarda pedagoglarning o'rni qisman pedagogning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo'naltirishga olib keladi. Bu uslublarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va pedagoglarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bundan pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga o'quvchining dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod qilish va izlanishga majbur etilishi, pedagoglar o'quv jarayonida mashg'ulotlarga bo'lgan

qiziqishlarini domiyligini ta'minlanishi, pedagoglarning fanga bo'lgan qiziqishlarini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiyo yondashgan holda kuchaytirilishi, pedagogik va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini doimiy ravishda tashkil etishlari kiradi. Ana'naviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayonini oqilona tashkil etilishi, pedagog tomonidan pedagoglarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va pedagoglarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi. Ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning manfaatdorligini (motivasiyasini) oshirishga ko'maklashish imkoniyatlariga ko'ra, shuningdek, har xil turdagi multimediali o'quv axborotlarining uyg'unlashuvi, interfaollik, moslashuvchanlik sifatlariga ko'ra multimedia foydali va mahsuldor ta'lim texnologiyasi hisoblanadi. Interfaollikning ta'minlanishi axborotlarni taqdim etishning boshqa vositalari bilan taqqoslaganda raqamli multimedaning muhim yutuqlaridan hisoblanadi. Interfaollik ta'lim oluvchining ehtiyojlariga mos ravishda tegishli axborotlarni taqdim etishni nazarda tutadi.

Hozirgi kunda sinovdan o'tgan maxsus axborot vositalari: kompyuter texnikalari, audio va video vositalari qatoriga kelib qo'shilgan elektron ta'lim resurslari, virtual stendlar, animatsiyali dasturlar vositasida dars mashg'ulotlarini olib borish talabalar tomonidan dars mashg'ulotlarini o'zlashtirishlariga samarali natijalar berib borishi tayindir. Elektron ta'lim resurslari yordamida ta'lim jarayonlarni tashkil etish jarayoni, bunda bolalarning olayotgan bilimlarini na faqat eshitish, balki ko'rish sezgilari orqali ham qabul qilishlari va tushunchalarning g'oya va mazmunini chuqur anglab etishlariga samarali yordam beradi. Qator mualliflar tomonidan turli elektron o'qitish vositalari yordamida mavzularning yoritilishni joriy etib borilayotganligi, bunda bolalarning bilim saviyalarining oshib borayotganligini bevosita ishonch hosil qilish mumkinki, bu usullarning yanada takomillashtirilishi, yuqori pog'onaga olib chiqish kabi zaruratlar oldindan ko'rib, shu yo'sinda ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etish har bir rahbar hamda pedagogning dolzab vazifasi bo'lishi talab etiladi. Ma'lumki, o'quv jarayonida qo'llaniladigan pedagogik va informatsion texnologiyalar bir necha turlarga bo'linib, ulardan eng muhimi — kompyuter texnikasi vositalari yordamida o'qitishdir. Shundan kelib chiqib, elektron darslik, vertual stendlarga qo'yilgan talablarni inobatga olgan holda, mashg'ulotlarni elektron variantda ishlab chiqib, foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zamonaviy ta'limda har bir davlatning o'zi ishlab chiqqan, o'z milliy qarashlarini aks ettirgan tizimlari bo'lishi bilan birgalikda jahon miqiyosida yangi texnologiyalarni, raqamli ta'limning istiqbolli natijalarini ham kuzatib boradilar. Zarur hollarda esa muvafaqqiyatli deb isoblangan loyihalar albatta amaliyotga joriy etib boriladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'p sonli elektron darsliklar va elektron o'quv qo'llanmalarni ta'lim jarayonida qo'llash va u orqali o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish, masofaviy ta'limni yo'lga qo'yish, boshqaruv faoliyatini masofaviy tashkil etish, talabalar fikr-mulohazalarini doimiy bilib borish, avtomatlashgan nazorat sinovlarini

tashkil etish, elektron o'quv manbalarini o'zida mujassam etgan katta ilmiy bazani shakllantirish, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalarni joriy etish va ko'psonli dasturlardan samarali foydalanishda namoyon bo'ladi.

Ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirishning dolzarb muammolari. Demak, ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligi pedagogning o'quv mazmunini o'zlashtirishga yo'naltirilgan mustaqil mutolaa bilan samarali shug'ullanishi, mustaqil fikr uritishi va tafakkur faoliyati bilan bog'liq. Zamon bilan hamnafas bo'lishda ziyoli pedogoglar bilan bir qatorda shijoatli yoshlarning ham o'rni beqiyosdir. Ilm-fandagi so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lishimiz bilan birgalikda shunga yarasha biz ham javob qaytara olishimiz lozim bo'ladi. Zamonaviy texnologiyalarning afzalliklarini yaxshi anglagan jamiyat darhol uni o'zida joriy etish bilan birgalikda, o'zi ham bu borada izlanishlarga keng yo'l ochadi, xalqning tabiiy resurslari, qimmatbaho energiya va qiymatli vaqtini tejagan holda ishlab chiqarishda, agrar, ta'lim, sog'liqni saqlash, moliya qo'yinki barcha tarmoqlarda yuqori natijalarga erisha oladi. Bu esa bevosita davlatining bug uni va kelajagi ravnaqining asosi bo'lib xizmat qilishi shubhasizdir. Ta'lim jarayonida har bir daqiqani hisobga olgan holda ish olib borish zarur hisoblanadi. Xususan, dars mashg'ulotlari davomida har bir fan va darslikni o'zlashtirish uchun ajratilgan ma'lum bir vaqt mavjud bo'lib, shu muddat ichida darsning samaradorligiga erishish lozim bo'ladi. Bu esa pedagog va o'qituvchidandan yuksak mahorat, bilim va tajribadan tashqari zamonaviy texnologiyalarni ham bilish ko'nikmasini talab etadi. Albatta ta'limga biror yangi texnologiyani olib kirishda tajriba ishlari olib borilishi kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Ishmuhammedov, M.Yo'ldoshev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar (Ta'lim tizimi hodimlari metodistlar, o'qituvchilar, tarbiyachi va murabbiylar uchun o'quv qo'llanma) – T: 2013.
2. Sayidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Moliya,
3. Usmonov M. Interaktiv elektron o'quv kurslar — o'qitish faoliyatining yangi vositasi sifatida. //”Xalq ta'limi” jurnali, 2013, 5-son.
4. Begimqulov U.SH. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. –T.: “Fan” 2007. Taylaqov N. I. Elektron darslik yaratishda qo'yiladigan talablar. //”Xalq ta'limi” jurnali, 2005, 2-son

КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФИЧЕСКИЕ КОННОТАЦИИ ПОНЯТИЯ «БЕЗОПАСНОСТЬ»

*¹Сироджов Ойбек Очилевич, ²Уразбаев Абатбай Аскербаевич
Ташкентский химико-технологический институт, Ташкент, Узбекистан¹
Учебный центр специальной подготовки Управления координации
специальных операции МВД Республики Узбекистан,
Ташкент, Узбекистан²
E-mail: isfk@tkti.uz, urazbaev.abat@mail.ru

Философия безопасности является ключевым аспектом в жизни общества, формируя восприятие окружающего мира и влияя на поведение людей. В данной статье представлен лингвистический анализ культурно-специфических коннотаций понятия «безопасность» в различных языках и культурах. На основе исследований в области лингвистики и культурологии анализируется, как различные языки и культуры воспринимают и описывают понятие безопасности, и какие особенности и значения при этом выделяются.

Важную роль в формировании философии безопасности играет язык, поскольку используемые в ней слова и термины являются индикаторами её специфичности.

Замыслы, которые конструируют институциональные факты обеспечения безопасности, зависят от языка, как основного отражения философского мировоззрения, логики и образа мышления. Язык функционирует как система кодирования информации, понимание которой позволяет составить представление о людях, использующих его. Нормативные и концептуальные идеи, при их разработке, реализации и эволюции, отражают значимость понятий, терминов и языковых оборотов для общества, в которых эти они формировались. Эти системы неизбежно подвергались влиянию и воздействию других стран, которое проявилось через различные факторы, такие как обеспечение безопасности в ответ на конкурентную среду и создание унифицированных государственных институтов обеспечения безопасности.

Язык играет важную роль в формировании философии безопасности, поскольку используемые в ней слова и термины являются индикаторами её специфичности. Концептуальные конструкции, создающие институциональные факты обеспечения безопасности, зависят от языка как основного отражения философского мировоззрения, логики и образа мышления. Язык функционирует как система кодирования информации, понимание которой позволяет составить представление о людях, использующих его. Основополагающие концептуальные идеи, заложенные при разработке нормативных документов, их реализация и

эволюция, отражают значимость понятий, терминов и языковых оборотов для общества, разделяющего данную культуру безопасности. Несмотря на структурное сходство по всему миру изучение концепции безопасности, включая общественную безопасность, требует рассмотрения культурно-специфических коннотации понятия.

Ключевые слова: безопасность, опасность, язык, концепция, понятие, культура, восприятие, аспект, общественная безопасность, общественный порядок, применение.

Ведение:

Понятие безопасности является одним из фундаментальных в общественном сознании. Оно отражает стремление человека к защите своей жизни, здоровья, имущества и благополучия. Однако в различных культурах и языках это понятие может восприниматься и интерпретироваться по-разному. Лингвистический анализ коннотаций понятия «безопасность» в различных языках позволяет выявить культурно-специфические особенности в его восприятии.

Для проведения анализа мы использовали методики сравнительного лингвистического анализа, основанные на сопоставлении различных языков и культур. Мы также обратились к культурологическим исследованиям, анализирующим особенности менталитета и ценностей различных народов.

Согласно толковому словарю узбекского языка, «хавфсизлик» (безопасность) этимологически из «хавф» и прибавлением суффикса «сиз» - обозначающий отсутствие - «без». Слово «хавф» изначально от арабского «خوف» (khaof) - «кўрқинч, кўрқиш, ваҳима, ҳадиқсираш» (страх, опасность, боязнь). «Бирор хатирли ходиса ёки фалокат содир бўлиши эҳтимоли «Хавфсизлик – хавф-хатарнинг йўқлиги, хавф бўлмаган ҳолат» [1] (отсутствие опасности, состояние отсутствия опасности). «Хавф-хатар – зиён-захмат етказадиган таҳликали вазият» [2] (состояние возможности/вероятности нанесения вреда/ущерба). Схожим образом используется в казахском языке – «қауіпсіздік» и туркменском – «howpsuzlyk». К примеру, «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» [3] (О национальной безопасности Республики Казахстан) и «Türkmenistanyň Döwlet howpsuzlyk geňeşiniň mejlisi» [4] (Заседание Совета государственной безопасности Туркменистана).

В отличии от вышеизложенных тюркских языков, в генезисе которых явно прослеживаются влияние советского прошлого, в лексическом корне турецкого слова «güvenlik» (безопасность) лежит Güven (гювен) обозначающий концепцию «доверия», «уверенности», «надежности», «сохранности» и добавлением суффикса «-lik» для образовывания нового существительного. Анализ понятия

«güvenlik» позволяет нам понять, что оно описывает состояние или качество уверенности и доверия в контексте безопасности. Данный термин применяется для обозначения деятельности по обеспечению безопасности, в том числе названиях различных служб в этой сфере. К примеру, «İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı» [5] – Департамент стратегий внутренней безопасности.

Русское слово «безопасность» по самой своей этимологии является негативистской лексической конструкцией. Слово образовано по принципу добавки префикса «без» и откуда логически проистекает трактовка «безопасности» как «отсутствия опасности» [6].

В Словаре Академии наук при Император России «безопасность» определена как «состояние человека не имеющего причины опасаться, бояться чего либо» [7]. Согласно Толковому словарю живого великорусского языка Владимира Даля, «безопасность есть отсутствие опасностей, сохранность, надежность», состояние, при к-ром неугрожает опасность, есть защита от опасности» [8]. Схожее определение дает и современный Толковый словарь Ожегова и Шведовой: «состояние, при котором не угрожает опасность, есть защита от опасности» [9].

В европейских (романо-германских) языках понятия «опасность» и «безопасность» не являются однокоренными словами и несут разную смысловую нагрузку. Например,

в английском языке: danger – security,

в немецком языке: gefahr – sicherheit,

во французском: danger – sécurité,

в итальянском: pericolo – sicurezza,

в испанском: peligro – seguridad.

Лексически эти понятия позволяют описывать безопасность как положительное состояние. Так, security в английском языке происходит от старофранцузского securite («условия защищенности от какого-то внешнего вреда»). Самое раннее известное использование «security» относится к среднеанглийскому периоду 1150-1500 гг. [10]. С конца 16 века его употребляли в значении «средство обеспечения безопасности» или «защита». Наиболее употребительное значение английского «security», согласно Оксфордскому словарю, – это «состояние ощущения счастья и защищенности от опасности или беспокойства» [11].

Во французском словаре «sécurité» (безопасность) трактуется как «доверие, душевное спокойствие, проистекающее из мысли о том, что нет опасности, которую следовало бы бояться» [12]. Оно происходит от латинского securus (securitas) – свобода от беспокойств, забот – беззаботность: «cura» – забота, беспокойство и прибавлением префикса «se-» – без) [13].

Вместе с тем необходимо отметить крайне распространенном английском слове «safety» заимствованного от старофранцузского «sauvete» означающий свободу, невосприимчивость к опасности, состояние целого и невредимого, который произошел от латинского «salvus» – неповрежденный, здоровый, без увечья. При этом, необходимо особо отметить, что изначально понятия «safety» и «security» подразумевают личностное, физическое состояние индивида и акцент делается на положение субъекта относительно среды, подразумевает действия самого субъекта или какого-то института.

«Safety» подразумевают состояние безопасности, относится к месту или личности, в отличие «security» - процесс обеспечения безопасности (мероприятия или систему), и используют к деятельности и гарантиям безопасности. К примеру, Великой хартии вольностей применимо обе этих понятия в различном контексте «..., are to have safe and secure conduct in leaving and coming to England» [14]. В Билле о правах 1688 г. применено – «... upon which the Unity Peace Tranquillity and Safety of this Nation ...» [15]. В уставных документах ООН – «All Members shall settle their international disputes by peaceful means in such a manner that international peace and security, and justice, are not endangered» [16] (Все члены Организации Объединенных Наций разрешают свои международные споры мирными средствами таким образом, чтобы не подвергать угрозе международный мир и безопасность и справедливость).

Термин «безопасность» в китайском языке передается словосочетанием «аньцюань» (安全) - «спокойствие/покой повсеместно/вполне» [17]. Однако в отличие от русского данное понятие в китайском представляется отдельным понятием.

Основной знак словосочетания, «ань» (ān) – «安» с пиктографической точки зрения трактуется как изображение женщины под крышей (находящаяся доме), что ассоциируется с мирной жизнью, комфортом. Исходя из графической структуры знака иероглиф осмысливался как «спокойствие», «мир», «отдых», «умиротворять», «стабильный», «мирный».

Вторая часть в структуре понятия наличие иероглифа «quán» «全» - всеобщий, всеобъемлющий, целиком, означает представления о безопасности как совокупности людей государства, общества. В смысловом контексте безопасности сочетается с некоторым набором правил, которые следует соблюдать, чтобы пользоваться благами мирной жизни [18].

В период правления династии Цинь (221 – 206 г. до н.э.) знак «ань» часто используется в значении «подавить сопротивление», «принести мир», в основе которого лежала философия «тянь-ся» (tian xia) «天下», согласно которой император представитель неба на Земле, подвластной ему территорией

представлялся весь поднебесный мир. Следовательно подчиненные территории трактовались «умиротворенные» земли (территории), например, Аньнань (Yuè'nán) «越南» – «Умиротворённый Юг» – Вьетнам. Однако в большинстве случаев знак «ань» в специфике коннотаций означал «мир, покой» [19].

В современном языке знак «ань» часто используется и в значении «порядок», особенно словоупотребление в данном значении «гун-ань» – «общественная безопасность/общественный порядок» [20].

Само понятие «аньцюань» используется для формирования на его базе других понятий «государственная безопасность», «общественная безопасность», «безопасность личности», «международная безопасность», «глобальная безопасность» и т.п. К примеру, «公安部» (gōng ān bù) – Министерство общественной безопасности КНР или «国家安全部» (guójiā ānquánbù) – Министерство государственной безопасности КНР.

Аналогично этому значению в корейском языке термин «безопасность» обозначается «анчон» (anjeon)– «안전» – обозначающий состояние, при котором человек, общество или объект защищены от опасностей, угроз и вредных воздействий. В другом понимании обозначает – устойчивость, равновесие. Необходимо отметить, что при употреблении термина в качестве общественная безопасность – «치안» – перед иероглифом «защищенный» - «안» применяется «치»¹– указывающий на управление или контроль. Примером может послужить «치안유지법»:

«치» – управление/контроль,;

«안» – безопасность;

«지» держать/удерживать;

«유» – поддерживать/сохранять;

«법» – закон.

В целом эти компоненты, «치안유지법» можно перевести как «Закон о поддержании общественной безопасности».

Смысловое значение термина безопасность в азиатских странах включает в себя не только физическую безопасность, но также и эмоциональное и социальное состояние, на его внутреннее самоощущение.

¹ «치» - состоит из двух частей: сверху – «вода», означающий поток/движение, снизу – «лоза» или «палка» - символизирует контроль или управление над потоком событий или состояний.

В арабском языке слово «أمان» (aman) – безопасность имеет древние корни и широкий спектр применения на протяжении многих веков.

Происхождение этого слова связано с корнями арабского языка и его лексическими корнями. Оно происходит от трех букв: «أ» (алеф), «م» (мим), и «ن» (нун), которые образуют корень «امن» (аман). Термин широко используется в арабском языке и имеет различные формы и производные, связанные с идеей безопасности, защиты и мира.

Применение слова «أمان» в арабском мире охватывает множество областей, включая физическую безопасность личности и имущества, политическую безопасность, социальную стабильность, духовное благополучие и даже международную безопасность. В традиционной арабской культуре понятие «أمان» имеет глубокие корни и связано с гостеприимством, взаимным уважением и доверием.

Впервые «аман» в смысле гарантии неприкосновенности жизни и имущества завоеванных встречается в договоре Халида бен ал-Валида с Дамаском (634 г.). Аман в форме охранного письма использовался как документ, гарантирующий безопасное пребывание в мусульманской стране, а также паломников, купцов, представителей армии противника во время перемирия. «Аман может быть выражен на каком бы то ни было языке, хотя бы неверные не понимали его, с тем однако условием чтобы они слышали аман от мусульман. Аман действителен, дан ли он на словах... или намеком...» [21].

Во время завоевательных войн аман был исходным моментом заключения мирного договора. В форме охранного письма он использовался как документ, гарантирующий безопасное пребывание немусульманина (паломника, купца и так далее) в мусульманской стране. Эта форма амана стала основой для установления договорных отношений европейских стран с Османской империей. В Средневековье аманом называлась просьба о пощаде, выкрикиваемая при сдаче в плен

В современном арабском мире «أمان» широко используется в различных контекстах, включая правоохранительные органы, политику безопасности, оборону, международные отношения, экономическую стабильность и многое другое. Оно остается ключевым понятием в арабском обществе и играет важную роль в формировании социальной структуры и укреплении общественного доверия. К примеру, «الأمم المتحدة - المجلس» - Совет Безопасности ООН [22].

Это слово встречается во многих языках и имеет сходные значения. К примеру, в Исламской Республике Иран – «امنیت» (amniyat) используется для обозначения концепции безопасности «شوراهای خود وظایف تناسب به ملی امنیت عالی شورای» – Высший совет национальной безопасности в соответствии со своими обязанностями создает специальные

советы, в частности Совет обороны и Совет безопасности страны [23]. Аналогичное применение в Республике Таджикистан. В частности, «амнияти миллӣ – ҳолати муҳофизатии манфиатҳои ҳаётан муҳими кишвар аз таҳдидҳои воқеӣ ва эҳтимолии дохиливу берунӣ [24]² (национальная безопасность - состояние защиты жизненно важных интересов страны от реальных и потенциальных внутренних и внешних угроз), где «амният» также за основу взято рабское *أمن* (amn).

Выводы

Таким образом в разных языках могут существовать уникальные слова и выражения, связанные с безопасностью, отражающие специфические аспекты этого понятия. Например, в некоторых языках могут быть разные слова для описания физической безопасности и безопасности в более широком социальном контексте.

Восприятие безопасности тесно связано с культурными ценностями и нормами общества. В некоторых культурах могут придавать большее значение индивидуальной безопасности, в то время как другие могут акцентировать внимание на безопасности общества в целом. Исторические события, традиции, религия также могут оказывать влияние на восприятие безопасности в различных культурах.

Культурно-специфические коннотации понятия «безопасность» отражают многообразие его восприятий в различных языках и культурах. Лингвистический и культурологический анализ позволяет более глубоко понять, как эти коннотации формируются и как они отражают культурные особенности общества. Результаты анализа помогут осознать принципиальные подходы к разработке различных концепций безопасности и их эффективной реализации в контексте ментального восприятия. Дальнейшие исследования в этой области могут способствовать более глубокому пониманию влияния культурных факторов на восприятие и реализацию понятия безопасности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.4. С.-372. // Доступно на: <https://e-library.namdu.uz>;
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.4. С.-373 // Доступно на <https://e-library.namdu.uz>;
3. Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности Республики Казахстан». // Доступно на: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527>;

² Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан «Адлия» // https://mmk.tj/system/files/Legislation/721_tj.doc

4. Сайт Государственного информационного агентства Туркменистана «Туркменистан: Золотой век». // Доступно на: <https://www.turkmenistan.gov.tm/tk/habar/83279/turkmenistanyn-dowlet-howpsuzlyk-genesinin-mejlisi-31>;
5. Сайт Министерства внутренних дел Турции. // Доступно на <https://www.icisleri.gov.tr/icguvenlik/hakkimizda>;
6. Безопасность и культурный контекст: к обоснованию понятия «культура безопасности» Омский государственный педагогический университет. Омский вестник №3 (78) 2009. С. – 89;
7. Словарь Академии Российской, по азбучному порядку расположенный. - В Санктпетербурге: при Императорской Академии наук, 1806-1822. - Ч. 1. С.- 148. // Доступно на: <https://www.prlib.ru/item/365948>;
8. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т. / сочинение] Владимира Даля. - Москва : издание Общества любителей российской словесности, учрежденного при Императорском Московском университете, 1863-1866. С.-58. // Доступно на: <https://www.prlib.ru/item/798159>;
9. Толковый словарь русского языка / Сост. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М., 1995. – С. 37;
10. Oxford Advanced Learner's Dictionary. https://www.oed.com/dictionary/security_n?tab=factsheet&tl=true#23685866;
11. Oxford Learner's Dictionaries <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/security?q=security>;
12. Безопасность и культурный контекст: к обоснованию понятия «культура безопасности» Омский государственный педагогический университет. Омский вестник №3 (78) 2009. С. - 89;
13. Online Etymology Dictionary / <https://www.etymonline.com/word/secure>;
14. [30] Magna Carta Translation // National Archives <https://www.archives.gov/exhibits/featured-documents/magna-carta/translation.html>;
15. Bill of Rights [1688] // <https://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/introduction>;
16. Статья 2, пункт 3 Устава ООН // <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>;
17. Большой китайско-русский словарь в 4 т. / Под ред. И. М. Ошанина. М.: Наука, гл. ред. вост. лит-ры, 1983. № 15403: Т. IV. С. 1030; № 536: Т. I. С. – 164;
18. Материалы Международного семинара, г. Суздаль, 15–17 ноября 2011 г. // Отв. ред. Сергей Панарин. СПб.: Интер-социс, 2012. – С. –75;

19. Безопасность как ценность и норма: опыт разных эпох и культур (Материалы Международного семинара, г. Суздаль, 15–17 ноября 2011 г.) // Отв. ред. Сергей Панарин. СПб.: Интер-социс, 2012. - С. –73;
20. Безопасность как ценность и норма: опыт разных эпох и культур (Материалы Международного семинара, г. Суздаль, 15–17 ноября 2011 г.) // Отв. ред. Сергей Панарин. СПб.: Интер-социс, 2012. - С. – 73
21. Гиргас В. Права христиан на Востоке по мусульманским законам. Дис. канд. Факультета Восточных языков на степень магистра арабской словесности. — СПб.: Печатня В. Головина, 1865. – С. – 15-16;
22. Официальный сайт ООН. // Доступно на: <https://www.un.org/securitycouncil/ar>
23. Статья 176 Конституции Исламской Республики Иран // Доступно на: <https://www.leader.ir/fa/law>
24. «ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОРАИ АМНИЯТ» // Централизованный банк правовой информации Республики Таджикистан «Адлия» // Доступно на: https://mmk.tj/system/files/Legislation/721_tj.doc

TARJIMADA ADEKVATLIKNING AHAMIYATI

*Maxmudov Xudoyshukur Alisherovich
Ma'mun Universiteti Filologiya fakulteti
Roman German filologiyasi kafedrası,
ingliz tili o'qituvchisi, Xiva, O'zbekiston*

Annotatsiya. Badiiy tarjimada adekvatlikka erishishga xalaqit beradigan ham lingvistik, ham ekstralingvistik jihatlar mavjud. Matnning semantik ma'lumotlari matnning ekspressiv-emotsional ma'lumotlaridan tubdan farq qiladi, lekin ular bitta umumiy xususiyatga ega: ikkalasi ham ekstralingvistik ma'lumotlarni ko'rsatishi va berishi mumkin. Ekstralingvistik ma'lumotlar ko'pincha tarjimon tomonidan qoqilib ketadigan toshga aylanadi, chunki u badiiy tarjimon uchun lingvoetnik to'siqdir;

Kalit so'zlar: ekstralingvistik, ekzotik va transkripsiyalangan yagona real so'z, masofa belgisini.

Абстракт. Существуют как лингвистические, так и экстралингвистические аспекты, препятствующие достижению адекватности в художественном переводе. Смысловая информация текста принципиально отличается от экспрессивно-эмоциональной информации текста, но у них есть одна общая черта: обе могут указывать и давать экстралингвистическую информацию. Экстралингвистическая информация часто становится камнем преткновения для переводчика, так как является лингвоэтническим барьером для литературного переводчика;

Ключевые слова: экстралингвистическое, экзотическое и транскрибируемое отдельное вещественное слово, маркер дистанции.

Abstract. There are both linguistic and extralinguistic aspects that prevent the achievement of adequacy in literary translation. The semantic information of the text is fundamentally different from the expressive-emotional information of the text, but they have one common feature: both can indicate and provide extralinguistic information. Extralinguistic information often becomes a stumbling block for the translator, as it is a lingo-ethnic barrier for the literary translator;

Keywords: extralinguistic, exotic and transcribed single real word, distance marker.

Kirish va dolzarbligi. Ekstralingvistik ma'lumotni noto'g'ri tushunish yoki noto'g'ri talqin qilish noto'g'ri ma'lumotni anglatadi:

1. SL matnida haqiqatda nima xabar qilingan bo'lsa, SL matnining pragmatik yadrosi yo'qolishi mumkin va shuning uchun qabul qiluvchi o'quvchi uchun TL matnida noaniqlik paydo bo'lishi mumkin.

2. yoki muallifning kommunikativ niyati, voqea joyi/vaziyatining ijtimoiy konteksti, shuningdek, aloqa harakati ishtirokchilarining munosabati yoki munosabatlari noto'g'ri ko'rsatilishi mumkin.

Ham semantik, ham pragmatik nomutanosibliklar, qabul qiluvchi o'quvchini muammoga yoki madaniy tushunmovchilikka va TL matnini adekvat tushunishga olib kelishi mumkin bo'lgan kamchiliklardir.

Yaxshi misolni CP Snowning "Umid vaqti" romanidan keltirish mumkin (28-bet) "Bir necha iflos choy barglariga gaping, kartalarni o'qish va bir-birining ahmoq qo'llariga qarash va ..." - jumla tarjima qilingan bo'lsin. O'zimning ona tilim gruzin tilida yoki boshqa tillarda so'zma-so'z aytсам - bu tillar hamjamiyati Britaniyada choy barglarida folbinlik qilishini mutlaqo bilmaydi - bu ma'nosini yo'qotgan bo'lardi.

Metodlar va o'rganilish darajasi. Tarjimon assotsiativ reallikka o'zgartirilgan madaniy reallik bilan muvaffaqiyatli kurashadi: kofe - Gruziyada folbinlikning ahamiyatsiz usuli.

Bundan tashqari, tarjima qilib bo'lmaydigan so'z-reallar mavjud va VS Vinogradov ta'kidlaganidek, ularning ko'pchiligi qarzga aylanadi. Bunday real so'z, umuman olganda, tarjimada transkripsiya qilingan ekzotizm bo'lishi mumkin.

Vlaxov S. va Florin S. milliy rangga ega bo'lgan real realliklar ham transkripsiya qilinadi, deb ta'kidlaydilar - shuning uchun bu qoida SL matnidagi chet elliklarga nisbatan qo'llanilishini anglatadi.

Tajriba qismi: Keling, qoida bilan ko'r-ko'rona yo'l-yo'riqning natijasi nima ekanligini ko'rib chiqaylik:

— Xayrli kun, Iskandar afandi! Meni eslaysizmi?

Erkak unga diqqat bilan qaradi.

"Menimcha, siz Ottenning dorixonasida dorixonada ishlaysiz... Ha, ha, Sololaki ko'chasidagi Ottenda... Adashibmanmi? Men sizni qayerdadir uchratganman, lekin nima qilayotganingizni aniq eslay olmayman. ..."

Zarandiya unga telefon kartasini uzatdi.

"Bu men ham maxfiy xizmat boshlig'iman, degani emas."

Ko'chirma Gruziyaning mashhur "Data Tutashxia" romanining ingliz tiliga tarjimasini Ch. Amiredjibi (59-bet). Milliy rangga ega, ekzotik va transkripsiyalangan yagona real so'z - bu afandi! Aslini olganda, bu adresat ismining turkiy sharafli qo'shimchasidir. Ammo o'rtacha ingliz o'quvchisi turkiy sharaflarni aniqlash va ularni gruzinlardan farqlash uchun madaniyatga sezgir bo'lishi kerakmi? Agar shunday bo'lmasa, o'quvchi TL matni orqali aniqlashda xato qilishi shart ! haqiqiy gruzin sharafi sifatida. Va o'quvchi, albatta, shunday xulosaga keladi - buning mantig'i oddiy: bu transkripsiya qilingan reallikning izohli ta'rifi yo'q.

Masofa belgisini hamjihatlik belgisi bilan o'zgartirish yanada etarli emas.

Tadqiqot natijalari: Masofaning gruzincha manzil belgisi: "Batono" - "janob", "janob" ning transkripsiyalangan ekvivalenti; Bu ingliz tili jamiyati uchun haqiqiy so'z bo'lib, u masofani, hurmatni, rasmiyatchilikni ifodalaydi (rasmiylik darajasi kontekstga bog'liq), lekin gruzin tillari jamoasida fatik muloqot belgisi sifatida ham turishi mumkin.

Biroq, gruzin "Data Tutashkhia" romanining ingliz tiliga tarjimasida bu belgi "do'st" bilan ko'chiriladi:

*"Endi, **Bekar do'stim**, nega bunchalik qo'pol! O'lik... Bu yaxshi emas, umuman yoqimli emas. Bunday iboralar! Marhum, o'tib ketdi, qadrdon o'tdi deyish mumkin... tilimizda juda ko'p yaxshi so'zlar bor. !*

(Ch. Amiredjibi, Data Tutashkhia, 37-bet).

SL matnida aytilishicha, Bekar (erkakning gruzincha o'ziga xos ismi) va Data Tutashxiya qarzdordan pullarini tortib olish va uni qo'rqitish uchun qo'pol so'zlarni ishlatish uchun tungi uyushtirishgan. SL matnlarining "Batono" so'zi birdamlikni anglatmaydi, garchi ishonarli ohang va istehzoning imo-ishorasi nutq aktida sezilarli bo'lsa ham. Ammo bu holatda "Batono" va "do'st" hatto qisman kontekstli sinonimlar emasligini ta'kidlasak, bu tabiiydir.

a. Dastlab SL matnli nutq aktida ikkita marker mavjud edi: 1. "Batono" 2. "She katso" - biri masofani, ikkinchisi birdamlikni ifodalaydi.

"She katso" - SL matn nutq aktida tanishlik belgisi, ya'ni. so'zma-so'z tarjimasini: "she katso" (guzin tilidan tarjima qilingan) = "siz odam", ingliz tilida so'zlashadigan jamoa uchun juda qo'pol tuyuladi, lekin bu maxsus kontekstda gruzin tilida mutlaqo neytral ma'noga ega bo'lib, u qatlamli nutq.

b. TL matn nutq akti tarjimoni ularni bir manzil ostida birlashtirgan: "Bekar – do'st".

Tarjimon masofa belgisi keyingi birdamlik belgisi ("she katso") bilan neytrallangan deb hisoblaydi; Ushbu taxmin natijasida tanlangan "do'st" belgisi qabul qiluvchi o'quvchiga hujum qilingan shaxs yoki a ekanligini taklif qiladi. qurollangan qaroqchiga kontekst uchun juda bema'nilik bilan birdamlik belgisi bilan murojaat qilishga jur'at etgan jasur odam - "do'st".

Yoki b. Gruziyada do'stlar bir-birlariga hujum qilib, talon-taroj qilishadi.

Biroq, ikkalasi ham noto'g'ri taxminlar.

Tarjimon masofa belgisini real holat sifatida transliteratsiya qilishi (va uning ma'nosini izohlarda izohlash) va kinoya belgilariga (nutq aktining qolgan qismidagi ko'rsatkichlar evfemizmlar) qarama-qarshiligini transliteratsiya qilishi kerak edi. Xuddi shu nutq aktida rasmiy va norasmiy belgilarning yonma-yon joylashishi qatlamli nutqni ko'rsatadi va shuning uchun ijtimoiy kontekstni va so'zlovchining murojaat qiluvchiga munosabatini adekvat tasvirlaydi.

Xulosalar. Ekstralingvistik ma'lumotlarning kontseptsiyasi TL o'quvchisiga adekvat taqdim etish uchun uning pragmatik ma'nosiga to'g'ri rioya qilishni nazarda tutadi. SL leksik birligining pragmatik ma'nosi uchun semantik jihatdan noadekvat leksik birlikning tanlanishi tufayli TL matnidagi noto'g'ri ifodalash va ikkilanishlar paydo bo'ladi.

SL nutq aktidagi kinoya ohangi tarjimonga voqea/vaziyatning ijtimoiy kontekstini, shuningdek, aloqa harakati ishtirokchilarining munosabati yoki munosabatlarini noto'g'ri talqin qilish va noto'g'ri ko'rsatish uchun noto'g'ri ko'rsatkich bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shu sababli, SL matnining tilga oid bo'lmagan tarjimoni bir xil nutq aktidagi muqobil masofa va birdamlik belgilari faqat TL tarjimasida birdamlik belgisini tanlashga imkon beradi, deb noto'g'ri taxmin qilishi mumkin, bu esa qabul qiluvchi o'quvchini yanada noto'g'ri taxminlarga olib keladi. voqea joyi.

Birdamlik belgisi bo'lgan va milliy rangga ega bo'lgan realliklar transkripsiya yoki transliteratsiya qilinishi kerak, lekin izohlarda izohlar bilan ta'minlanishi kerak.

SL matnining mahalliy o'quvchisidan tashqari til hamjamiyatida hamjihatlik yoki masofa belgisi bo'lgan va SL matnida chet ellik sifatida ifodalangan realliklar transkripsiya qilinishi yoki transliteratsiya qilinishi kerak, lekin TL o'quvchisiga izohlarda izohlar bilan ta'minlanishi kerak. ;

SL matnining notanish tarjimoni SL matnidagi ekstralingvistik ma'lumotlarni to'liq tushunmasligi, leksik birlikning pragmatik ma'nosini noto'g'ri talqin qilishi yoki TL matnidagi SL leksik birligining adekvat mosligini tanlashda noto'g'ri chiqarib tashlashi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Sakvarelidze N. Tarjima nazariyasi masalalari Tbilisi universiteti nashriyoti, 2001 (guzin tilida)
2. Beyts, Elizabet. 1976. Til va kontekst: Pragmatikani egallash. Nyu-York: Akademik.
3. Chabua Amiredjibi, Data Tutashkhia, inglizcha tarjimasi, Raduga Publishers, 1985, Antonina V. Bouis tomonidan tarjima qilingan Kristal D. Kembrij til entsiklopediyasi, Kembrij universiteti nashriyoti, 1989 yil.
4. Vlavov S. Florin S. Neperevodimoe v perevode, Moskva, nashriyot "Mejdunarodnye otnosheniya", 1980 yil.
5. Newmark, P. Approaches to Translation, Prentice Hall International, Buyuk Britaniya 1988 yil.
6. Allashev Akbarbek Anvar o'g'li. (2024). TARJIMON TUSHUNCHALARI VA ONLAYN IJTIMOYIY TARMOQLARDA TARJIMA: KONSTRUKTIV VA KONTESTATSIYA. PEDAGOGS, 58(2), 87–103. Retrieved from <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1353>

KONTEKSTDAGI TARJIMA

Maxmudov Xudoyshukir Alisherovich
Ma'mun universiteti Roman-german
filologiyasi kafedrası, Xiva, O'zbekiston

Annotatsiya: Dunyoda bo'lish usuli sifatida ko'rilgan tarjimaga qaramaslik kerak o'z-o'zidan, lekin ijtimoiy tizim sifatida kontekstli bo'lishi kerak. Xiyonat tarjimada qurilgan, chunki u muqarrar ravishda nafaqat til va madaniy, balki ijtimoiy va siyosiy jihatdan yuklangan maishiy sahnalarni tasvirlaydi. Tarjima bir vaqtning o'zida kontekstsizlashtirish va kontekstualizatsiyadir, shuning uchun reproduktiv emas, balki samaralidir.

Kalit so'zlar: bo'lish tartibi; ijtimoiy tizim; ishonchsizlik; kontekstsizlashtirish va kontekstualizatsiya

Аннотация: Перевод, рассматриваемый как способ существования в мире, не должен рассматриваться сам по себе, а должен быть контекстуализирован как социальная система. «Предательство» конструируется в переводе, потому что оно неизбежно изображает домашние сцены, которые имеют не только лингвистическую и культурную, но также социальную и политическую окраску. Перевод одновременно деконтекстуализирует и контекстуализирует, поэтому продуктивен, а не репродуктивен.

Ключевые слова: порядок деления; социальная система; неуверенность; деконтекстуализация и контекстуализация

Abstract: Translation, seen as a way of being in the world, should not be viewed per se, but should be contextualized as a social system. Betrayal is constructed in translation because it inevitably depicts domestic scenes that are not only linguistically and culturally but also socially and politically charged. Translation is simultaneously decontextualizing and contextualizing, thus productive rather than reproductive.

Keywords: division order; social system; insecurity; decontextualization and contextualization

Kirish va dolzarbligi. Nord (1997: 1) fikricha, muloqot vosita orqali va vaqt va joy cheklangan holatlarda amalga oshiriladi. Har bir aniq vaziyat odamlarning nima va qanday muloqot qilishini belgilaydi va u muloqot qiladiga odamlar tomonidan o'zgartiriladi. Vaziyatlar universal emas, balki madaniy yashash muhitiga singib ketgan, bu esa o'z navbatida vaziyatni belgilaydi. Shunday qilib, til madaniyatning bir qismi sifatida qaralishi kerak. Muloqot esa madaniyatdagi vaziyatning cheklovlari bilan shartlangan.

Tarjima ham madaniyatlararo muloqot shakli sifatida. Insoniyat tarixidagi eng murakkab narsalardan biri bo'lgan tarjimaning murakkabligi uning tegishli

omillarining ko'pligi va o'rtasidagi nozik munosabatlardadir. Tarjima hech qachon aybsiz emas. Har doim tarjima sodir bo'ladigan kontekst, har doim matn paydo bo'ladigan va matn ko'chiradigan tarix mavjud. Madaniyatdagi vaziyatga katta e'tibor berildi. Tarjimada Gentzler shunday deydi:

Muayyan madaniyat sub'ektlari asosan mahalliy madaniyat cheklovlari bilan belgilanadigan tarjima qilingan xabarlarda muloqot qilishadi. Jarayonning sharti sifatida qochib bo'lmaydigan xiyonat taxmin qilinadi; tarjimonlar ideal va mavhum vaziyatlarda ishlamaydilar yoki begunoh bo'lishni xohlamaydilar, balki o'zlarining adabiy va madaniy manfaatlariga ega va ularning ishlari boshqa madaniyat doirasida qabul qilinishini *xohlashadi*. Shunday qilib, ular manba matnini ma'lumot berish va mavjud madaniy cheklovlarga moslashish uchun boshqaradi. (1993: 134, asl nusxada urg'u)

Shunday qilib, tarjimaga tavsiflovchi, maqsadli, funktsional va tizimli yondashuv paydo bo'ladi; va tarjimani ishlab chiqarish va qabul qilishni tartibga soluvchi normalar va cheklovlarga qiziqish. Lefever va Bassnett (1990) ga ko'ra, tarjima amaliyotini o'rganish formalistik yondashuvdan ko'chib o'tdi va buning o'rniga kontekst, tarix va konventsiya kabi kengroq masalalarga aylandi. Tarjimani apriori, bir marta va umuman aniqlab bo'lmaydi. Tarjima nimani anglatishini ma'lum bir kontekstda aniqlash kerak. Tarjimani kontekstuallashtirish rasmga avval madaniyatni, keyin esa siyosat va kuchni olib keladi.

Metodlar va o'rganilish darajasi. Tarjima normalari madaniyatga yo'naltirilgan tarjimon olimlar "madaniyat" deb ta'riflaydilar adabiyot, fan va texnika kabi turli quyi tizimlardan tashkil topgan murakkab "tizimlar tizimi". Ushbu umumiy tizim doirasida adabiyotdan tashqari hodisalar adabiyotga qisman emas, balki ular tegishli bo'lgan madaniyat mantig'i bilan belgilanadigan quyi tizimlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir sifatida bog'liq. (Steiner 1984: 112)

Shu nuqtai nazardan qaraganda, madaniyat inson hayotining barcha ijtimoiy jihatdan shartlangan tomonlarini anglatadi. Tarjima ijtimoiy hodisa, madaniy amaliyot sifatida tan olinishi mumkin va tan olinishi kerak. Biz tarjimaga amaliyotchi tarjimonlar va tarjima bilan shug'ullanuvchilarning barchasi tomonidan doimiy ravishda muhokama qilinadigan, tasdiqlanadigan, moslashtirilgan va o'zgartiriladigan kognitiv va me'yoriy taxminlarni keltiramiz. Ushbu kutishlar tarjima tizimi ichidagi aloqadan, masalan, haqiqiy tarjimalar va tarjima haqidagi bayonotlar va tarjima tizimi va boshqa ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi aloqadan kelib chiqadi (Hermans 1999: 142).

Bu taxminlar tarjima normalariga aylandi. Sotsiologiyadan olingan "me'yor" atamasi "guruh yoki jamoa a'zolarining muayyan turdagi vaziyatlarda o'zini tutishi kerakligi haqidagi umumiy bilim va o'zaro taxminlar bilan birga xatti-harakatlarning muntazamligini" anglatadi (Hermans 1999). :163). Muayyan jamiyatdagi odamlar muayyan xatti-harakatlarning "to'g'riligi" haqida muqarrar ravishda fikr almashadilar.

Harakatning qaysidir ma'noda "to'g'ri" ekanligi to'g'risida ma'lum darajada kelishuv mavjud bo'lib, u normaning mazmunini tashkil qiladi. Normning mazmunini ta'minlash uchun shaxslarning xatti-harakatlarini boshqaradigan narsa - bu shaxs va jamoa o'rtasida, shaxsning niyati, tanlovi va harakatlari o'rtasida vositachilik qiluvchi va jamoaviy ravishda amalga oshiriladigan psixologik va ijtimoiy mavjudotning yo'naltiruvchi kuchi. e'tiqodlar, qadriyatlar va imtiyozlar. Shunday qilib belgilangan norma ham kognitiv, ham normativdir. Ijtimoiy va psixologik bosim darajasida me'yorlar printsiplial jihatdan mavjud bo'lib qoladigan ma'lum variantlar va tanlovlarni bekor qilish orqali xatti-harakatlarni cheklaydi. Tarjima uchun qo'llaniladi:

Muayyan asl nusxa nomzodlar orasidan tanlab olinganligi, u import qilish, qayta ishlash yoki qayta yozishning boshqa shakllari uchun emas, balki tarjima uchun tanlanganligi va ma'lum tarjima uslubi tanlanganligi tarjimaning ma'nosining bir qismidir. Asl nusxani boshqa ko'proq yoki kamroq mumkin bo'lgan, ko'proq yoki kamroq ruxsat etilgan rejimlarga qarshi ifodalashning bir usuli. (o'sha yerda, 141)

Tanlovlar ortida Turi (1995), Chesterman (1997), Nord (1991) va Lefever (1992, 1998, 1999) tomonidan izohlangan tarjima normalari mavjud. Nord uchun, ma'lum bir madaniyat hamjamiyati tarjima sifatida nimani qabul qilishini belgilaydigan narsa - bu ma'lum bir madaniyat jamoasida hukmron bo'lgan tarjimaning umumiy kontsepsiyasini tashkil *etuvchi konventsiyalar*, ya'ni tarjimalardan foydalanuvchilarning tarjima sifatida belgilangan matndan nimani kutishlari. Ta'sis konventsiyalari tarkibiga matn darajasidan past bo'lgan tarjima muammolarini hal qilishning umumiy qabul qilingan shakllarini tartibga soluvchi *tartibga soluvchi konventsiyalar kiritilgan*.

Tajriba qismi: Andre Lefeverning asosiy qiziqishi adabiy tarjimada nafaqat adabiy tizim ichidagi saqlanib qolish va o'zgarishning ichki dinamikasi, balki uning mexanizmlari bilan ham bog'liq. Uning nazarida jamiyat deb atalgan tizimlar majmuasiga singib ketgan adabiy tizim ikki tomonlama boshqaruv mexanizmiga ega: biri uni asosan tashqaridan boshqarib, adabiyot va uning muhiti o'rtasidagi munosabatni ta'minlasa, ikkinchisi uning ichida tartibni saqlaydi.

Birinчисига kelsak, asosiy so'zlar *homiylilik* va *mafkuradir*. Homiylilik "adabiyotni o'qish, yozish va qayta yozishga qo'shimcha yoki to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan vakolatlar (shaxslar, muassasalar)" ni anglatadi (1992: 15). Shaxslar, guruhlar, muassasalar, ijtimoiy tabaqa, siyosiy partiya, noshirlar, ommaviy axborot vositalari va boshqalar kabi tartibga soluvchi organ sifatida homiylilik adabiy tizimning jamiyatning qolgan qismidan chetga chiqmasligini ta'minlaydi. U uchta komponentdan iborat: adabiyot va boshqa ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi munosabat qanday bo'lishi kerakligini belgilovchi g'oyaviy komponent, homiyga yozuvchining tirikchiligini ta'minlash imkonini beruvchi iqtisodiy komponent va homiyga obro'-e'tibor va e'tirof etish imkonini beruvchi maqom komponenti. Homiylilik ko'p jihatdan mafkura bilan bog'liq

bo'lib, u dastlab jamiyat nima bo'lishi kerakligi haqidagi hukmron kontseptsiya (1992: 14) deb ta'riflagan va keyinchalik "ma'lum bir jamiyatda maqbul deb topilgan fikrlar va munosabatlardan iborat kontseptual tarmoq" sifatida tasvirlangan. Ma'lum bir vaqtda va ular orqali o'quvchilar va tarjimonlar matnlarga yaqinlashadilar" (1998: 48).

Ikkinchisiga kelsak, operativ atamalar *poetika* va turlicha "mutaxassislar", "mutaxassislar", "professionallar" va "qayta yozuvchilar" deb ataladigan erkin belgilangan guruhdir. Homiylik kamdan-kam hollarda adabiy tizimga bevosita aralashadi, lekin tizimning mafkurasini va mafkurasini ta'minlash uchun tizimni boshqarishni uning ichida faoliyat yurituvchi "mutaxassislar", "mutaxassislar", "professionallar" va "qayta yozuvchilar" kabi guruhga topshiradi. Poetika inventar komponenti va funksional komponentdan iborat bo'lib, Lefever ta'бири bilan aytganda, "adabiy vositalar, janrlar, motivlar, prototiplar va vaziyatlar va belgilar inventarlari" hamda "adabiyotning o'rni nima yoki bo'lishi kerakligi haqidagi tushuncha, umuman ijtimoiy tizimda" (1992: 26).

Homiylar va adabiyot mutaxassislari, mafkura va poetika adabiy tizimni, shuning uchun adabiyotni ishlab chiqarish va tarqatishni nazorat qiladi. Ushbu cheklovlar ostida nafaqat adabiy matnlar, balki boshqa matnni ma'lum bir mafkuraga yoki ma'lum bir mafkuraga moslashtirish niyatida boshqa matn asosida yaratilgan har qanday matnga ishora qiluvchi Lefever "qayta yozish" soyaboni ostidagi tarjimalar ham ishlab chiqariladi. Ushbu cheklovlarga qo'shimcha ravishda, Lefever yana ikkitasini sanab o'tadi, ya'ni manba matnining mavzusiga ishora qiluvchi *nutq olami*, u tasvirlaydigan ob'ektlar, urf-odatlar va e'tiqodlar maqsadli o'quvchilar uchun haqoratli yoki qabul qilinishi mumkin emas; manba va maqsad tillarning o'zlari va ular o'rtasidagi farqlar, u ko'rgazmali ravishda ro'yxatning pastki qismiga qo'yadi.

Lefeverning ta'kidlashicha, cheklovlar mutlaq emas, shartli omillardir. Shaxslar ular bilan yoki ularga qarshi borishni tanlashi mumkin. Bu erda u *tarjimonning mafkurasiga*, ya'ni tarjimonning shaxsiy qadriyatlarini va munosabatlariga, shu jumladan uning boshqa cheklovlarga bo'lgan munosabatiga ishora qiladi. Uning uchun tarjima - bu o'yinning o'zida nazarda tutilgan, ammo ular uchun kamaytirilmaydigan me'yorlarga kiritilgan til o'yini. U bir vaqtning o'zida me'yorga ergashuvchi, me'yorni o'zgartiruvchi, me'yor tuzuvchi va me'yor yaratuvchi bo'lib, o'z navbatida o'z hududi ichida va undan tashqarida chigalliklarni kuchaytiradi.

Tarjima nutq sifatida: Kech Qing davridagi EK tarjimalari

Shu nuqtai nazardan qaraganda, tarjimani nutq va/yoki yozuv bo'lish degan fuko ma'nosida — so'zlashuv, manipulyatsiya va manipulyatsiya sifatida ko'rish mumkin, bu begunoh va vositasiz bo'lmagan, balki mafkura (taxminlar, qadriyatlar) orqali o'qqa tutilgan narsadir. va birgalikda qabul qilinadigan va odamlarning yashash, fikrlash va tashkil etish yoki tajribalarini ifodalash usullarini boshqaradigan, ular o'z faoliyatlarini ongli yoki yo'qligini ko'rsatadigan e'tiqodlar va ularning aylanishi va tarqalishi

institutlar (universitetlar) yordamiga tayanadi. va maktablar, nashriyotlar, gazetalar, kutubxonalar va boshqalar), va bu uni ishlab chiqarishda muayyan qoidalar va konventsiyalar bilan tartibga solinadi. Qing sulolasi ag'darilishini ko'rgan kech Qing davrida tarjima (ayniqsa G'arb adabiy asarlari) so'zlashuv sof va sodda edi (Cheung 1998: 141).

O'shanda tarjima mafkuraga – anti-imperializm mafkurasiga, islohotlar orqali o'z-o'zini mustahkamlashga, G'arbdan o'rganishga asoslangan edi. Xitoy G'arbdan qanday o'rganishi kerak, Zamonaviy Xitoydagi ijtimoiy o'zgarishlarga mos keladigan ajoyib spektr. Biroq, “muhim tamoyillar uchun xitoy tilini o'rganish; amaliy qo'llash uchun G'arb o'rganish” yo'riqnomasi butun vaqt davomida asosiy tosh bo'lib xizmat qildi. Ushbu ko'rsatma G'arb ilm-fani va texnologiyasini qabul qilishda an'anaviy qadriyatlarni saqlab qolishni nazarda tutadi, bu an'anaviy neo-Konfutsiyning "ti" (modda) va "yong" (funktsiya) dixotomiyasi nuqtai nazaridan ifodalangan : Xitoy maqsadlari uchun G'arb vositalari (Yu Yuhe 1997). : 165).

Shu bois tarjima institutsional qo'llab-quvvatlandi, buni mamlakatning turli hududlarida hukumat tomonidan boshqariladigan tarjima byurolari va tarjimonlar uchun malaka oshirish kolleji tashkil etilishi, tarjima asarlarining nashr etilishi va tarjima orqali import qilingan bilim va g'oyalarning o'quv dasturiga kiritilishi guvohi bo'ldi. 1861 yilda Zongli Yamen tashqi kuchlar va ular bilan bog'liq masalalar bilan shug'ullanadigan tashqi ishlar vazirligining bir turi tashkil etildi. 1862 yilda chet tillari va boshqa noan'anaviy fanlar bo'yicha Tong Ven Guan (Qo'shma ta'lim maktabi) tashkil etildi. O'shandan beri missionerlar yoki xitoylar yoki ikkalasining birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan ko'proq tarjima institutlari ochildi. Shuningdek, missionerlik jamiyatlari (masalan, London Mission Press, Maktab va darsliklar turkumi qo'mitasi), Xitoy davlat idoralari va xususiy Xitoy nashriyotlaridan (masalan, Tong Ven Guan, Jiangnan) tashkil topgan tashkilotlar paydo bo'ldi. Arsenal Tarjimon byurosi va G'arb nashrlarini tarjima qilgan va nashr etgan Guang Xue Hui). Klassik tadqiqotlar o'rmini Xitoy-G'arbiy aralash o'quv dasturi egalladi. "Yangi ta'limning intellektual mazmuni, xuddi Yaponiyada bo'lgani kabi, endi G'arbning bir qismini o'z ichiga oladi" (Fairbank 1989: 394). Poytaxtda Tong Ven Guanning, keyin Shanxay, Guanchjou va boshqalardagi boshqa maktablarning tashkil etilishi imtihon tizimida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan klassik ta'limni va yangi fanlarni o'z ichiga olgan o'quv dasturi taklifini taqdim etdi. Tarjima orqali import qilingan bilim va g'oyalar. Institutsional qo'llab-quvvatlash orqali nutqning qanday ko'payishiga odatiy misol "tabiiy tanlanish" va "eng kuchlilarning omon qolishi" tushunchalarining Xitoyda tarqalishidir: 1898 yilda Yan Fu tomonidan TH Xakslining "Evolyutsiya va axloq" tarjimasini nashr etilgandan so'ng, ko'p o'tmay, ular eng ko'p muhokama qilinadigan mavzularga aylandi, chunki ziyolilar darhol ular haqida gazeta maqolalarini yozishdi va hatto o'smir maktab o'quvchilaridan ham bu mavzularda insho yozishni so'rashdi.

O'sha paytda tarjima ishlab chiqarish muayyan konventsiyalar, qoidalar yoki me'yorlar bilan tartibga solingan. Tarjimani tartibga soluvchi normalar ham uni belgilab berdi: ular tarjima deb hisoblangan narsaning chegaralarini belgilab berdilar va tartibga solishdi. Biroq, me'yorlar bilan aniqlangan to'g'rilik tushunchalari neytral emas, balki madaniy edi: to'g'ri tarjima yaxshi tarjima qanday bo'lishi kerakligi haqidagi taxminlarga mos keladigan tarjima edi, lekin bu umidlar mafkuraviy yuk edi. Normlarda o'rnatilgan mafkuraviy moyillik bizga madaniy o'z-o'zini aniqlash ko'rsatkichini taqdim etdi. Bu tarjimaning maqsadi va faoliyatiga kiritilgan cheklolarga ishora qildi: chet el matnini Xitoyda ilgari mavjud bo'lgan qadriyatlar, e'tiqodlar va vakilliklarga muvofiq qayta qurish doimo hukmronlik va marginallik ierarxiyasiga duchor bo'lgan. Kechki Qing davridagi tarjima hech qachon to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilmagan, chunki tarjimon chet el matnining lingvistik va madaniy o'ziga xosliklarini ularni qisqartirish va chet el matniga ruxsat berish uchun xitoy tili va madaniyatidan olingan boshqa, asosan mahalliy, o'ziga xosliklarni taqdim etish orqali muhokama qilgan. qabul qilinadi. Xorijiy matnlar ko'p emas, balki mahalliy tushunchalar va manfaatlar bilan yozilgan. Yozuv tarjima uchun matnni tanlash bilan boshlandi, har doim juda tanlangan, yuqori motivatsiyali tanlov va uni tarjima qilish uchun diskursiv strategiyalarni ishlab chiqishda davom etdi, har doim boshqalarga nisbatan ma'lum maishiy nutqlarni tanlash.

3.1 Matnni tanlash

3.1.1 Badiiy tarjimaning yuksalishi

- Asrning ikkinchi yarmida tabiiy fanlarning yuksalishidan 20^{-asr} boshidagi ijtimoiy fanlarning ommaviyligigacha va keyin 20^{-asr} boshlarida badiiy adabiyotning gullab-yashnashiga .

	Tabiiy fanlar	Ijtimoiy fan	Adabiyot
Taxminan 1850-1890 yillar	29,8%	8,1%	0,5%
Taxminan 1902-1904 yillar	21,1%	25,5%	4,8%
Taxminan 1912-1940 yillar	14,6%	25,5%	27,6%

(Vang Kefey 1997; 181-183-betlar)

Bu o'zgarish Qing davridagi ijtimoiy o'zgarishlar tufayli yuzaga keldi . Afyun urushidagi to'liq mag'lubiyat Xitoyni G'arb davlatlarining ilg'orligi va o'z texnologiyasining qoloqligidan xabardor qildi, shuning uchun Vey Yuan "dushmanning ilg'or texnologiyasini o'rganishni" targ'ib qilganidek, tabiiy fanlarni o'rganish orqali raqiblarini quvib o'tish uchun ichki sabab bo'ldi. dushmanni jilovlash

uchun." (Chen Fukang 1998: 82-84). Biroq, Xitoy o'zining G'arb texnologiyasini afzal ko'rishini oqlash uchun ko'rsatmani qo'llagan bo'lsa-da, bu ko'rsatma o'z-o'zidan uning etarli emasligining isboti edi, chunki G'arb texnikasi (funktsiyasi) va g'oyalari (modda) ham bir-biriga chambarchas bog'liq edi. 1894-1895 yillardagi Xitoy-Yaponiya urushidagi halokatli mag'lubiyat shuni ko'rsatdiki, Xitoy o'zining tabiiy va ijtimoiy fanlari bo'lmagan holda G'arb bilimlarini to'liq tushuna olmadi va ulardan unumli foydalana olmadi, shu bilan birga u bilan bog'lanmagan holda amaliy qismga ega bo'ldi. G'arb g'oyalari va qadriyatlari. Muvaffaqiyatsizliklarning nozik birgalikda ishlashi G'arb davlatlarining gullab-yashnashi nafaqat tabiiy fanlar, balki ijtimoiy fanlar yutuqlari natijasida paydo bo'lganini payqab, ziyolilarga ijtimoiy fanga murojaat qilish imkonini berdi. Shunday qilib, Xitoyda ilg'or G'arb ijtimoiy fanlarini joriy etgan holda, bu sohada tarjima qilingan asarlar qo'ziqorin kabi ko'paydi. Ustuvorlikning keskin o'zgarishi "Xitoyga G'arb ta'limini joriy etishda apparat va texnologiyaning moddiy madaniyatidan fikrlash va ilm-fanning ma'naviy madaniyatiga o'tishni" ko'rsatadi (Pollard 1998: 33).

- asrning oxirlarida Xitoy G'arb adabiy asarlarini tarjima qilish bilan keng miqyosda shug'ullandi. 1850-1899 yillarda xitoy tiliga atigi uchta adabiy asar yoki jami 0,5% tarjima qilingan. G'arb adabiy asarlarining tarjimasi 1890-yillarda rivojlana boshladi; Lin Shu tomonidan "*La Dame aux Camillas of Chahuanu Yishi*" tarjimasi Yevropa adabiy asarlarini import qilishning muhim bosqichi bo'ldi. O'shandan beri ko'plab adabiy asarlar, shu jumladan yaponcha tarjimalar orqali tarjima qilingan. Biroq, faqat 1902 yildan 1904 yilgacha bo'lgan ikki yil ichida ularning soni sezilarli darajada oshdi - 26 G'arb adabiy asari tarjima qilindi, bu umumiy hajmning 4,8 foizini tashkil etdi. Bu o'sish davom etdi va nihoyat, G'arb adabiy asarlarining tarjimasi oldingi 300 yil ichida fanlar (jumladan, tabiiy va ijtimoiy fanlar) tarjimalaridan ko'p edi (Guo Yanli 1998: 11).

Badiiy tarjimaning yuksalishi islohotchilarning siyosiy motivlari va adabiy asarlarni, ayniqsa, badiiy adabiyotni tarjima qilishning o'z zimmasiga olgan ijtimoiy funksiyasiga ishonchi tufayli yuzaga keldi, buni men quyida muhokama qilaman. Bu erda nima uchun oxirgi kelganligi ham aniq bo'lishi mumkin. Bir tomondan, adabiyotning ijtimoiy funksiyasi hech qachon e'tibordan chetda qolmagan bo'lsa-da, ammo umidsiz sharoitlarga duch kelgan zamonaviy Xitoy, shubhasiz, darhol natija beradi deb hisoblagan narsaga ustuvor ahamiyat berdi. Boshqa tomondan, Xitoy adabiyotiga kelsak, G'arb adabiyotidan ustunlik hissi keng tarqalgan edi. Ziyolilar faqat ijtimoiy va tabiiy fanlarga oid G'arb asarlarini foydali deb bilishgan (Guo Yanli 1998:12-14).

3.1.2 Badiiy tarjimaning yuksalishi

Qing davrining oxirida roman eng ko'p tarjima qilingan adabiy shaklga aylandi. Kechki Qing davri adabiyotining yetakchi organi A Yingga ko'ra, 1875 yildan 1911

yilgacha nashr etilgan 1007 ta asar orasida 587 tarjima asar yoki jami 58% tarjima qilingan (Tarumoto 1998: 38). Romanning etti turi bor edi, jumladan, sevgi hikoyasi romani, tarixiy roman, ijtimoiy roman, siyosiy roman, o'quv romani, ilmiy roman va detektiv roman, shu jumladan oxirgi to'rttasi janr sifatida mavjud emas edi. romanning oldingi Xitoy tarixi (GuoYanli 1998: 497). Qing sulolasi oxirida, asosan, roman barcha adabiyot shakllari orasida eng yaxshisi ekanligini e'lon qilgan Liang Qichaoga rahmat, ilgari G'arb adabiy ierarxiyasida faqat o'yin-kulgi uchun mashhur va qo'pol adabiy shakl sifatida qabul qilingan roman. She'riyat va nasrning boshqa turlari hisobiga keskin yuksaldi.

Badiiy adabiyot o'zining yangi mavqeiga asosan so'nggi Qing davridagi islohotchi elita tomonidan targ'ib qilingan yangi me'yorlar janrning adabiy ahamiyatidan ko'ra, ta'lim (ya'ni ijtimoiy) ga ustunlik bergani bilan bog'liq edi. Kechki Qing davrida badiiy tarjima uchun turki adabiy bo'lmagan va bu asbobning adabiy bo'lishi dastlab tasodif edi. Liang Qichaoning badiiy adabiyotda inqilobni targ'ib qilish, yangi fantastika yaratish va siyosiy romanlarni kiritish uning siyosiy dasturining bir qismi sifatida adabiyot yoki badiiy adabiyotning o'zi uchun unchalik ko'p emas edi. Islohotchilar konservativ hukumatni islohot zarurligiga ishonirishni va bunday islohotni amalga oshirishga butun jamiyatni safarbar qilishni xohladilar. Islohotlar harakati XIX asr oxiridan 20-asr boshlarigacha, ayniqsa, "Yuz kunlik islohotlar" muvaffaqiyatsizlikka uchraganidan so'ng, Liang va uning ittifoqchilari e'tiborini boshqaruvchi elitani yutib olishdan fuqarolarni o'ziga jalb qilishga qaratdilar. Muammo elita bir-biri bilan muloqot qilish uchun ishlatadigan klassik tilni o'qiy olmaydigan va siyosiy traktatlarni o'qimaydigan fuqarolarga qanday erishish mumkin edi. Aynan o'sha erda fantastika paydo bo'ldi: oddiy odamlar odatda umumiy og'zaki nutqning stilize shaklida yozilgan romanlarni o'qidilar. Kang Youwei yozganidek:

Zo'rg'a o'qiy oladiganlar "Klassik"ni o'qimasligi mumkin, ammo hammasi badiiy adabiyot o'qiydilar. Demak, klassiklar ularga ta'sir qilmasligi mumkin, ammo fantastika. Pravoslav tarixi ularga ta'sir qilmasligi mumkin, ammo fantastika. Faylasuflarning asarlari ularni ma'rifat qilmasligi mumkin, ammo fantastika. Qonunlar ularni tartibga solmasligi mumkin, ammo fantastika tartibga soladi. (Vang Vong-chi, 1998: 106)

Ularning badiiy adabiyotni tanlashi islohotchilarning badiiy adabiyot Yevropa, Amerika va Yaponiyaning siyosiy rivojlanishiga katta yordam berganiga ishonchi bilan yanada oqlandi. Ularning ta'kidlashicha, G'arb faylasuflari va davlat arboblari o'z burchlarini bajarish, yo'l-yo'riq ko'rsatish, ma'lumot berish va ta'lim berish uchun roman yozishga vaqt ajratgan va ularning muvaffaqiyatini yevropaliklar va amerikaliklar dunyoni mustamlakaga aylantirganlarida ko'rish oson edi. Lin Shu Dikkenning *Oliver Twist* asarining tarjima qilingan muqaddimasida yozganidek:

Yuz yil oldin inglizlarning noto'g'ri hukmronligi hozirgi Xitoydan yaxshiroq emas edi, faqat inglizlarning kuchli dengiz floti bor edi. Dikkens o'z romanlarida hukumatning e'tiborini ularga qaratish va islohotlarni amalga oshirish uchun jinoyat olamidagi ijtimoiy zo'ravonliklarni fosh qilish uchun qo'ldan kelganicha harakat qildi - keyin ingliz hukumati maslahatlarga quloq solib, islohotlarni amalga oshirdi. Shuning uchun Angliya kuchli bo'lib qoldi. Xitoy uchun undan o'rnak olish qiyin bo'lmaydi. Afsuski, bizning oramizda Dikkens yo'q, rasmiylarni mamlakatimizdagi ijtimoiy qonunbuzarliklardan xabardor qilish uchun roman yozadigan hech kim yo'q. (Vang Zuoliang 1981:11 da)

Zohar tarjimaning asosiy mavqeini saqlab qolishi mumkin bo'lgan uchta ijtimoiy holatni belgilaydi: (1) adabiyot rivojlanish bosqichida bo'lganda; (2) adabiyot marginal yoki zaif yoki ikkalasi ham bo'lsa; (3) adabiyotda vakuum mavjud bo'lsa yoki inqiroz holatida yoki burilish nuqtasida bo'lsa (Gentzler 1993: 116). Romanga kelsak, Qing davrining oxirida uchta shart paydo bo'ldi: u chekka edi: an'anaviy roman G'arb adabiy tizimida past o'rinda edi; u badiiy adabiyotda inqilobni yoqlagan islohotchilar tomonidan butunlay tubanlashganida ham bo'shliq mavjud edi; islohotchilar "yangi fantastika" ni shakllantirish tarafdori bo'lganidan beri u rivojlanish bosqichida edi.

3.2 Tarjimada diskursiv strategiya

Ideal tarjima an'anaviy ravishda ikki madaniyatdagi ikki xil matnning mukammal integratsiyasi sifatida qaraladi. Qian Zhongshu sublimatsiya (huajing) tushunchasiga ko'ra, manba matn bilan bog'liq bo'lgan yot fikrlash, gapirish va his qilish usullarining tumanlari yo'qolganda, u hech qanday g'alatiliksiz shaffof begonalikni keltirib chiqaradi. Biroq, madaniyatlararo muloqotdagi assimetriya tufayli tarjimon "yo muallifni imkon qadar xotirjam qoldirib, o'quvchini o'zi tomon harakatga keltiradi; yoki imkon qadar o'quvchini xotirjam qoldiradi va muallifni harakatga keltiradi. unga tomon" (qtd. Venuti, 1995:18). Venuti ularni (1) mahalliyashtirish usuli, ya'ni chet el matnini maqsadli tildagi madaniy qadriyatlarga etnosentrik qisqartirish, chet el madaniyatini maqsadli madaniyatdagi o'quvchiga yaqinlashtirish, matnni taniqli va tanish qilish; va (2) chet el matnining lingvistik va madaniy tafovutini qayd etish uchun ushbu qadriyatlarga etnodeviant bosim o'tkazish, o'quvchini chet el madaniyatiga o'tkazish, uni farqni ko'rishga majbur qilish.

Bu erda "uylashtirish" va "begonalashtirish" ikkita nisbiy atama bo'lib, ularni faqat maqsadli madaniy kontekstni shakllantirishga murojaat qilish orqali aniqlash mumkin. Chet ellashtirish usulidan foydalanish tarjimada mahalliyashtirishning doimiy tendentsiyasini o'zgartira olmaydi

begona" xorijiy matnda yashovchi va o'zi qimmatli bo'lgan mohiyatning shaffof ifodasi emas, balki qiymati hozirgi maqsadli til holatiga bog'liq bo'lgan strategik qurilishdir. Chet ellik tarjima xorijiy matnning farqini bildiradi, lekin faqat maqsadli tilda mavjud bo'lgan madaniy kodlarni buzish orqali. (o'sha yerda, 20)

Chet ellikdan uylashtirishgacha bo'lgan miqyos har doim o'z-o'zini idrok etish va idrok etish bilan bog'liq bo'lgan mafkuraviy omillar bilan to'ldirilgan diskursiv pozitsiyani ko'rsatadi. Robyns chet elning "o'zgaligi" (shuning uchun o'z-o'zini o'ziga xosligi) kamaytirilmas deb hisoblanadimi yoki yo'qligiga va retseptor madaniyati intruziv elementlarni o'z me'yorlariga moslashtiradimi yoki yo'qligiga qarab to'rtta asosiy pozitsiyani ajratib turadi: (1) "transdiskursiv" pozitsiya, agar bir madaniyat boshqa madaniyatga mos keladigan deb qarasa va tarjima tashvish yoki xavotirga sabab bo'lmasa; (2) madaniyat boshqa joyda mavjud bo'lgan va import qilinishi mumkin bo'lgan narsa yo'q deb hisoblasa, noto'g'ri pozitsiya; (3) mudofaa pozitsiyasi, agar madaniyat importni to'xtatsa va ularning ta'sirini ushlab turishga harakat qilsa, chunki u o'z shaxsiyatiga tahdid solishi mumkin deb hisoblaydi; va (4) imperialistik pozitsiya, agar madaniyat importga faqat to'liq naturalizatsiya qilingan taqdirdagina ruxsat berganida qabul qilinadi, chunki u o'z modellarining qiymatini tabiiy deb biladi (Hermans 1999: 89).

Qing davrining oxiridagi tarjimada mahalliyashtirish strategiyasidan tez-tez foydalanish ko'rsatilgan, ammo oxirida chet ellashtirish strategiyasiga o'tgan. Buning ortida Xitoy ichida va Xitoydan tashqarida turli xil omillarning ishlashini aks ettiruvchi ko'zni qamashtiruvchi spektr yotadi: hokimiyat farqlarining o'zgarishi (homiylar), G'arbdan o'rganishga e'tibor qaratilishi va mamlakatga qilingan bosqinlarning to'planishi. Bu vaqtdagi tarjima haqiqatan ham ko'rsatkichdir. Badiiy tarjimaning gibridligi ko'p qirrali qarama-qarshilikni mujassamlashtiradi: sifat va miqdor, elitaning maqsadi va ommaning didi, *venyan* va *baixua*, kanonlashtirilgan adabiyot va marjinal adabiyot, tashqaridan ta'sir va xitoy an'analari. Islohot va konventsia, o'yin-kulgi va ma'rifat.

Lefever (1998: 13-14) ga ko'ra, madaniyatlar boshqalar bilan ko'p munosabatda bo'lishlari mumkin emas, agar ular majbur bo'lmasalar, va hatto ular buni qilganda ham, agar ular (1) o'zlarini shunday ko'rsalar, buni madaniyat yo'llari bilan qilishadi. ular yashaydigan dunyoda markaziy va (2) ular nisbatan bir hil. Ikkala shart ham Qing davridagi Xitoyga juda mos keladi.

Birinчисiga kelsak, bir necha ming yillik o'z-o'zini ta'minlash ziyolilarning chuqur o'ziga bo'lgan hurmatini keltirib chiqardi, bu hatto chuqur inqirozdan ham omon qoldi: bir tomondan ichki siyosiy va madaniy tanazzul, ikkinchi tomondan Evropa kuchlarining imperialistik bosqinlari. Xitoyning dunyoda hukmronligi keng tarqalgan futuristik qarashni ifodalaydi. Kang Yuvey hatto o'n ikki baytdan iborat "Vatanparvarlik qo'shig'i" ni ham yaratgan, uning o'n birinchisi quyidagicha:

Faqat bizning mamlakatimiz hukmronlikka erishish uchun resurslarga ega;
Dunyoda kim biz bilan raqobatlasha oladi?
Baxtlimanki, shunday buyuk xalqda tug'ilganman;
Ruhimiz va imperatorimiz ustimizda uzoq hukmronlik qilsin!

Oxirgi bayt shunday yakunlaydi:

Biz barcha besh qit'ani qamrab olamiz

Va har bir bayroqda sariq ajdaho uchayotganini ko'ring. (Vang Xiaoming 46-47 da qtd)

Ikkinchisiga kelsak, butun Xitoy tarixida, 1820-yillarning boshlarigacha, savodxonlik madaniyatida chinakam ishtirok etganlar soni juda oz edi: Qing hukumati adabiyot ishlab chiqaruvchilarni ham, o'quvchilarni ham, adabiyotning o'quvchilari hukmron bo'lgan nisbatan kichik bir guruh bilan chekladi. Saroy va mandarinlarni, shuningdek, o'z mafkurasini va poetikasini o'sha tabaqaga mansub bo'lishni istaganlar bajarishi kerak bo'lgan talablarning bir qismiga aylantirgan.

Bu omillar, shuningdek, tarjimaning tarbiyaviy funksiyasiga urg'u berish joriy tarjimonlarning mahalliyashtirish strategiyasini asoslaydi, ya'ni "xorijiy madaniyatni maqsadli madaniyatdagi o'quvchiga yaqinlashtirish, matnni taniqli va tanish qilish" (Schaffmer 1995: 4). Maqsadli matnlarni o'quvchilarga alohida e'tibor berilishi aniq va asosli:

Romanlarni tarjima qilish fanni tarjima qilishdan farq qiladi. Fan universal narsalar bilan shug'ullanadi va so'zma-so'z tarjima manfaatdor akademiklar tomonidan mamnuniyat bilan qabul qilinishi mumkin. Romanlardagi voqealar yarim xayoliy bo'lib, jamiyatning his-tuyg'ularini harakatga keltirish uchun yaratilgan. Agar tarjima asl nusxaning yurtimiz siyosatiga, urf-odatlariga hech qanday aloqasi bo'lmagan, uni ariq suvidek zerikarli qilib qo'yadigan yuzaki jihatlariga yopishib qolsa, uning qadri qanday bo'ladi va o'quvchi uni o'qishga nega kuchini sarflashi kerak? (Qtd. Pollard 1998:12)

Bu so'nggi Qing davridagi tarjima amaliyoti nima uchun bunchalik erkin aniqlangan kasb bo'lganini tushuntiradi, jumladan, tarjima qilish, qayta yozish, qisqartirish, tarjima releylari va restyling. Bu orqali tarjimalar hozirgi mafkura va poetikaga moslashtiriladi. Kechki Qing davridagi tarjimalarning venyan va konfutsiyliklari shuni ko'rsatadiki, tarjimonlar imperator madaniyatini mustahkamlashlari kerak edi, chunki uning nufuzi siyosiy va institutsional o'zgarishlar tufayli jiddiy ravishda pasaygan. Eng muhimi, ular 1905 yildan keyin ham tarjima qilishni davom ettirdilar, davlat xizmati imtihonining bekor qilinishi rasmiy va bilimli nutqda klassik xitoy tilidan foydalanish uchun asosiy institutsional yordamni olib tashladi. Ular o'zlarining rolini "klassik tilga oddiy hissa qo'shuvchi emas, balki tilning qo'riqchisi va shuning uchun klassik tsivilizatsiya qo'riqchisi" deb hisoblashgan (Qtd. Venuti 1998: 180). Bundan tashqari, bu tarjima faoliyati, albatta, uning institutsional qo'llab-quvvatlovchilari nazoratidan mustaqil emas edi.

Tadqiqot natijalari: Keling, Rider Xaggardning *Joan Hastening ikki xitoycha versiyasini ko'rib* chiqaylik, bu o'rta oiladan bo'lgan qiz Joan Haste va olijanob o'g'il Genri o'rtasidagi birinchi ko'rishda sevib qolish hikoyasi. Pan Xizi va Tian Xiaoshen

tomonidan qilingan birinchi tarjima hikoyaning faqat yarmini saqlab qoldi, Joan nikohdan oldin homilador bo'lgan qismini kesib tashladi va otasining qattiq e'tiroziga qaramay, Genrining Joanga bo'lgan sevgisini tasvirlab berdi (Guo Yanli 1998). : 282), fidoyi Joanni peridek pokiza qizga aylantirdi. Bu qisman an'anaviy xitoy axloqiga mos kelishi tufayli darhol muvaffaqiyatga erishdi. *Jiayinxiaozhuan (1905)* nomli tarjimasida Lin ham ma'naviy haqoratli bo'lishi mumkin bo'lgan ko'plab materiallarni o'chirib tashladi. Misol uchun, uning tarjimasida qahramonlar o'rtasidagi jinsiy aloqalar tasviri bekor qilinadi va shuning uchun noqonuniy bola kutilmaganda paydo bo'ladi. Biroq, u ko'proq syujetni saqlab qoldi: qahramon otasining o'lim to'shagidagi Emmaga uylanish istagini rad etdi va qahramon Joan otasiga to'g'ridan-to'g'ri duch kelib, uni tashlab ketmaslikni talab qildi; bu oshiqlar yashirin farzand ko'rib, otalariga bo'ysunmagan; otasi tomonidan tashlab ketilgan Joan tanqidni aylantiradi va otasini ayblanuvchiga aylantiradi. Shunday qilib, Joan an'anaviy xitoy axloqiga tarsaki tushirdi, bu esa farzandlik sadoqatini boshqa barcha fazilatlardan ustun deb ta'kidladi. Lin nafaqat konservatorlar, balki islohotchilar tomonidan ham tanqidga ochiq bo'lganligi ajablanarli emas. Misol uchun, ayollar huquqlarining ashaddiy himoyachisi *Jin Tianhe Linga hujum qildi: "Erkaklar endi "Men Armans Davalman", deb fohishalikni oqlashlari mumkin. Erotik tuyg'ularga ega yosh ayollar endi "Men Joan Hasteman" deb xayriya kodeksini buzishni oqlashlari mumkin."* U Xitoyda qo'l ushlab va o'pish keng tarqalgan bo'lib qolishidan xavotirda edi va bunday bo'shmasdan ko'ra, qadimiy tabularni qayta tiklashni tavsiya qildi. Yana bir islohotchi *Chjung Junven* Lin tarjimasini Pan Xizi tarjimasini bilan taqqosladi va shunday dedi: "Pan Xizi Joanning xatolarini yashirish uchun bor kuchini sarflagan bo'lsa, Lin uning sharmandaligini to'liq ochib berishga majbur bo'ldi - bunda adolat qayerda?" (Yuan) Jin 1998: 26).

Yuqoridagi misolda muhim narsa shundaki, tarjima boshqa uchun ichki madaniy va siyosiy qadriyatlarni aks ettiruvchi stereotiplarni yaratishi va boshqasiga nisbatan ichki munosabatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin. Pan Xizi tarjimasini an'anaviy xitoy axloqiga mos keladigan shunday stereotipni yaratdi. Lin tarjimasidagi shafqatsiz tanqid ushbu stereotipni ma'lum darajada uyg'unlik va bir xillik bilan saqlab qolish uchun siyosiy va mafkuraviy yuklangan istakni ko'rsatadi. Biroq, Lin tarjimasining o'zi taklif qiladi

shaxsni shakllantiruvchi kuchi har doim madaniy va siyosiy institutlarni sharmanda qilish bilan tahdid qiladi, chunki bu ularning ijtimoiy hokimiyatining qaltirash asoslarini ochib beradi. Ularning taqdimotlarining haqiqati va agentlarning sub'ektiv yaxlitligi nufuzli matnlar va institutsional amaliyotlarning o'ziga xos qiymatiga emas, balki ushbu matnlarni tarjima qilish, nashr etish va qabul qilishda yuzaga keladigan kutilmagan holatlarga asoslanadi. Tarjimaga tayanadigan har qanday muassasaning vakolati janjallarga moyil bo'ladi, chunki ularning oldindan aytib

bo'lmaydigan ta'siri odatda matn talqinini tartibga soluvchi institutsional nazoratdan, masalan, kanoniklik haqidagi hukmlardan oshib ketadi. (Venuti 1998:68)

Bu nozik vaziyatni tashkil etadi: tarjima klassik xitoy tizimi va paydo bo'lgan xalq tili tizimi o'rtasidagi tortishish va surishlar tufayli yirtilgan va u o'z navbatida tortishish va turtkilarga qo'shilgan. Ushbu tarjimonlarning ishini boshqargan ichki madaniy va siyosiy kun tartibi xorijiy matnlarning farqlarini butunlay yo'q qilmadi. Aksincha, xonakilashtirishga intilish, shuningdek, Xitoyga xalqaro miqyosda raqobatlasha olishi va imperialistik mamlakatlarga qarshi kurasha olishi uchun turli G'arb g'oyalari va shakllarini kiritishni maqsad qilgan. Natijada, klassik Xitoy madaniyati va zamonaviy G'arb qadriyatlari o'rtasidagi takroriy o'xshashliklar odatda ikkalasining o'zgarishini o'z ichiga oladi, bu o'zgarishlar "Muhim tamoyillar uchun xitoy tilini o'rganish, amaliy qo'llanmalar uchun G'arb o'rganish" yo'riqnomasida o'rnatilgan paradoks tomonidan aks ettirilgan.

Yangi tushuncha va paradigmalarning importi, yuqorida ta'kidlanganidek, qadimiy an'analardan xoh og'zaki, xoh adabiy an'analardan zamonaviy zamon va makon, o'zlik va millat haqidagi tushunchalarga o'tishni boshlash imkoniyatiga ega edi. Darhaqiqat, Xitoy 20^{-asr} boshlarida chet el adabiyotlarini import qilish orqali tarjimonning milliy madaniyatni shakllantirish niyatining boy namunasini ko'rsatdi. Agar atrof-muhitning o'zi nisbatan bir hil va xavfsiz bo'lsa, klassik Xitoy tizimi davom etishi mumkin edi. U aholining ko'pchiligi gapirmaydigan tilda va atrof-muhitda sodir bo'layotgan voqealarga deyarli ta'sir qilmasdan adabiyot asarlarini ishlab chiqarishni davom ettirishi mumkin edi. Biroq, bu muhit tashqaridan kuchayib borayotgan bosimga duchor bo'lganda va uning ichida yangi paydo bo'lgan, muqobil homiylik manbalarini taklif qilishga qodir burjuaziya kabi guruhlar paydo bo'lganda, uning parchalanishi mumkin edi.

Tarjima millatchilik madaniyati siyosatiga qo'shilgach, g'arblashgan emas, balki zamonaviy xalq tilidagi adabiyotni yaratishga intilishlar yanada yaqqol namoyon bo'ldi; masalan, Lu Xun va Chjou Zuoren Xitoyning bo'ysunuvchi mavqeini o'zgartirish vositasi sifatida badiiy tarjimadan foydalanadilar. Ularning 1909-yilda nashr etilgan tarjima antologiyasi chet el badiiy adabiyotining til va madaniy farqlarini olib tashlash o'rniga, ro'yxatga olingan. Ularning tarjimalari yevropalashgan leksik va sintaktik xususiyatlar, g'arb nomlarining transliteratsiyasi va yapon tilidan olingan so'z bilan uyg'unlashgan holda *venyan* tilida yozilgan. Biroq, turtkilar ham ichki manbaga ega edi, chunki xorijiy, ya'ni hukmron tarjima amaliyotidan farqli ravishda, hozirgi Xitoy holatiga javob edi. Qing davrining ko'plab tarjimalari tomonidan taqdim etilgan tasalli beruvchi Konfutsiy tanishligiga qarshi, Lu Xun va Chjou Zuorenning xorijiy lashtirish strategiyalari zamonaviy g'oyalar va shakllarning bezovta qiluvchi g'alatiligini etkazish uchun yaratilgan. Bu o'zgarish g'oyasini va modernizatsiya umidini o'zida mujassam etgan. Ularning tarjimasidagi heterojen konstruktsiya G'arbiy

va Xitoy o'rtasidagi o'rta zonada yaratilgan o'zgarish uchun ajoyib trop bo'ldi. Uning mavjudligi Xitoyning lingvistik landshaftini tubdan o'zgartirgan ancha kengroq va chuqurroq inqilobiy jarayonga ishora qiladi. Ularning antologiyasiga *Bayxuada* adabiy nutqning rivojlanishiga ko'maklashuvchi Injilning Ittifoq versiyasi (1919) kabi boshqa tarjima loyihalari qo'shildi va keyinchalik u Xitoyning milliy tiliga aylandi.

Xulosalar. Odamlar yolg'iz emas, balki ijtimoiydir. Ular doimo atrof-muhit bilan aloqada bo'lishadi. Ularning mavjud bo'lish usullari doimiy ravishda o'zgarib radigan kontekstga tezda moslashishdir. Tarjima, agar dunyoda mavjud bo'lishning bunday usuli sifatida qaralsa, ko'rib chiqilishi mumkin emas *o'z-o'zidan*, lekin ijtimoiy tizim sifatida kontekstli bo'lishi kerak. U boshqalarni o'z ichiga olgan elementlar tarmog'ini, ob'ektiv iqtisodiy sharoitlarni, madaniy va siyosiy institutlar va mafkuralarni va hokazolarni o'z ichiga olgan vaziyatda mavjud. Tarjimon o'z sharoiti va nuqtai nazariga sodiq qolishdan qochib qutula olmasligi sababli, u tarjima qilgan matnga haqiqatan ham sodiq bo'lolmaydi. Xiyonat tarjimaga kiritilgan, chunki u muqarrar ravishda nafaqat til va madaniy, balki ijtimoiy va siyosiy jihatdan yuklangan maishiy sahnalarni tasvirlaydi. Manba matn maqsadli jamiyatga zararsiz emas, balki singan holda etib boradi. Tarjimada muloqot bir vaqtning o'zida dekontekstualizatsiya va kontekstualizatsiyadir; demak, reproduktiv emas, balki mahsulodir. Tarjima mahsulot sifatida ko'proq va bir vaqtning o'zida manba matnidan kamroq muloqot qiladi. Tarjima jarayon sifatida turli xil mavjudot usullarini o'zaro bog'laydi yoki hech bo'lmaganda dunyodagi mavjudlikning turli usullarini maqsadli tushunishga yoki/yoki noto'g'ri tushunishga olib keladi. Bu madaniyatlararo muloqotning qiyin ahvoli va dinamikasi bo'lib, umuman aloqaga ishora qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Chen Fukang (1998). Xitoy tarjimashunosligi: tarix kitobi. Shanxay: Shanxay xorijiy tillarni o'qitish matbuoti.
2. Chesterman, Endryu (1997). *Tarjima memlari. Tarjima nazariyasida g'oyalarning tarqalishi*. Amsterdam va Filadelfiya: Jon Benjamins.
3. *Tom amaking uyi tarjimasida diniy materiallarga munosabati "*. Tarjima va ijodda: *Ilk zamonaviy Xitoyda G'arb adabiyotini o'qish, 1840-1918*. Amsterdam: Jon Benjamins nashriyot kompaniyasi.
4. Fairbank, Jon K. va Edwin O. Reischauer. *Xitoy: an'ana va o'zgarish*. Rev. ed. Boston: Houghton Mifflin kompaniyasi, 1989 yil.
5. Gentzler, Edvin (1993). *Zamonaviy tarjima nazariyalari*. . London va Nyu-York: Routledge.
6. Hermans, Teo (1999). *Tizimlarda tarjima: tavsiflovchi va tizimga yo'naltirilgan Yondashuvlar tushuntiriladi*. Manchester: Sent-Jerome.

7. Lefever, Andre (1999). "Boshqasini yaratish." Susan Bassnett va Harish Trivedi nashrlarida. Mustamlakadan keyingi tarjima. Nazariya va amaliyot. London va Nyu-York: Routledge.

8. Lefever, Andre (1998). "Tarjima amaliyoti (lar)i va madaniy kapitalning aylanishi. Ingliz tilidagi ba'zi Aeneidlar". Syuzan Bassnet nashrida. *Madaniyatlarini qurish: Badiiy tarjima bo'yicha insholar*, Klivdon: Ko'p tilli masalalar.

9. Lefever, Andre (1992). *Tarjima, qayta yozish va adabiy shon-shuhratni manipulyatsiya qilish*. London: Routledge.

10. Nord, Chistine (1997). *Maqsadli faoliyat sifatida tarjima*. Buyuk Britaniya: Sent-Jerome.

11. Allashev Akbarbek Anvar o'g'li. (2024). TARJIMON TUSHUNCHALARI VA ONLAYN IJTIMOYIY TARMOQLARDA TARJIMA: KONSTRUKTIV VA KONTESTATSIYA. PEDAGOGS, 58(2), 87–103. Retrieved from <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1353>

12. Pollard, Devid (1998). "Kirish." *Tarjima va ijodda: Ilk zamonaviy Xitoyda G'arb adabiyotini o'qish, 1840-1918*. Amsterdam: Jon Benjamins nashriyot kompaniyasi.

SCIENTIFIC-THEORETICAL VIEWS RELATED TO TERMS AND TERMINOLOGY IN LINGUISTICS

Xojimirzayeva Gulmira Baxriddin qizi

Master student of Turan international university

PhD Zebo Botirova Hakimjon qizi

Docent of Namangan state university

E-mail: ziziko_90@mail.ru

Annotation

The rapid development of information and communication technologies and digitization in the world is the reason for the emergence of modern concepts in this area. In its place, scientific problems such as determining the lexical-semantic features of new terms related to the field, improving acceptable methods in translation, and creating trilingual dictionaries are considered urgent.

Key words: information, terminology, systems, lexical-semantic, development, terms, concepts, science.

Introduction. Understanding field-specific concepts and using specialized terminology in the work process is a very important factor and is of great importance in the development of any field.

One of the main reasons for the ever-increasing amount of information and data is the use of the most modern technologies, which, in turn, has encouraged the emergence of a highly informed society. Today, describing the terms related to the ICT field, cross-linguistic analysis, determining the characteristics of terms in translation, and solving lexical-semantic problems are one of the important tasks facing world linguists.

If the scientific and technical terms in any language are considered from the linguistic point of view, the existing technical terms of any language form one of the terminological systems of this language. In particular, ICT terms are part of the scientific and technical terminological system in English, Uzbek and Russian languages and are considered as the newest developing field terms.

Terminology can be interpreted as a science that studies the collection, definition, formation and presentation of lexical units related to a special field, that is, terms in one or more languages.

The terminology has various definitions. Terminology - 1. A set of terms related to a specific field. 2. Studying the typology, origin, form, meaning and application of special lexical units; the field of science that uses them, harmonizes and forms them.

Terminology issues are interpreted in dictionaries as follows:

The definition of terminology in the explanatory dictionary of the Uzbek language is as follows. Terminology lot. Terminus – border + wool. Logos is science. doctrine. 1. A set of terms used in a field of science, technology, profession. Technical terminology. Military terminology. Scientific terminology. Terminology of the Uzbek language. 2. The field of linguistics dealing with the study and regulation of terms. Terminologist. Terminology section.

Special lexicon, i.e., term, is defined as "words and word combinations that express a special concept and are used to name the objects of a special field."

According to L. Alekseev, the relationship between word and term "is based on the principle of derivation: the word is primary, the term is secondary, derivative. The term is a recoded symbol.

According to H. Felber, the term "terminology" has three different concepts: 1. Terminology is an interdisciplinary science, which studies terms, symbols, etc. that express a specific concept. 2. Terminology is a set of terms representing a system of concepts related to a particular field. 3. Terminology - the promotion of concepts of the specific field expressed by terms.

J. Sager defined the main concepts in terminology. Expressing the opinion that terminology names concepts, he identifies three main meanings of the term "terminology" and defines it as follows: a) activity: the process of collecting, describing, standardizing, presenting and spreading terms; b) theory: hypotheses, methods and results that describe the relationship between the concept and the term; s) dictionary (lexicon): dictionary of specific field (concepts).

E. Wright and G. Budin, thinking about the significance of terminology in what areas, defined the following: scientific-technical translation; scientific and technical communication, standardization; system of information exchange and information management; management of relationships in the field of science in a single and multilingual environment; language planning (language planning).

According to the definitions of S. Pavel and D. Nolet, terminology is, firstly, "a set of specific words related to science, art, author or social object", and secondly, it is a means of communication within a specific language.

Uzbek scientist Kh. Dadaboeve stated that the main source of enrichment, completion and improvement of the terminological system of the modern Uzbek language, as in other languages, is undoubtedly its vocabulary.

By a number of scientists, the word terminology is used mainly in two senses:

1. Terminology is a set of words and phrases expressing a specific meaning in certain fields.

2. Terminology is a separate aspect of linguistics that deals with the study of the rules related to the place of terms at the grammatical level and their use in language.

In the dictionary "The World Encyclopedia Dictionary" terminology is defined as follows: "Termonology - the special words or terms used in science, art, business and economy".

O. Akhmedov looks at terminology as a naturally formed lexical layer, and emphasizes that each unit in it has its own clear expression and limits for consumption, and optimal conditions for "living".

Conclusion. The fact that terminology is considered an independent field of science becomes clear when it is approached from the point of view of its applications. Terminology has the characteristic of information, and its nature is shown by what information is required by the users of terminology services and how much money they are willing to allocate for this. A terminologist creates a database with a specific structure by studying the needs of users of terminology. However, the data warehouse to be created depends on the nature of the data to be collected - the terms and principles of their selection and presentation.

References

1.Алимов В.В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации. Учебное пособие. М.: Едиториал УРСС. 2005. 160 с. [Alimov V.V. (2005) *Theory of translation. Translation in the field of professional communication*. Textbook. Moscow: Editorial URSS. 160 p. (in Russ.)]

2.Асмус Н.Г. Универсальные и уникальные черты русскоязычного виртуального пространства // Вестник Челябинского государственного университета. 2011. № 33. С. 24—26. [Asmus, N.G. (2011) Universal and unique features of the Russian virtual space. *Chelyabinsk State University Bulletin*, 33, 24—26. (in Russ.)]

3.Ахренова Н.А. Особенности словообразования в интернет-лингвистике // Научное мнение. 2012.

№ 1. С. 21—24. [Akhrenova, N.A. (2012) Features of word formation in Internet linguistics.

Scientific opinion, 1, 21—24. (in Russ.)]

4.Ахренова Н.А. Интернет-дискурс как гипертекст // Вестник Московского государственного областного университета. 2016. № 3. С. 4. [Akhrenova, N.A. (2016a) The Internet as hypertext discourse. *Bulletin of Moscow State Regional University*, 3, 4. (in Russ.)]

5.Ахренова Н.А. Интернет-лингвистика: новая парадигма в описании языка Интернета // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Лингвистика. 2016. № 3. С. 8—14. [Akhrenova, N.A. (2016b) Internet linguistics: a new paradigm in the description of the language of the Internet. *Bulletin of Moscow State Regional University. Series: Linguistics*, 3, 8—14. (in Russ.)]

Борковский А.Б. Англо-русский словарь по программированию и информатике с толкованиями. М.: Рус. яз., 1989. 335 с. [Borkowski, A.B. (1989) *The Anglo-Russian dictionary of programming and computer science with the interpretations*. Moscow: Rus. yaz., 335 p. (in Russ.)]

Scientific and theoretical views related to terms and terminology in linguistics.

ANNOTATSIYA

Terminologiya o'zining umumiy xususiyatiga ko'ra lug'at qatlami bo'lib, ijtimoiy hayotning ko'pgina sohalari fan, texnika va boshqa sohalarda qo'llaniladigan atamalar yig'indisidir. Terminologiyaning o'ziga xos xususiyatiga ko'ra, fan yoki texnologiya muayyan ishlab chiqarish sohasiga tegishli atamalar yig'indisidir. Har bir fan va texnikaga tegishli atamalar birlashtirilib, terminologiya deb ataladi. Umumiy ma'noda ishlatiladigan atamalardan farqli o'laroq, ular ma'lum darajada nazorat qilinadi.

The rapid development of science and technology, production, the processes of globalization and integration in the world, the intensive interaction of world languages create the basis for the steady growth of the vocabulary of languages.

It should be noted that the effective use of the rich experience of world linguistics in the study of textiles and light industry in the Uzbek language, the compilation of dictionaries and to some extent the regulation gives good results. From this point of view, it is important to study the Uzbek textile and light industry terminology in a comparative aspect with its English alternatives.

Terminology is a set of terms in a particular field of knowledge or production, as well as the doctrine of the formation, composition, and function of a term. The subject of the general theory of terminology is: the creation and use of special words, with the help of which the knowledge accumulated by mankind is accumulated and left for the future; improvement of existing terminological systems; search for optimal ways to create new terms and their systems; involves the search for special features specific to the terminology of different fields of knowledge.

"Terminus" means "to determine, to define" in Medieval Latin. According to the authors of the Great Oxford Dictionary, it is under the influence of this meaning that the English word "term" was formed.

Since the 1930s, the terms have become a separate object of study for linguists. Successful development of theoretical problems of terminology has led to the emergence of a new scientific discipline of "terminology" aimed at the creation of the term and the formation of the laws of operation.

A.N. Kojin argues that "the subordinate term element emerges as a semantic alternative to the determiner: it limits the scope of the concept being defined. In this way the grammatical ruler in the compound establishes the boundary line between the

concept represented by the word and the concept formed by the word grammatical subordination of the systemically oriented subject matter; the specific features of the word being identified in the compound ensure the semantic unity of the compound being terminated”.

At present, large-scale research is being conducted by specialists to study the formation, development and peculiarities of certain terminological systems in different system languages. Nevertheless, the controversial problems of terminology have not yet lost their relevance and at the same time await their perfect solution. In this sense, the various innovations that have taken place around the concept of the term, the developed scientific-theoretical views and research results have attracted not only linguists, but also experts in other fields, and remain one of the most pressing issues.

The emergence of the term in a series of epochs in various systematic languages, although we can approximate the history of its origin, the medieval Latin *terminus* (Latin - border, meaning to limit) and the ancient Greek *logos* (meaning "concept", "doctrine"). we can note more precisely the origin of the word terminology, which is formed from the interlocking of the words *terminus* and *logos*. The concept of the term was first used in several senses, such as the divinity of boundaries, and then the boundary stone, the final or complete place, the address. In the Middle Ages, the word *terminus* (something) was used to mean and define.

Another novelty in world linguistics in the early nineteenth century is the processes associated with the nature of the creation and creation of terms. Linguists have begun to take different approaches to the creation of the term, to clarify its linguistic features. In particular, G. Kitrij compared the terms with mathematical formulas: "Terms are used when people communicate for a specific purpose."

In our opinion, such ideas are denied by modern terminologists at the current level of development of science and technology. The main reason for this is that the expressions, gestures, scientific and other terms created by advanced technologies make up a large part of the written and oral lexical units used in general use. Despite the fact that many studies have been conducted on the formation and development of terminological systems in different languages, as well as their specific linguistic features, this problem has not lost its relevance. Nowadays, the concept of the term is of interest not only to linguists, but also to specialists in various fields.

Terminology is a layer of vocabulary by its general nature, and many areas of social life are a set of terms used in science, technology, and other fields. According to the specific nature of terminology, science or technology is a set of terms related to a particular field of production. Terms related to each science and technology are combined and called terminology. Unlike terms used in general terms, they are somewhat controlled.

Dictionaries and textual materials are the sources that provide the linguistic activity and structure of the field terminology, so the study of terms, mainly in the following two ways, is particularly relevant:

1. Study in terms of dictionaries.
2. Study in terms of text situation.

Academician V.V. According to Vinogradov, there are two approaches to the creation and definition of the term: "structural-linguistic" and "spiritual-semantic", historical, cultural and historical, conditioned by the development of this or that science, this or that production, and this or that system of crafts. In terms of traditions, these two sides are connected.

Thus, the term is a special word, more precisely, a word with special functions. A term is a word or phrase that has a specific semantic scientific character and represents a specific meaning within a particular discipline. It is understood that the term sometimes loses its terminological character in context and is used as a simple word. It should be noted that when a word is expressed as a term in a particular field, all other meanings are ignored.

Each term must have an expression that clearly and completely describes the characteristics of the reality, object, or event. The term is included in the level of general dictionaries because it is inextricably linked with a particular scientific concept, and the term reflects the results of scientific research and their theoretical concepts.

Terminological dictionary is a definitive lexical part of the field of science, which develops in connection with social, scientific and technological progress, is rapidly and dynamically replenished.

REFERENCES:

1. Solntsev V.M. The course is general linguistics. - Moscow, 1977. - P.19
2. Sausage F.de. Trudy on yazykoznaniiyu. - Moscow: Progress. 1977. - S.123.
3. Tulenov J., G'afurov Z. Philosophy. - Tashkent: Teacher, 1997. - B. 238.
4. Iskandarova Sh. Field-based approach to the language system. - Tashkent. Fan, 2007. - B. 44.
5. Sobirov A. Study of the lexical level of the Uzbek language on the basis of the principle of systems. - Tashkent: Ma'naviyat, 2004. - B. 125.
6. Nematov H., Rasulov R. Fundamentals of Uzbek language system lexicology. - Tashkent: Teacher, 1995, -B. 14-15.
7. Nurmanov A., Shahobiddinova Sh., Iskandarova D. Theoretical grammar of the Uzbek language. - Tashkent: New Century Generation.2001. -B.9.

INTERNET RESOURCES:

8. <http://www.etymonline.com/index>
9. <http://www.wikipedia.org>
10. <http://www.wikitionary.org>

JADIDLAR ISTIQLOL DARG'ALARI

*Hamdamova Gulchexraxon**Andijon viloyati Izboskan tuman 2-son kasb-hunar maktabi
tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadidchilik harakatining O'zbekiston mustaqilligining poydevorini qo'yishdagi muhim roli o'rganiladi. XIX-asr oxiri va XX-asr boshlarida modernist islohotchilar guruhi bo'lgan jadidlar pirovardida mamlakat mustaqilligiga olib kelgan madaniy va siyosiy uyg'onishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Maqolada tarixiy va zamonaviy manbalar tahlili orqali jadidlarning ta'lim, adabiyot va milliy o'zlikni anglash rivojiga qo'shgan hissasi ko'rib chiqiladi va ularning hozirgi O'zbekistonda qoldirgan merosi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Jadidlar, O'zbekiston, mustaqillik, modernizm, islohot, ta'lim, madaniy uyg'onish, milliy o'zlik

“Jadid” atamasi Turkiya turklarida ilk marta Sulton Salim III hukmronligi (1739-1802) davrida paydo bo'ldi. Avstriyaga elchi qilib yuborilgan Abubakr Ratib afandi shohga yozgan bildirishnomalarida u yerda ko'rgan idora tizimini “Nizomi jadid” deb tushuntiradi. 1789 yilgi Fransuz inqilobidan keyin qurilgan yangi tizimni esa “Fransiya nizomi jadidi” deyila boshlandi. Shu yillari “Nizomi jadid” tor ma'noda askariy tizimni yevropalashtirishni, keng ma'noda ilm-fan, maorif, sanoat va qishloq xo'jaligini zamonaviylashtirishni ko'zda tutar edi. Demak, jadid atamasi yangilik tarafdorlarini, yangilik g'oyalarini ifoda etuvchi tushuncha sifatida qo'llanilgan. XIX asrning oxirlarida dunyo tamaddunida bo'layotgan ulkan madaniy –ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, yangi munosabatlar u yoki bu tarzda sekinlik bilan bo'lsada, Turkiston o'lkalariga kirib kela boshladi. Yangilik tarafdorlarini Abdulla Avloniy so'zi bilan aytganda, “gazeta o'qig'uvchilarni” mullalar “jadidchi” nomi bilan atar edilar. Jadidlar Usmonli Turkiyadagi “Ganch (yosh) turk”lar tashkilotlari tasirida “Yosh buxoroliklar”, “Yosh xivaliklar”, “Yosh turkistonliklar” degan nomlarda faoliyat olib borishgan.

O'zbekistonning mustaqillik tarixi XIX-asr oxirida vujudga kelgan jadidchilik harakati, ziyolilar va islohotchilar guruhining sa'y-harakatlari bilan chuqur bog'langan. Ushbu maqola jadidlarning O'zbekistonning sovet hokimiyatidan mustaqil bo'lishiga olib kelgan madaniy va siyosiy manzarani shakllantirishdagi ahamiyatini yoritishga qaratilgan. Harakatning tarixiy sharoiti, asosiy shaxslari va doimiy ta'sirini o'rganib, biz jadidlar zamonaviy O'zbekistonga qanday yo'l ochganini har tomonlama tushunishni maqsad qilganmiz.

Jadidchilik harakati O'rta Osiyo xonliklarining tanazzulga uchrashi va rus imperatorlik hokimiyatining bosib olinishiga javoban vujudga keldi. Ismoil Gasprinskiy, Munavvar Qori, Fitrat kabi asosiy arboblarning ta'lim-tarbiyani isloh qilish, zamonaviy ilmlarni o'zlashtirish, milliy o'zlikni anglash uchun matbuotdan foydalanish tarafdori edilar. Jadidlarning ta'lim-tarbiyaga e'tibor qaratilishi an'anaviy madrasalardan sezilarli farq qiladigan zamonaviy o'quv dasturlari va pedagogik texnikani joriy etgan yangi uslubdagi maktablarning tashkil etilishiga olib keldi.

Oxirgi ilmiy tadqiqotlar jadidchilik harakatining O'zbekistondagi keyingi siyosiy jarayonlarga ta'sirini yangicha yoritib berdi. Tadqiqotlar mustamlakachilikka qarshi kurash va yakuniy istiqbolchilik harakatida jadid g'oyalari davomiyligini ko'rsatib berdi. Arxiv tadqiqotlari jadid faollarining madaniy-ma'rifiy muxtoriyatni targ'ib qilishda davom etgan holda ilk sovet boshqaruvida qay darajada ishtirok etganini ko'rsatadi.

Jadidlarning zamonaviy, mustaqil Markaziy Osiyo haqidagi qarashlari mintaqaning madaniy tiklanishida muhim rol o'ynadi. Ularning ta'limni modernizatsiya qilish va milliy ongni yuksaltirish borasidagi sa'y-harakatlari o'zbek o'ziga xosligining rivojlanishiga asos bo'ldi. Konservativ elementlarning jiddiy qarshiliklariga va keyinchalik sovet hokimiyati davridagi qatag'onlarga duch kelganiga qaramay, jadidlar merosi bardavom bo'lib, keyingi islohotchilar va millatchilar avlodlariga ta'sir o'tkazdi.

Ushbu maqolaning o'zagi jadidlarning O'zbekistonning mustaqillikka erishish yo'lidagi o'ziga xos xizmatlariga qaratilgan. Bunga quyidagilar kiradi:

- Ta'lim islohoti: Zamonaviy fanlar va tanqidiy fikrlashga urg'u berilgan yangi uslubdagi maktablar va o'quv dasturlarini tashkil etish.
- Adabiy-madaniy tiklanish: O'zbek tili va adabiyotini targ'ib qilish, madaniy ishlab chiqarish orqali milliy o'zlikni anglash.
- Siyosiy faollik: Jadid yetakchilarining ilk sovet boshqaruvidagi ishtiroki, mustamlakachilik hukmronligi murakkabliklarini yo'lga qo'yish va madaniy muxtoriyatni himoya qilish.
- Meros va ta'sir: Jadid g'oyalarning keyingi millatchilik harakatlariga ta'siri va ularning O'zbekistonning pirovardida mustaqillikka erishishidagi o'rni.

Tahlil jadidchilik harakati O'zbekiston mustaqilligining hal qiluvchi omili bo'lganini ko'rsatadi. Jadidlarning ta'lim, madaniy o'ziga xoslik va siyosiy faollikka bo'lgan e'tibori milliy ongga zamin yaratdi, bu esa pirovardida mustaqillikka intilishni kuchaytirdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR:

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, jadidchilik harakatining O'zbekistonning madaniy-siyosiy asoslariga qo'shgan hissasini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Ularning ta'limni modernizatsiya qilish va milliy o'zlikni anglash yo'lidagi sa'y-harakatlari

mamlakatning mustaqillikka erishish yo'lida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Kelgusi tadqiqotlar jadidlar merosining nozik jihatlari va uning hozirgi o'zbek jamiyatiga ta'sirini o'rganishni davom ettirishi kerak. Qolaversa, jadidlar tarixini ta'lim dasturlariga kiritish, ularning hissalarini kelajak avlodlar e'tirof etishi va eslab qolishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratish lozim.

Ta'lim integratsiyasi: milliy g'urur va tarixiy ongni rivojlantirish uchun jadidchilik harakatining keng qamrovli o'rganishlarini O'zbekiston maktablari o'quv dasturlariga kiritish.

Madaniyatni saqlash: jadidlar tomonidan yaratilgan adabiy va madaniy asarlarni saqlash va targ'ib qilish tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash.

Tadqiqotlar va hujjatlar: Jadidlar harakati, jumladan, og'zaki tarix va arxiv ishlari bo'yicha qo'shimcha ilmiy izlanishlarni rag'batlantirish.

Jamoatchilikdan xabardorlik: jadidchilik harakatining zamonaviy O'zbekistonni shakllantirishdagi roli, ularning merosi milliy ongning jonli qismi bo'lib qolishi haqida xabardorlikni oshirish uchun ommaviy axborot vositalari va jamoat forumlaridan foydalanish.

Xulosa qilib aytganda, jadidlar va jadidchilik harakati muhim tarixiy o'zgarishlar davrida mintaqani modernizatsiya va jonlantirishga qaratilgan ta'lim, madaniy va ijtimoiy islohotlarni ilgari surgan holda O'zbekiston ijtimoiy muhitiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. "Tarjimai xol. Tanlangan asarlar. 2-jild. T., "Ma'naviyat", 1998 yil 288- bet".
2. Munavvarqori A. "Qizil O'zbekiston" 1927 yil, 7iyun. Ziyozuz. Com.
3. Qosimov B. "Milliy uyg'onish", T., "Sharq", 2004 yil, 53-bet.
4. Toshqulov J. Yosh xivaliklar: siyosiy qarashlarining tadrijiy rivojlanishi // Xalq va demokratiya, 1992, 3-4-son.
5. Behbudiy B. "Behbudiy kutubxonasi", "Oyina" jurnali 26 aprel, №27. Tanlangan asarlar. Jild-II.-T.: Akademnashr, -2018 yil 14-bet.
6. O'zbekiston tarixi: Yangi nigoh. Jadidlar harakatidan milliy mustaqillikka qadar. 1-3 betlar.
7. Umirzaqova, K. O. (2020). PERIODIC GIBBS MEASURES FOR HARD-CORE MODEL. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(3), 67-73.
8. Hakimov, R. M. (2019). IMPROVEMENT OF ONE RESULT FOR THE POTTS MODEL ON THE CALEY TREE. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 3-8.

YANGI O‘ZBEKISTON VA YOSHLAR

*Hamdamova Gulchexraxon**Andijon viloyati Izboskan tuman 2-son kasb-hunar maktabi
tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola Yangi O‘zbekiston taraqqiyotida yoshlarning faol rolini o‘rganadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida muhim islohotlar amalga oshirilayotgan mamlakatimizda yosh aholining imkoniyatlarini kengaytirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Maqolada tarixiy ma’lumotlar va so‘nggi islohotlar tahlili orqali ushbu o‘zgarishlar yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalaridagi ishtirokiga qanday ta’sir qilgani ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda erishilgan yutuqlar ham, O‘zbekiston yoshlari duch kelayotgan muammolar ham ko‘rsatilib, kelgusida takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Yangi O‘zbekiston, yoshlar imkoniyatlarini kengaytirish, Shavkat Mirziyoyev, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, siyosiy faollik, ta’lim, bandlik.

Boy madaniy merosga ega, strategik geosiyosiy pozitsiyaga ega Markaziy Osiyo davlati O‘zbekistonda Prezident Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida chuqur o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. U 2016-yilda hokimiyat tepasiga kelganidan buyon mamlakatda iqtisodiyotni liberallashtirish, boshqaruvni takomillashtirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishga qaratilgan bir qator keng qamrovli islohotlar boshlandi. Bu islohotlarning asosiy yo‘nalishi aholining salmoqli qismini tashkil etuvchi yoshlarga qaratildi. Ushbu maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida yoshlarning o‘rni va ta’siri ko‘rib chiqiladi, tarixiy tendentsiyalar, so‘nggi voqealar va kelajak istiqbollari tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev BMTning 72-sessiyasida so‘zlagan nutqida “Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat” [2], deb ta’kidlagan edi. Ta’kidlash joizki, Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti sifatida birinchi imzolagan qonun hujjati ham aynan yoshlar masalasi bilan bog‘liq bo‘lgan, 2016 yil 14 sentyabrdagi «Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida»gi Qonun [1] edi.

Yoshlar masalasini o‘rganish kishilik jamiyati, ijtimoiy munosabatlar, millatlar va davlatlar, madaniyat va sivilizatsiyalar bilan chambarchas bog‘liqdir. Chunki yoshlar masalasi, birinchidan, sivilizatsiya vujudga kelgandan beri mavjud va barcha tarixiy rivojlanish bosqichlarida ular bilan yonmayon keladi. Ikkinchidan, tafakkur tarixida barcha faylasuflar, mutafakkirlar, davlat arboblari, shoiru adiblar farzand, yoshlar masalasiga oid o‘z qarashlarini bayon qilganlar.

O'zbekiston yoshlariga oid mavjud adabiyotlar, birinchi navbatda, ushbu demografiya duch kelayotgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga, jumladan, ishsizlik, ta'lim sifati va cheklangan siyosiy faollikka qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonda yoshlar tarixan qarorlar qabul qilish jarayonlarida chetda qolib ketgan, bu esa saylov huquqidan mahrum bo'lish hissini keltirib chiqargan. Biroq, Prezident Shavkat Mirziyoyevning so'nggi siyosatidagi o'zgarishlar yoshlarning milliy taraqqiyotga erishish salohiyatiga yana bir bor qiziqish uyg'otdi. Ushbu tahlil turli akademik manbalar, hukumat hisobotlari va xalqaro baholarga asoslanib, O'zbekistondagi yoshlarning hozirgi ahvolini har tomonlama ko'rib chiqadi.

Tarixan O'zbekiston yoshlari mamlakat ijtimoiy va madaniy evolyutsiyasida hal qiluvchi rol o'ynagan. Sovet davrida yoshlar davlat tomonidan amalga oshirilayotgan loyihalar va mafkuraviy kampaniyalarga safarbar qilingan. Mustaqillikdan so'ng, bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida yoshlar oldiga yangi vazifalar qo'yildi. Ish bilan ta'minlash imkoniyatlarining yo'qligi va ta'lim infratuzilmasining etarli emasligi asosiy to'siqlar edi. Bunday qiyinchiliklarga qaramay, katta huquq va imkoniyatlarni himoya qiluvchi yoshlar harakati va tashkilotlari vujudga kela boshladi.

So'nggi ma'lumotlar yoshlarga ta'sir qiladigan bir qancha sohalarda sezilarli yaxshilanishlarni ko'rsatadi. Hukumat tashabbuslari ta'lim infratuzilmasini yaxshilash, kasb-hunar ta'limidan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va yoshlar o'rtasida tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan. O'zbekiston yoshlar ittifoqi, "Besh tashabbus" loyihasi kabi dasturlar yangi imkoniyatlar yaratishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bundan tashqari, siyosiy islohotlar yoshlarni boshqaruvga faolroq jalb etish, yosh liderlarni mahalliy va milliy boshqaruvda rol o'ynashga da'vat etishni maqsad qilgan.

Muhokama bo'limida ushbu islohotlarning oqibatlari o'rganiladi. E'tiborga molik yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, muammolar saqlanib qolmoqda. Ishsizlik, ayniqsa, yosh bitiruvchilar o'rtasida hali ham dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, siyosiy faollik yaxshilangan bo'lsa-da, barcha yoshlarning ovozi eshutilishini ta'minlash uchun ko'proq qamrab oluvchi va ishtirokchi mexanizmlarga ehtiyoj bor. Muhokama chog'ida O'zbekiston yoshlarini rivojlantirish maqsadlarini qo'llab-quvvatlashda xalqaro tashkilotlar va sherikliklarning roli ham ko'rib chiqiladi.

Yangi O'zbekistonda amalga oshirilgan islohotlar ta'lim darajasining oshishiga, yoshlar bandligi darajasining oshishiga, siyosiy faollikning oshishiga olib keldi. Yoshlar endi kuchayib, mamlakat rivojiga hissa qo'shish imkoniyatiga ega. Biroq, bu yutuqlarning barqarorligi doimiy majburiyat va paydo bo'ladigan muammolarga moslashishni talab qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR:

Davlatning qudratini belgilaydigan qator omillardan biri, shubhasiz, ma'nan yetuk, jismonan sog'lom, har tomonlama barkamol avlodni voyaga yetkazishdir. Shu ma'noda, bugungi kunda mamlakatimizda sog'lom avlodni tarbiyalash naqadar

muhim, mas'uliyatli vazifa ekani barchamizga ayon. Yoshlarga, bolalarga e'tibor, darhaqiqat, kelajakka qo'yilgan sarmoyadir. Vaholanki, kuchli fuqarolik jamiyatiga asoslangan huquqiy-demokratik davlat qurish farzandlarimizning faol ishtiroki, qo'llab-quvvatlashi orqaligina to'laqonli amalga oshar ekan, ma'naviyati yuksak, chuqur bilimli, zamonaviy fikrlaydigan, intellektual rivojlangan va professional tayyorgarlikka ega bo'lgan o'g'il-qizlarni tarbiyalash buyuk kelajagimizni ham ta'minlashiga shubha yo'q. Biz ajdodlarimiz Muhammad Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlar bo'lganligi, shuningdek, ularning asarlari jahon fani va madaniyatida munosib o'rin egallaganligi bilan cheksiz faxrlanishga haqlimiz. Shu bilan birga bizning beqiyos ma'naviy boyligimiz insoniyat tomonidan to'plangan eng ilg'or bilim va tajribalar bilan hamohanglikda rivojlanishini xohlaymiz. Aynan shunday qarash va yondashuv bizni doimo oldinga harakat qilishimiz uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekiston yoshlarning imkoniyatlarini kengaytirishda sezilarli yutuqlarga erishdi, ammo qolgan muammolarni hal qilish uchun doimiy sa'y-harakatlar zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2016 yil 14 sentyabrdagi «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonun / <https://lex.uz/docs/3026246>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev BMTning 72-sessiyasida so'zlagan nutqi // <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeevbmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning O'zbekiston yoshlari forumidagi ma'ruzasi // https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidentishavkat-mirziyoevning-ozbekiston-yoshlari-forumida-sozlagan-nutqi_197662
4. Umirzaqova, K. O. (2020). PERIODIC GIBBS MEASURES FOR HARD-CORE MODEL. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(3), 67-73.
5. Falsafa: qomusiy lug'at: (Tuzuvchi va mas'ul muharrir Q.Nazarov). –T.: “Sharq” nashriyot-matbuot aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati, 2004, 160-bet.
6. Hakimov, R. M. (2019). IMPROVEMENT OF ONE RESULT FOR THE POTTS MODEL ON THE CALEY TREE. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 3-8.

I JAHON URUSHI

Tuxtaboyeva Feruzaxon

Andijon viloyati Izboskan tumani 2-son

Kasb hunar maktabi tarix fani o'qituvchisi

Anotatsiya. Birinchi jahon urushi (28-iyul 1914 — 11-noyabr 1918) — odamzod tarixidagi eng yirik qonli urushlardan biridir. Urushning rasmiy sababi Saraevo voqealari sabab bo'lgan, bu yerda 28-iyul 1914-yili o'n sakkiz yoshli serbiyalik millatchi, student Gavrilo Princip tomonidan Avstriya-Vengriya imperiyasi taxti vorisi Franz Ferdinand va uning rafiqasi Sophie Chotek o'ldirilgan.

Kalit so'zlar. To'rtlar ittifoqi: Germaniya imperiyasi, Usmoniylar imperiyasi, Avstriya-Vengriya imperiyasi va Bolgariya Qirolligi. Antanta: Rossiya imperiyasi, Fransuz Respublikasi, Britaniya imperiyasi.

Birinchi jahon urushida dunyoning 38 davlati ishtirok etdi. Ularda 1,5 mlrd. dan ortiq aholi yashar edi. Urushga 74 mln. ga yaqin kishi safarbar etildi. Jami 10 mln. kishi o'ldirildi, 20 mln kishi esa yarador bo'ldi. Bundan tashqari, juda ko'p kishilar kasallik va ochlikdan o'lib ketdi. Birinchi jahon urushida uning asosiy ishtirokchilari bo'lgan davlatlar o'z milliy boyliklarining uchdan bir qismini yo'qotdilar.

Birinchi jahon urushi tufayli Rossiya imperiyasida Fevral va Oktabr inqiloblari va Germaniya imperiyasida Noyabr inqilobi bo'lib o'tdi. Rossiya imperiyasi, Avstriya-Vengriya imperiyasi, Usmoniylar imperiyasi va Germaniya imperiyasi urush tufayli yo'q bo'ldi.

Urush boshlanishidan oldin Yevropadagi buyuk davlatlar — Germaniya, Avstriya-Vengriya, Italiya, Fransiya, Britaniya, Rossiya orasida qarama qarshiliklar yuzaga kelgan edi.

Germaniya imperiyasi 1870—1871-yillarda Fransiya-Prussiya urushi tufayli yuzaga kelganda, u boshidan Evropa mintaqasida siyosiy va iqtisodiy hukmron bo'lishni holamagan edi. Uning yaratuvchisi Otto fon Bismark Germaniyadagi geografik ahvolni va qo'shni davlatlar iqtisodiy va harbiy kuchliligini tushunar edi, u bunday dedi:” *Kuchli Germaniya faqatgina uni tinch qolidirshlarini va dunyoda rivojlanishni berishishini istaydi, shu sababdan u kuchli armiyaga ega bo'lishi kerak, sababi kimning qo'lida qilich bo'lsa, unga hech kim hujum qilishni istamaydi... Hamma davlatlar, shu tarzda Fransiya bizdan muhtojdir, qancha tarzda mumkin bo'lsa ular koalitsiya tuzushdan va bir biri bilan raqib bo'lishdan bosh tortadilar.*”

Ammo 188-yillar o'rtasiga kelib Germaniya iqtisodiy va harbiy tarzda kuchli bo'ldi va Yevropada ustunlik bo'lishga kurashdi. Germaniya mustamlaka ekspansiyalashga kech kirishdi va deyarli mustamlakalarsiz qoldi, shu sababdan

Germaniya kapitali bozor kasodisiz qoldi. Bundan tashqari Germaniyada tez o'sib borayotgan aholisiga hayot bo'shlig'i yetishmayotgan edi va oziq-ovqat taqchiligi yuzaga kelgan edi. Germaniya foydasi va kapitali uchun dunyoni o'zgartirish kerak edi. Bu Germaniya Evropa mintaqasida ustun turushi kerak edi va Buyuk davlatlarni tor mor etish kerak edi, bundan tashqari ular dunyoni bo'lib bo'lishgan edi: Rossiya, Fransiya v Germaniya.

XIX-asr oxirida Germaniyaning tajovuz rejaları qo'shni mamlakatlarga oydinlashib bora berdi. Shu sababdan 1891-yili Rossiya va Fransiya harbiy ittifoq tuzishdilar, 1907-yilda esa Angliya ham bu ittifoqga qo'shildi. Bu davlatlar „Qalbiy hamjihatlik“ nomi bilan ittifoq tuzishdilar — Antanta.

1878-yilda bo'lib o'tgan Berlin kongressida Avstriya-Vengriya imperiyasi Bolqondagi Bosniya va Gersegovinani bosib olish huquqini qo'lga kiritdi. Uning maqsadi bu hududni qulay imkoniyat tug'ulishi bilan bosib olish edi. Nihoyat, 1908-yilda Avstriya-Vengriya va Rossiya munosabatlari yanada keskinlashtirib yubordi. Jumladan, bu hodisa slavyan xalqlari orasida Rossiya obrosiga ham putur yetkazdi. Chunki, Rossiya Avstriya-Vengriya istilosining oldini ola olmadi. Bunga Germaniyaning Avstriya-Vengriyani qo'llab-quvvatlashi, uning Rossiyaga qarshi urush e'lon qilishi mumkinligi haqidagi do'p-po'psilari sabab bo'ldi.

Yaqin Sharqda ko'p davlatlarning qiziqishi bor edi, I va II Bolqon urushidan so'ng Usmoniylar imperiyasining ahvoli yomonlashdi, imperiya bo'linish arafasida edi. Germaniya Usmoniylar imperiyasining bo'linishiga qarshi chiqqa boshladi. Bundan tashqari Rossiya qanday qilib bo'lsa ham Usmoniylar Qora va Egey dengizlarida nazorat qilmasligiga qarshi chiqdi. Bu Rossiyani O'rta dengizga chiqishiga olib kelar edi.

Rossiya bosqinchilik siyosatining asosiy yo'nalishlari Bolqon, Uzoq Sharq, Turkiyaga qarashli Qora denfiz bilan O'rta dengizni bog'lovchi Dardanell va Bosfor bo'go'zlari hamda O'rta Osiyoda o'z hukmronligini o'rnatish edi.

Antanta ittifoqi (1907-yilda Rossiya-Fransiya ittifoqi, Angliya-Fransiya kelishuvi va Angliya-Rossiya kelishuvidan so'ng ittifoq rasmiylashtirilgan): Rossiya imperiyasi, Britaniya imperiyasi, Fransiya.

Uchlar ittifoqi: Germaniya imperiyasi, Avstriya-Vengriya imperiyasi, Italiya qirolligi.

Ammo Italiya 1915-yilda Antanta tarafida urushga kirdi, lekin Germaniya va Avstriya-Vengriyaga urush kezida [[[Usmoniylar imperiyasi|Turkiya]] va Bolgariya qirolligi qoshilishdilar, To'rtlar ittifoqi tashkil etildi (yoki Markaziy davlatlar).

АЛГОРИТМ И ЕГО СВОЙСТВА

Закирова Руфина Ильгизаровна

Студентка 3 курса Ташкентского университета информационных технологий факультета «Программный инжиниринг»

[fina82310@gmail.com](mailto: fina82310@gmail.com)

Аннотация

Статья представляет обзор алгоритмов, от базовых до передовых методов, используемых в различных областях компьютерных наук. Рассматриваются основные классы алгоритмов, их применение и влияние на развитие информационных технологий.

Ключевые слова: алгоритмы, применение алгоритмов, классификация алгоритмов, блок схемы.

Алгоритм представляет собой набор инструкций, определяющих последовательность действий, необходимую исполнителю для достижения результата при решении задачи за конечное количество шагов. Примерами алгоритмов являются правила выполнения операций сложения, умножения, решения алгебраических уравнений, умножения матриц и тому подобное. Этот термин происходит от латинского слова "algoritmi", являющегося транслитерацией арабского имени IX века математика аль-Хорезми. В XII веке благодаря латинскому переводу работ аль-Хорезми европейцы познакомились с позиционной системой счисления, и в средневековой Европе под термином "алгоритм" понималась десятичная позиционная система счисления и правила работы с ней.

Алгоритм представляет собой точные инструкции, которые могут встречаться в различных областях человеческой деятельности, таких как проведение физического эксперимента, сборка мебели или обработка деталей. Однако не каждая инструкция может быть названа алгоритмом.

Инструкция становится алгоритмом только в том случае, если она соответствует определенным требованиям. Некоторые из этих требований указаны в определении, однако термины "однозначность" и "элементарность", упомянутые в определении, требуют более подробного объяснения.

Описание способа решения задачи с использованием алгоритма, применительно к электронно-вычислительным машинам (ЭВМ), определяет вычислительный процесс, который начинается с обработки определенного набора возможных исходных данных и направлен на получение определенных результатов на основе этих данных. Термин "вычислительный процесс" также

применяется к обработке других типов информации, таких как символная, графическая или звуковая.

Такое описание должно обладать следующими свойствами:

- **Дискретность** — алгоритм должен представлять процесс решения задачи как последовательное выполнение некоторых простых шагов. При этом для выполнения каждого шага алгоритма требуется конечный отрезок времени, то есть преобразование исходных данных в результат осуществляется во времени дискретно.
- **Детерминированность (определённость)**. В каждый момент времени следующий шаг работы однозначно определяется состоянием системы. Таким образом, алгоритм выдаёт один и тот же результат (ответ) для одних и тех же исходных данных.
- **Понятность** — алгоритм должен включать только те команды, которые доступны исполнителю и входят в его систему команд.
- **Завершаемость (конечность)** — при корректно заданных исходных данных алгоритм должен завершать работу и выдавать результат за конечное число шагов. **Массовость (универсальность)**. Алгоритм должен быть применим к разным наборам исходных данных.
- **Результативность** — завершение алгоритма определёнными результатами.

В качестве исполнителя алгоритма может выступать человек или некоторый механизм (компьютер, токарный станок, швейная машина).

Процесс разработки алгоритма для решения задачи называется **алгоритмизацией**.

Классификация алгоритмов

Алгоритмы в зависимости от порядка действий исполнителя подразделяются следующим образом:

- **Линейный алгоритм** — набор команд (указаний), выполняемых последовательно во времени друг за другом.
- **Разветвляющийся алгоритм** — алгоритм, содержащий хотя бы одно условие, в результате проверки которого может осуществляться разделение на несколько параллельных ветвей алгоритма.
- **Циклический алгоритм** — алгоритм, предусматривающий многократное повторение одного и того же действия (одних и тех же операций)

над новыми исходными данными. К циклическим алгоритмам сводится большинство методов вычислений, перебора вариантов.

СПОСОБЫ ЗАПИСИ АЛГОРИТМОВ

К основным способам описания алгоритмов можно отнести следующие:

- словесно-формульный (на естественном языке);
- структурный или блок-схемный;
- с использованием специальных алгоритмических языков;
- с помощью граф-схем (граф - совокупность точек и линий, в которой каждая линия соединяет две точки. Точки называются вершинами, линии - рёбрами);
- с помощью сетей Петри.

Словесно-формульный способ.

При **словесно-формульном** способе алгоритм записывается в виде текста с формулами по пунктам, определяющим последовательность действий.

Пусть, например, необходимо найти значение следующего выражения:

$$y=2a-(x+6).$$

Словесно-формульным способом алгоритм решения этой задачи может быть записан в следующем виде:

- 1.Ввести значения a и x .
- 2.Сложить x и 6 .
- 3.Умножить a на 2 .
- 4.Вычесть из $2a$ сумму $(x+6)$.
- 5.Вывести y как результат вычисления выражения.

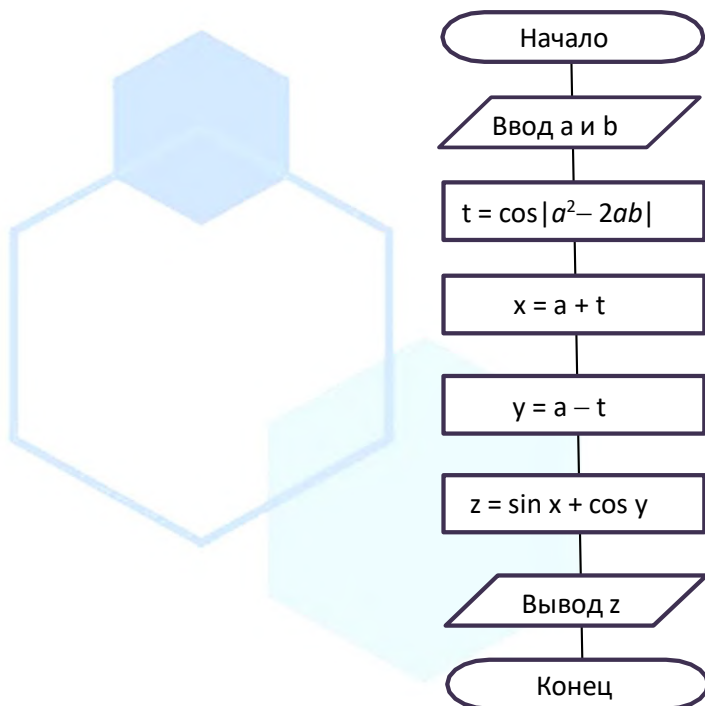
Блок-схемы.

При **блок-схемном** описании алгоритм изображается геометрическими фигурами (блоками), связанными по управлению линиями (направлениями потока) со стрелками. В блоках записывается последовательность действий.

Примеры записи алгоритма в виде блок-схем

Пример 1

Задавая a и b , вычислить значения функции $z = \sin x + \cos y$, где $x = a + \cos|a^2 - 2ab|$, $y = a - \cos|a^2 - 2ab|$.

Данный способ по сравнению с другими способами записи алгоритма имеет ряд преимуществ. Он наиболее нагляден: каждая операция вычислительного процесса изображается отдельной геометрической фигурой. Кроме того, графическое изображение алгоритма наглядно показывает разветвления путей решения задачи в зависимости от различных условий, повторение отдельных этапов вычислительного процесса и другие детали.

Схему алгоритма следует выполнять как единое целое, однако в случае необходимости допускается обрывать линии, соединяющие блоки.

Блок-схема должна содержать все разветвления, циклы и обращения к подпрограммам, содержащиеся в программе.

ВЫВОДЫ

В статье рассмотрены основные аспекты алгоритмов и их свойства в контексте использования в вычислительных процессах, включая обработку информации различных типов. Алгоритмы играют ключевую роль в решении различных задач, начиная от вычислений на ЭВМ и заканчивая обработкой символьной, графической и звуковой информации.

Использование алгоритмов с учетом данных свойств позволяет создавать эффективные и надежные решения для широкого спектра задач в информационных технологиях и компьютерных науках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Костюк Ю.Л., Фукс И.Л. Основы разработки алгоритмов. – М.: Бином. Лаборатория знаний, 2010.

2. Криницкий А.Н. Алгоритмы вокруг нас. – М.: Наука, 1984.
3. Столяр С.Е., Владыкин А.А. Информатика. Представление данных и алгоритмы. – М.: Бинوم. Лаборатория знаний, 2007.
4. Паронджанов В. Учись писать, читать и понимать алгоритмы. – М.: Изд-во ДМК Пресс, 2012.
5. Князева М.Д. Алгоритмика. От алгоритма к программе. – Изд-во КУДИЦ-Образ, 2006.

Интернет-ресурсы

1. Алгоритмизация <http://www.youtube.com/watch?v=uw729TH7amg>
2. Алгоритмы в программировании. Свойства алгоритмов: https://www.youtube.com/watch?v=PFKf_ydgEPY
3. Блок-схемы в программировании: <https://www.youtube.com/watch?v=1-KyGz8hk4I>
4. Алгоритмы и алгоритмические языки: <https://www.youtube.com/watch?v=cX247ZSE-Ws>
5. Статья в Викиверситет. Теория алгоритмов. http://ru.wikiversity.org/wiki/Теория_алгоритмов
6. Статья в энциклопедии информационной безопасности. Алгоритм. <http://www.wikisec.ru/index.php?title=Алгоритм>
7. Условные обозначения блок схем алгоритмов <http://solidstate.petrSU.ru/>

TWO-FACTOR BIOMETRIC AUTHENTICATION SYSTEM¹

Zakirova Rufina Ilgizarovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti fina82310@gmail.com

The aim of the work is to develop a specialized service for two-factor authentication of users based on their biometric data namely unique physiological or behavioral person characteristics. This extended authentication method can be used in systems where data security is of particular importance, for example, in financial systems. Some types of biometric data used in modern security systems are discussed in the article namely voice and fingerprints, as well as methods for collecting and processing them. Biometric systems are analyzed, their advantages and disadvantages are considered. Such systems seem to be the most convenient for the user since they do not require additional memorization of any data or possession of physical objects. However, biometric systems are much more expensive for the owners of these systems. The risks of hacking biometric data assets were also noted. Considering the hardware power and availability of interface software, as well as a wide audience of users of modern mobile devices, a mobile version of the two-factor biometric authentication service has been proposed. Fingerprint recognition is performed using standard Android OS tools – Biometric API. A method based on Linear Prediction Coefficients (LPC) is used for voice recognition. To apply of this service for authenticating of users by third-party applications special protocol has been developed. To prevent compromise of biometric data, an encryption method based on Diophantine equations is used.

Keywords: information security, authentication, biometric, speaker recognition, fingerprint recognition, two-factor authentication, Diophantine equations

¹ The work was supported by the RFBR grant No 19-01-00596 "Numeric and algorithmic aspects of the development of mathematical models of information security systems containing Diophantine difficulties".

Graphical annotation

Introduction. The problems of passwords typical of traditional security systems, the use of which is associated with information security risks, are effectively solved by modern technologies of biometric methods of information protection. Biometric systems are adapted for personal identification without the possibility of transferring a key and are more convenient from the user's point of view.

The introduction of biometric recognition systems into the activities of a modern person can simplify the processes of obtaining access to information, since many modern devices, for example, smartphones, can collect biometric data without additional equipment, which makes such systems more convenient for end users. In addition to traditional security methods, they help automate behavioral analysis processes and detect illegal users.

In recent years, according to Comparitech [3], biometric data collection has been very active in many countries, especially in China, Pakistan, Malaysia, the USA and India. For example, more than 80% of the country's population is registered in the biometric data system of India, biometric data is used in all areas - from finance to education and public services.

Despite these advantages, biometric systems also have drawbacks. Firstly, biometric information, like any other, is vulnerable. Information systems are constantly subjected to hacker attacks, and some of the information falls into the hands of intruders. Law enforcement agencies do not always manage to properly organize control over its safety. For example, a number of cases of biometric data leakage in China have recently been noticed [5]. And the uniqueness of biometric data turns from an advantage into a disadvantage: when it is compromised, an attacker gains access to all assets with biometric authentication. Secondly, biometric systems can also be technologically imperfect. The presence of these vulnerabilities, as well as the lack of reliable security systems, leads to the fact that the majority of potential customer companies are not yet ready for a large-scale transition to biometrics. The widespread use of such systems is currently associated with a high level of risk.

The increasing number of internal and external risks constantly puts pressure on biometric system developers to ensure an adequate level of security. The biometry market is in dire need of new solutions that increase confidence in its products.

To ensure the appropriate level of security, more and more security systems have recently switched to multi-factor authentication, where several different and complementary mechanisms for proving access are used to prove authentication. To prevent the hacking of biometric signature databases, it is necessary to use algorithms that are resistant to quantum computing to encrypt biometric data. For example, crypt algorithms based on the theory of Diophantine equations have high cryptographic strength [7].

Basic concepts of biometric authentication. Authentication is a procedure for verifying that the subject of access has an identifier presented by him. The biometric method of authentication uses the user's biometric data – unique physiological or behavioral characteristics of a person. This method is the most convenient for the user, since there is no need to remember any information or own a certain object for authentication. However, this method has a significant problem: the equipment for biometric authentication must have a sufficiently high accuracy of detection to distinguish people with similar data.

All biometric data can be divided into two classes:

- static – physiological features that are not subject to change over a long period of time;
- dynamic – behavioral characteristics based on the peculiarities of human movement. The term "behaviometrics" is often used to refer to this class of biometrics.

Examples of static biometric data: fingerprints or papillary line drawings; iris; retina of the eye; vein pattern; face; hand geometry; DNA.

Dynamic data, for example, include the following data: handwriting and signature dynamics; voice and rhythm of speech; Gesture recognition dynamics of keystrokes; gait.

Biometric systems can operate in two modes [13]:

- Verification based on a biometric parameter and on a unique identifier that identifies a specific person (one-to-one comparison).
- Identification based on biometric measurements. In this case, the measured parameters are compared with all records from the database of registered users, and not with one of them selected on the basis of an identifier (one-to-many comparison).

Multi-factor authentication. Multi-factor authentication is advanced authentication, an access control method in which a user is required to present more than one authentication factor in order to access information. Each authentication factor encompasses a number of elements used to authenticate or verify a person's identity before access is granted.

Authentication methods can be grouped into three main categories [1]:

1. Knowledge factors are what the user knows, for example, a password, a PIN code, the answer to a secret question, etc.
2. Property factors are things that are part of us, such as a fingerprint, a handwriting, a voice, etc.
3. Ownership factors are what the user has, for example, a contactless identity card, a cell phone, a physical key, etc.

The combination of several types of authentication mechanisms can improve both

the security and efficiency of security systems, as the number of possible errors inherent in biometric systems in general is reduced.

Multi-factor authentication is not standardized. There are various forms of its implementation. Two-factor authentication is the most common. Two-factor authentication is a method of identifying a user in a service by requesting two different types of authentication data, which provides two-layered, and therefore more effective, protection of the account from unauthorized entry.

To increase reliability and efficiency, access control systems are increasingly using biometric identification. In this paper, a variant of the two-factor authentication system with two biometric factors is presented, and an authentication mechanism in the form of a property is used. To obtain biometric signatures of the user, fingerprint and voice recognition technologies are used [6], the main provisions of which are presented below.

Fingerprint recognition. In 1788 [2], the German anatomist J. C. Mayer discovered the uniqueness of fingerprints. For a long time, fingerprints have been a universal source of biometric characteristics.

The compactness of modern fingerprint scanners allows them to be implemented in various input devices. Thanks to the scanners built into smartphones, you can unlock your mobile device and pay for purchases on the Internet. In the near future, it is planned to introduce similar technologies into other public devices, such as ATMs and even ticket replacement facilities. Fingerprints are widely used in forensics to search for and identify criminals. A number of countries require fingerprints when applying for a visa, such as Schengen countries. In Russia, biometric foreign passports contain fingerprints recorded on a chip. Recently, a method of using fingerprints for dermatoglyphic studies (a method of testing the human body, based on the study of signs of patterns on the skin of the palm side of the hands and feet) has been developed.

Voice recognition. The use of biometrics based on a person's voice is more complex and interesting than the use of most biometric features. Voice recognition technology falls into the realms of both physiological and behavioral biometric data. From a physiological point of view, such systems recognize the shape of the human vocal tract, including the nose, mouth and larynx, and determine the sound produced. From a behavioral point of view, they record the way a person says something – variations in movements, tone, tempo, accent, etc., which is also unique to each person. Combining physical and behavioral biometrics data creates an accurate voice signature.

However, since a person's voice can change depending on age, emotional state, health, hormonal background and a number of other factors, the method is not completely accurate.

Voice identification is one of the most attractive for identification, but the problems that exist at the moment must be taken into account when implementing in

working businesses. Voice recognition is effectively used as a complementary method in multifactorial systems.

Practical implementation. The rapid spread of mobile technologies has significantly expanded the audience of mobile device users, which stimulates the development of the market for mobile applications for various purposes. In the development of mobile applications, the power of modern mobile platforms and APIs allows you to use all the capabilities of hardware human characteristics (voice and fingerprint recognition). The developed biometric system is a client-server mobile application for two-factor user authentication through a special protocol (Fig. 1).

Biometric identification is the process of comparing and determining the similarity between the biometric data submitted by a user and the corresponding digital standard reflecting the unique biometric characteristics of this user [4]. A reference model of human biometric characteristics is preliminarily formed on the basis of one or more biometric samples and stored in the database. To work with the biometric database, the proposed authentication service uses the PostgreSQL DBMS. User information and their biometric digital signatures are stored in the database in encrypted form. To encrypt data, the SOLDEEA algorithm is used, based on linear Diophantine equations [12]. According to the works of K. Shannon [11], cryptographic schemes containing Diophantine difficulties are the most resistant to hacking, which will have a positive effect on the security of biometric data and increase the level of user confidence in biometric authentication systems.

The server application of the service, written in the Java language, provides access to user biometric data, user authorization in the service, as well as fingerprint and voice recognition. The service provides the ability to integrate two-factor authentication in third-party applications.

Figure 1 – System structure

The server application is divided into 2 main parts:

- the interface for third-party applications allows third-party applications to interact with the service and authenticate;
- The user interface allows users to interact with the service: add a biometric signature of a certain type, confirm authentication.

To set up authentication, the administrator of a third-party application needs to register his application (the so-called project) with the service. To do this, the administrator must specify the name, description of his application, and the domain that the user will see in the future when authenticating using the mobile service. This is necessary so that the user can identify the application in which he wants to authenticate. After creating a project, the administrator receives the project's secret key from the service server, which is then used to create authentication requests.

The client application is written in Java for the Android operating system. It provides basic functionality for users of the service:

- authorization/registration;
- adding/removing biometric data;
- authentication in third-party applications.

The protocol for user authentication in a third-party application is as follows (Figure 2):

- A third-party application sends an authorization request to the service in which it passes a secret key unique to each application and a user ID in the service.
- the service returns an authorization code to the third-party application;
- A third-party app shows the authorization code to the user.
- the user enters this code in the authenticator mobile application;
- the user chooses a method and performs authentication;
- if authentication is successful, the service sends the user an authentication code;
- The user enters an authentication code in a third-party app.
- The third-party app verifies the authentication code.

Figure 2 – Authentication protocol

After sending a request for user authentication, the third-party application receives an authorization code, which is generated using the Time-based One-Time Password Algorithm (TOTP) to generate one-time passwords for secure one-way authentication.

$$AuthCode = TOTP(ProjectSecret + UserID, AuthTime),$$

ProjectSecret is the secret key of the project,

AuthTime is the validity time of the code,

UserID is the user's identifier in the system

This code allows you to simultaneously identify the authorization request and set a time limit for the request.

After that, the third-party application must accept a confirmation code from the user, which is generated by the service upon successful authentication:

$$AccessCode = TOTP(ProjectSecret + UserToken, AuthTime),$$

ProjectSecret is the secret key of the project,

AuthTime is the validity time of the code,

UserToken is a special user token in the service.

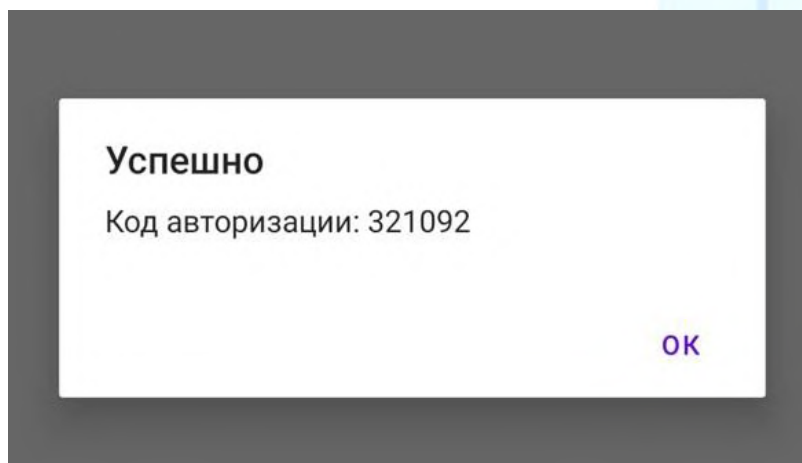

Figure 3 – Successful authentication screen

The confirmation code received from the user can be verified by sending a request to the service by a third-party application.

The voice recognition method implemented in the system allows you to connect the unique characteristics of a person's voice to identify his or her identity. To record audio from microphones to devices, the standard Android OS interface - AudioRecord is used. During the recording process, the voice is saved as an audio file in WAV format (Fig. 4).

Figure 4 – Start window for voice authentication

Speaker recognition is performed using the Recognito library [9] on the server. To convert an audio file into a digital code, the Linear Prediction Coefficients (LPC) algorithm is used. Linear prediction coefficients reflect the main vocal characteristics of a person necessary for making a decision about the personality of the announcer: the voice source, the resonant frequencies of the vocal tract and their attenuations, as well as the dynamics of articulation control [10]. Figure 5 shows the steps involved in obtaining a digital voice signature:

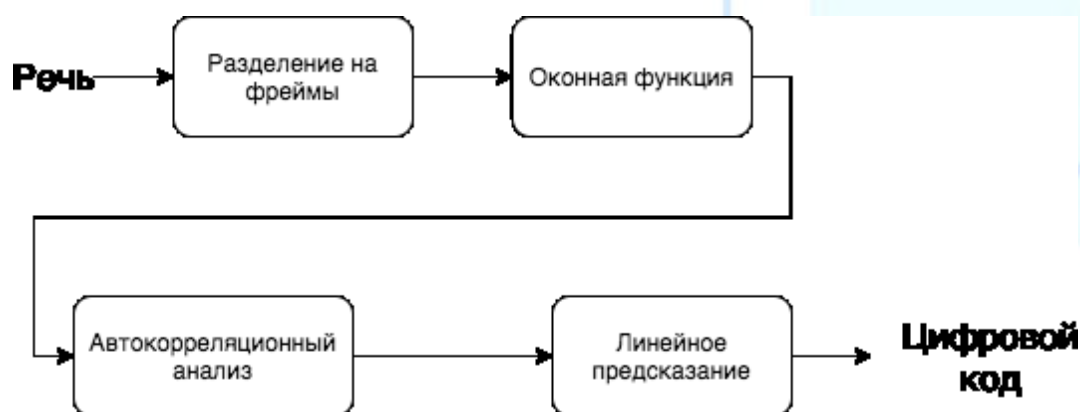

Figure 5 – Diagram of obtaining a digital voice signature

The full algorithm for user authentication by voice in the service:

- receiving an audio file as input;
- Create a digital signature from the resulting audio file.
 - Retrieving the user's existing reference voice signature from the database
 - Comparison of the obtained sample with the reference and signatures created on the basis of other voices and various noises, based on the results of the comparison, the probability ratio is calculated, which shows the probability that the obtained sample is close to the reference one.
- Authentication is considered successful if the result of the likelihood

ratio for the received sample exceeds a certain mark (0-100). In this implementation, the elevation is 90. The digital signature is stored in the database and is used for authentication in the form of an array of numbers reflecting the characteristics of the voice (Fig. 6).

Сигнатуры	
1	3800825070991830960/1578968960973998556/3996824963993024856/1
2	18997489184822975494-16301395204789140896/199974890170849168
3	18401510918354899200-2189672861322978432/1640151108961893054

Figure 6 – Example of storing a voice fingerprint in encrypted form

For fingerprint authentication, the application uses the standard features of the Android OS - Biometric API (Automated Biometric Identification System). Once scanned, the unique pattern is transformed into a digital biometric template. Then the interface saves the data necessary for recognition in a special secure storage - Android Keystore. The system guarantees the security of data in this storage from unauthorized access. The app uses Class 3 security, which prevents the user from using the device's password or other methods instead of fingerprinting.

The sequence of actions of the service when using fingerprints for authentication:

- The user enables in-app fingerprint authentication.
- the service generates a random string and sends it to the user, the string is stored in the service database;
- the application encrypts the received string with a special key, the encrypted string is stored in the application's memory, and the decryption key is stored in a special storage;
- When authenticating, the user uses a fingerprint and the application accesses the decryption key, after which the string stored in the application's memory is decrypted and sent to the server for verification.

The digital signature of the fingerprint is represented as a string consisting of English letters and numbers.

Evaluation of work. To determine the effectiveness of the presented authentication service, we use the F-measure [14], which is used to assess the accuracy of recognition algorithms:

$$F\beta = (\beta 2 + 1) \cdot \frac{Precision \cdot Recall}{\beta 2 \cdot Precision + Recall}$$

$$0 < F\beta < 1.$$

This metric takes into account and combines the measure of accuracy and completeness of the algorithm.

We will calculate the accuracy based on a sample of 100 different users.

To begin with, let's calculate the number of errors of the first and second kinds, i.e. the number of false and false positive results, as well as the number of true positive and true negative results. Let's get the following table.

Верная гипотеза / результат распознавания	Верно	Неверно
Верно	51 (верно принятых TP)	11 (неверно принятых, ошибки второго рода FP)
Неверно	18 (неверно отвергнутых, ошибки первого рода FN)	20 (верно отвергнутых TN)

Точность (*Precision*) вычислим по формуле:

$$Precision = \frac{TP}{TP + FP}$$

В нашем случае имеем:

$$Precision = \frac{51}{51 + 11} \approx 0,82.$$

Далее вычислим полноту (*Recall*) по формуле:

$$Recall = \frac{TP}{TP + FN}$$

Получим следующее значение:

$$Recall = \frac{51}{51 + 18} \approx 0,74.$$

F-мера вычисляется на основе значений полноты и точности. Чтобы добавить одной из этих величин определенный вес, то есть увеличить значимость при оценке, используется параметр β :

$$\begin{cases} 0 \leq \beta < 1, \text{ если важна точность} \\ \beta \geq 1, \text{ если важна полнота} \end{cases}$$

В нашем случае большее значение имеет точность, поэтому выберем параметр $\beta = 0,5$.

Вычислим F-меру:

$$F_2 = (0,5^2 + 1) \cdot \frac{0,82 \cdot 0,74}{0,5^2 \cdot 0,82 + 0,74} \approx 0,79.$$

Thus, the accuracy of the algorithm implemented in the biometric authentication service rhythm is ~79%.

By using more accurate algorithms, the accuracy of voice recognition can be improved. For example, replace linear prediction coefficients (LPC) with mel-frequency cepstral coefficients (MFCC), and use the Gaussian mixture model (GMM)

when creating a voice signature [15].

Conclusion. Identity verification is used both in simple systems for enhanced authentication and to confirm the user's identity in various mission-critical operations. The presented mobile service is designed to provide on-demand identity verification to any third-party application that requires high security standards.

The implementation of the service for mobile platforms was carried out in order to improve the ease of use for a wide audience of users. According to a social survey conducted by the analytical company Pew Research Center [8], more than 60% of the adult population use smartphones. The service described in the work is installed as an application on smartphones running the Android operating system. Using a developed specialized protocol, any third-party application can access the service for additional verification of access rights.

The use of modern biometric information security technologies in this service guarantees the reliability of verification due to the uniqueness of biometric data.

The additional combination of several biometric proof of rights mechanisms in a two-factor authentication system has a positive effect on both the level of security and the efficiency of the authentication process.

Encryption of confidential information using a cryptographic method based on Diophantine equations is aimed at reducing the risk of unauthorized access to biometric data in the service. It is known that in the general formulation the problem of solving Diophantine equations in integers is algorithmically unsolvable, which leads to high cryptographic strength of such encryption algorithms.

Bibliography

1. Ometov, Aleksandr. Multi-Factor Authentication: A Survey / Aleksandr Ometov, Sergey Bezzateev, Niko Mäkitalo, Sergey Andreev, Tommi Mikkonen, Yevgeni Koucheryavy. – 2018.
2. Quantized Convolutional Neural Networks for Mobile Devices. – Regime Access: <https://arxiv.org/abs/1512.06473>, free. – Title from the screen. –Armenian. (accessed: 24.02.2021).
3. Osipyany, V. O. Development of information security system mathematical models by the solutions of the multigrade Diophantine equation systems / V. O. Osipyany, K. I. Litvinov, R. Kh. Bagdasaryan, E. P. Lukashchik, S. G. Sinitsa, A. S. Zhuk. – ACM Press, 2019. – P. 1–8.
4. Recognito: Text Independent Speaker Recognition in Java. – Mode of access: <https://github.com/amaurycrickx/recognito>, free. – Title from the screen. – Armenian. (accessed: 16.02.2021).
5. Sabur, Ajibola Alim. Some Commonly Used Speech Feature Extraction / Sabur Ajibola Alim and Nahrul Khair Alang Rashid // Algorithms From Natural to

- Artificial Intelligence – Algorithms and Applications. – 2018.
6. Shor, P. Algorithms for Quantum Computation: Discrete Logarithms and Factoring / P. Shor // Foundations of Computer Science : Proceedings of the 35th Annual Symposium – IEEE, 1994. – P. 124–134.
 7. SOLDEEA – Encryption algorithm based on system of linear diophantine equations. – Mode of access: <https://github.com/CrissNamon/soldeea>, free. – Title from the screen. – Armenian. (accessed: 12.04.2021).
 8. Sushil, Phadke. The Importance of a Biometric Authentication System / Sushil Phadke // The SIJ Transactions on Computer Science Engineering & its Applications (CSEA). – 2013.
 9. Yutaka, Sasaki. The truth of the F-measure / Yutaka, Sasaki // School of Computer Science. – University of Manchester, 2007.
 10. G. Suvarna, Kumar. Speaker recognition using GMM / G. Suvarna, Kumar // International Journal of Engineering Science and Technology. – 2010. – Vol. 2 (6). – P. 2428–2436.

References

1. Petrunenkov, A. Era biometriki [The Era of Biometrics]. *Direktor informatsionnoy sluzhby* [Director of Information Services], 2003, no. 12, December 24.
2. *Istoriya biometrii: ot drevnosti do nachala XX veka* [The history of biometrics: from antiquity to the beginning of the XX-th century]. Available at: <https://worldvision.com.uk> (accessed 13.02.2021).
3. *Biometric data collection by country*. Available at: <https://www.comparitech.com> (accessed 24.01.2021).
4. Jain, A. K. Ross, Arun, Prabhakar, Salil. An introduction to biometric recognition. *IEEE Transactions on Circuits and Systems for Video Technology*, 2004, vol. 14 (1), p. 4–20.
5. Kaspersky reports surge in cyber-attacks on selfies and others biometry. *Biometric technology today*. January 2020. Available at: <https://www.biometricstoday.com> (accessed 15.03.2021).
6. Ometov, Aleksandr, Bezzateev, Sergey, Mäkitalo, Niko, Andreev, Sergey, Mikkonen, Tommi, Koucherya- vy, Yevgeni. *Multi-Factor Authentication: A Survey*, 2018.
7. Osipyanyan, V. O., Litvinov, K. I., Bagdasaryan, R. Kh., Lukashchik, E. P., Sinitsa, S. G., Zhuk, A. S. *Development of information security system mathematical models by the solutions of the multigrade Diophantine equation systems*. ACM Press, 2019, pp.1–8.
8. *Quantized Convolutional Neural Networks for Mobile Devices*. Available at:

<https://arxiv.org/abs/1512.06473> (accessed 24.02.2021).

9. *Recognito: Text Independent Speaker Recognition in Java*. Available at: <https://github.com/amaurycrickx/recognito> (accessed 16.02.2021).
 10. Sabur, Ajibola Alim, Nahrul, Khair Alang Rashid. Some Commonly Used Speech Feature Extraction.
- Algorithms From Natural to Artificial Intelligence – Algorithms and Applications*, 2018.
11. Shor, P. Algorithms for Quantum Computation: Discrete Logarithms and Factoring. *Foundations of Computer Science : Proceedings of the 35th Annual Symposium on – IEEE*, 1994, pp. 124–134.
 12. *SOLDEEA – Encryption algorithm based on system of linear diophantine equations*. Available at: <https://github.com/CrissNamon/soldeea> (accessed 12.04.2021).
 13. Sushil, Phadke. The Importance of a Biometric Authentication System. *The SIJ Transactions on Computer Science Engineering & its Applications (CSEA)*, 2013.
 14. Yutaka, Sasaki. The truth of the F-measure. *School of Computer Science*. University of Manchester, 2007.
 15. G. Suvarna, Kumar. Speaker recognition using GMM. *International Journal of Engineering Science and Technology*, 2010, vol. 2 (6), pp. 2428–2436.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ

Закирова Руфина Ильгизаровна

*Ташкентский университет информационных технологий
имени Мухаммада Аль-Хорезмий факультет «Программный*

инжиниринг»

fina82310@gmail.com

Аннотация. Искусственный интеллект все чаще исследуется в современных научных дисциплинах, что приводит к растущей дискуссии о перспективах и рисках его более широкого применения. Автор выделяет основные проблемы интеграции искусственного интеллекта в пространство человеческого общества, которые могут возникнуть в ближайшем будущем, и намечает возможные пути их устранения, если не предотвращения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, компьютер, робот, мышление, сознание, осознание, личность, общество, человечество, проблемы, перспективы, будущее.

Artificial intelligence.

Abstract. In the modern scientific community artificial intelligence (AI) is increasingly being studied; as a result, there are growing disputes about the prospects and risks of its wider usage. In the present paper the author outlines the main problems of AI integration into the human society, that may arise in the near future, and propose possible ways to prevent or at least to level them.

Key words: artificial intelligence, computer, robot, thinking, consciousness, awareness, personality, society, humanity, problems, prospects, future.

В современной реальности на разных уровнях, начиная от науки и правительства в "кухонных" разговорах и различных дискуссиях в СМИ активно обсуждается тема искусственного интеллекта (ИИ), "разумности" машин и возможности их восстания.

Крайности этих тем пронизывают последние 10 лет американское кино как легкие мотивы, пугающие сознание обывателей ужасными картинами будущее под властью вырвавшихся из-под контроля носителей искусственного интеллекта (роботов).

При этом практически не учитывается отсутствие четкого мнения относительно базовых понятий "мышление", "сознание" и "интеллект" в научном дискурсе.

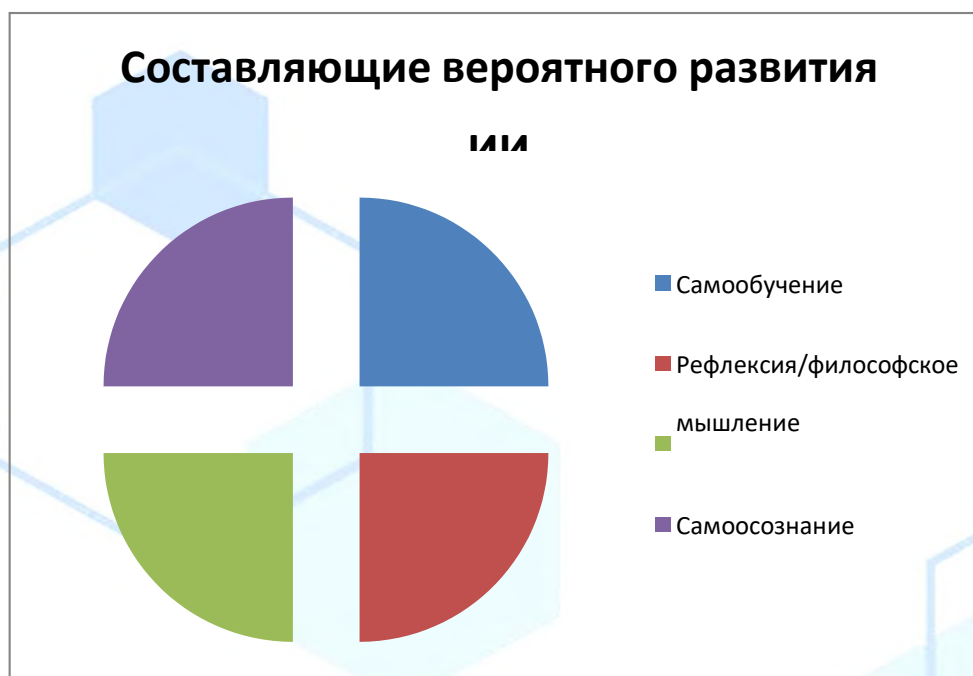
Кроме того, содержание этих понятий радикально отличается в зависимости от парадигмы, в рамках которой они рассматриваются. Например,

в брахманизме все, что мы называем реальностью, является продуктом сознания. В биологических концепциях сознание является результатом развития биологических веществ. В квантовой теории, в классической копенгагенской версии, "сознание и физический мир являются взаимодополняющими аспектами одной реальности".

Помимо нерешенных вопросов о природе сознания и природе интеллекта, специфику текущей ситуации в обсуждении возможностей, перспектив и угроз ИИ придает отсутствие эффективной диагностической базы, на основе которой можно объективно утверждать о наличии сознания у ИИ. Нынешняя гипотеза Ньюэлла-Саймона (система, оперирующая символами, разумна) и тест Тьюринга (если ИИ обладает сознанием, отличить ИИ от других во время разговора невозможно), при тщательном рассмотрении, не могут быть положены в основу такого фундамента. И, в гармонии с вышесказанным, расплывчатое заявление бывшего главы Alphabet гласит: "Мы не можем использовать ИИ в критических ситуациях, потому что все современные технологии имеют серьезные ошибки". Например, в 2018/3/18 новостные программы по всему миру сообщили, что автономный кроссовер Volvo XC90 от Uber будет запущен в 2018 году. На скорости 60 км/ч была сбита Илейн Герцберг, которая скончалась от полученных травм в больнице.

На данном этапе основным перспективным направлением развития ИИ является создание программ, расширяющих возможности ИИ по принятию решений. Как точно сказал по этому поводу Григорий Бакунов, директор по распространению технологий в Яндексе: "Главное, что нейронные сети в настоящее время делают для людей, - это избавляют их от ненужных решений. Таким образом, это можно использовать практически везде, где живой человек не принимал слишком разумных решений. В течение следующих 5 лет этот особый навык будет использоваться, заменяя процесс принятия решений человеком простыми автоматами". Итак, следующий этап - самообучение ИИ, разработка алгоритмов машинного обучения путем модификации SOINN (самоорганизующихся инкрементальных нейронных сетей).

Способности к самообучению включают в себя такие операции, как анализ, синтез и сравнение, поэтому следующий этап - рефлексия - практически неизбежен. Но наличие рефлексов - это уже "признак" сознания, способности осознавать.

Как говорилось ранее, каждое из примененных в данной статье понятий имеет свои нюансы и интерпретация схемы зависит от того, что именно является содержанием понятия "сознание": способность к извлечению информации из окружающего мира или стремление к самосовершенствованию.

Таким образом, возникают три важных для будущего человечества вопроса:

1. Какие базы будут заложены в ИИ?
2. Как они будут соотноситься?
3. Насколько ИИ сможет их менять?

Из-за того, что мы исходим из идеи саморазвития, наиболее важным является третий вопрос. В случае выхода из-под контроля ИИ может стать непредсказуемым и потерять контроль над собой. Не исключено, что он будет следовать ценностям, которые в человеческом обществе принято называть высшими, но при этом не стремиться их придерживаться.

Выше мы рассматривали рациональные проблемы развития ИИ, но как у практически всего есть своё alter ego, есть оно и в данном случае в виде этические проблемы:

- не есть ли роботизация возрождение на новом техногенном уровне рабства?
- создавая ИИ, не запускаем ли мы схему, которая была запущена природой, когда она создала обезьяну или богом, когда он создал человека?

Другими словами, не повторим ли мы в этом случае ошибок наших предков или ошибок наших создателей?

«Можно ли научить компьютеры думать?» Ответ на этот вопрос зависит от того, как мы понимаем мышление.

Если понимать мышление как обязательную процессуальную особенность сознания, то мой ответ будет отрицательным. Виртуальная работа сознания слишком сложна и, следовательно, не является процессом, который можно полностью рассчитать и воспроизвести на компьютере. Однако некоторые конкретные аспекты естественных мыслительных процессов можно смоделировать на компьютерах. Важнейшая задача человечества – не создавать все более сложные и самостоятельные машины, а совершенствоваться. В противном случае смертоносная справедливость естественного существования безжалостно сотрет из Книги Жизни слабого Homo Sapiens вместе со всеми интеллектуальными компьютерными игрушками и технологическими костылями.

В чём же **главное отличие человека от ИИ?** На наш взгляд **в мотивации**. Именно мотивация придаёт качество действиям.

С древнего мира существует три вида мотивации: две из них обличают раба (действие из страха наказания или стремления к поощрению) и одна свободного человека (действие исходя из собственных убеждений).

Пока у ИИ нет мотивации, он остаётся инструментом.

Подводя итог, можно сделать следующие выводы.

Проблемы:

Непроработанный понятийный аппарат, отсутствие единого междисциплинарного понятийного аппарата.

Нерешённость социальных и экономических проблем в человеческом социуме. И, как следствие, низкий духовный уровень большинства, отсутствие которого не позволяет их рассматривать как носителей подлинно человеческого в человеке, а только как представителей биологического вида.

Развитие техники по целям близко целям рабовладельческого общества: и если рабы, как мы знаем, вышли из-под контроля хозяев и стали властвовать ими, высока вероятность повторения истории на новом витке сомнительного развития.

Нивелирование обозначенных проблем.

Создание единой понятийной системы и построение единой многомерной картины мира, интегрирующей гуманитарное и естественнонаучное знания, поскольку мир един и изначально деление на отрасли возникло для удобства изучения.

Ограничьте технологии, особенно ИИ, строгими функциями, потому что, если эти ограничения не будут применяться, весьма вероятно, что технические «слуги» справятся лучше, чем их «хозяина», большинство из которых предпочитают проводить свою жизнь в невежестве и темноте и, вырвавшись из-под контроля, становятся хозяевами своих бывших хозяев.

Недаром «Гегель где-то заметил, что все великие события и персонажи мировой истории повторяются дважды: первый раз как трагедия и второй раз как фарс».

Во внутренней политике перейдем от утверждения тезиса о том, что высшая ценность государства – человек, к его практической реализации, прежде всего через восстановление механизма обеспечения образования, бесплатного медицинского обслуживания и доступа к культурному наследию, потому что «страна, население которой не здоровое, необразованное и без культуры, не имеет будущего.

Поскольку основным ресурсом государства в современном обществе являются люди, необходимо создать благоприятные условия для развития личности в любом возрасте жизни и на всех уровнях (интеллектуальном, эстетическом, этическом, физическом).

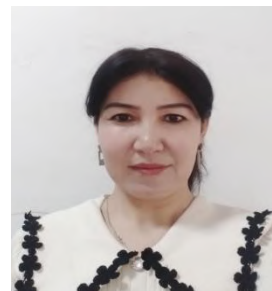
Только при таком подходе можно воспитать гармонично развитую личность. Введите базовый доход. Положительные результаты от его применения (снижение преступности; сокращение расходов на здравоохранение; высвобождение бюджетов за счет бюрократической дезорганизации распределения, учета и контроля расходов на социальные нужды и дотации населения; повышение творческого и активного потенциала граждан) наглядно продемонстрировано во многих экспериментах.

Список литературы

1. Брегман Р. Утопия для реалистов. Как построить идеальный мир/ М.: Альпина Паблишер, 2018.
2. Бум нейросетей: Кто делает нейронные сети, зачем они нужны и сколько денег могут приносить <https://www.skoltech.ru/media/bum-nejrosetej-kto-delaet-nejronnye-seti-zachem-oni-nuzhny-i-skolko-deneg-mogut-prinosit/> [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: <https://vc.ru/p/neural-networks> (дата обращения 16.03.2018).
3. Роджер Бутл, «Искусственный интеллект и экономика. Работа, богатство и благополучие в эпоху мыслящих машин»
4. Антон Платунов, Chat GPT, Андрей Глебов, «Скайнет в эпоху киберпанка. Теория сверхума и вызовы перед человечеством в XXI веке»
5. Ян Лекун, «Как учится машина. Революция в области нейронных сетей и глубокого обучения»
6. Эрнест Дэвис, Гэри Маркус, «Искусственный интеллект: перезагрузка: Как создать машинный разум, которому действительно можно доверять»
7. Кай-фу Ли, Чэнь Цюфань «ИИ-2041. Десять образов нашего будущего»
8. <https://www.litres.ru/book/rodzher-butl/iskusstvennyy-intellekt-i-ekonomika-rabota-bogatstvo-i-blagop-69203971/>
9. <https://snob.ru/literature/5-knig-ob-iskusstvennom-intellekte/>

ХАРАКТЕР HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA

Arziqulova Lola Asatullayevna
Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani
69-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Xarakterning asosiy xususiyati uning doimo faoliyatda, insonning atrof-olam va odamlarga munosabatida namoyon bo'lishidan iborat. Inson xarakterini aniqlashda o'sha odamning jasurlik, vijdoniylik, samimiylik namoyon qilganini emas, balki, bu odam jasur, to'g'riso'z, samimiy inson deb aytiladi, ya'ni, inson xarakterining xususiyatlari insonning o'ziga tegishli bo'ladi.

Kalit so'zlar: Xarakter, psixologik xususiyatlar, temperament, iroda sifatlar.

Psixologiya fanida xarakterga turlicha ta'rif berilishiga qaramay, uning asosiy belgilari ta'kidlanganligi bilan bir-biriga muvofiq tushadi. Masalan, shaxs xulqining tipik usullar bilan bog'liq faoliyat muomala va munosabatda namoyon bo'luvchi, mujassamlanuvchi uning barqaror xususiyatlari majmuasi xarakter deyiladi. Shaxsning jamiyatga nisbatan munosabatlari uning asosiy belgisi hisoblanadi. Har bir odam har qanday boshqa odamdan o'zining individual psixologik xususiyati bilan ajralib turadi. Bu jarayonda asosiy e'tibor xarakter muammosiga qaratiladi. "Xarakter" so'zi grekcha so'zdan olingan bo'lib "tamg'a, belgi" degan ma'noni anglatadi. Ijtimoiy turmushda hayot va faoliyat ko'rsatayotgan har qanday shaxs o'zining individual-psixologik xususiyatlari bilan boshqa insonlardan ajralib turadi va bu farqlar uning xarakter xislatlarida ifodasini topadi. Shu boisdan insonning barcha individual xususiyatlarini xarakter xislati tarkibiga kiritib bo'lmaydi. CHunonchi aqlning topqirligi, xotiraning barqarorligi, ko'rishning o'tkirligi kabi individual psixologik xususiyatlar bunga misoldir.

Xarakterning asosiy xususiyati uning doimo faoliyatda, insonning atrof-olam va odamlarga munosabatida namoyon bo'lishidan iborat. Inson xarakterini aniqlashda o'sha odamning jasurlik, vijdoniylik, samimiylik namoyon qilganini emas, balki, bu odam jasur, to'g'riso'z, samimiy inson deb aytiladi, ya'ni, inson xarakterining xususiyatlari insonning o'ziga tegishli bo'ladi. Lekin barcha xususiyatlarni ham insonga xos deb bo'lmaydi, ular ahamiyatga molik va barqaror bo'lishi lozim. Xarakter – bu insonning o'ziga xos asosi, o'zagi. Xarakterda fokusdagi kabi insonning faoliyat, muloqot va bilish sub'ekti sifatida eng ahamiyatli xususiyatlar jamlanadi. Xarakter hayot davomida tarkib topib boradi va vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin.

Xarakter odam ko‘zlagan maqsadi va uni amalga oshirish vositasi yoki usullarida hulq-atvor mazmuni va shaklida ifodalanishi mumkin.

Shakllanishi, rivojlanishi va vazifa bajarishida inson xarakteri temperament bilan uzviy bog‘langan. Fanda xarakter va temperament o‘zaro munosabatlariga doir hukmron nuqtai nazarlardan to‘rt xil asosiysi: xarakter va temperamentning o‘xshatilishi (E. Krechmer, A. Rujitskiy); xarakter va temperamentni qiyoslash, ular o‘rtasidagi qarama-qarshilikni ta’kidlash (P. Viktorov, V. Virenius); temperamentni xarakterning elementi, mag‘zi, o‘zgarmas qismi sifatida tan olish (S.L. Rubinshteyn, S. Gorodetskiy); temperamentni xarakterning tabiiy asosida sifatida qabul qilish (L.S. Vigotskiy, B.G. Ananov) kabilarni ajratib ko‘rsatish mumkin.[2]

Xarakter va temperament uchun umumiy bo‘lgan xususiyat sifatida odam fiziologik xususiyatlari va birinchi galda, asab tizimi tipiga bog‘liqlik hisoblanadi. Temperament xarakterdagi hulq-atvor mutanosibligi yoki nomutanosibligi, ta’sirlanishning harakatchanligi yoki sustligi va h.k.lar kabi qirralarni belgilaydi. Lekin temperament xarakterni oldindan belgilab bermaydi. Temperamentning bir xil xossalriga ega bo‘lgan odamlarning xarakterlari umuman turlicha bo‘lishi mumkin. Temperament xususiyatlari xarakterning u yoki bu qirralarining shakllanishiga yordam berishi yoki qarshilik ko‘rsatishi mumkin.

Xarakter qirralari deganda insonning umumiy sharoitlardagi hulq-atvorini aniqlovchi psixik xossalari tushuniladi. Jasurlik yoki qo‘rqoqlik xavfli vaziyatlarda namoyon bo‘ladi, muloqotchanlik yoki odamovilik – muloqot vaziyatida, xotirjamlik yoki dovdirash – stress vaziyatlarida namoyon bo‘ladi.

Xarakterning alohida xossalari bir-biriga bog‘liq va ular xarakter tuzilishi deb ataladigan yaxlit hosilani tashkil etadi. Xarakter tuzilishida qirralarning ikki xil guruhini ajratadilar. Birinchi vaziyatda xarakterning barcha qirralarni psixik jarayonlar bilan bog‘liqligi uchun iroda, emotsional va aqliy qirralarni ajratadilar.

Xarakterning irodaviy qirralari – hulq-atvor va faoliyatni ongli, tushunchaviy-vositali boshqarishning barqaror individual-tipologik xususiyatlari. Xarakterning irodaviy qirralari insonning qiyinchiliklarni engish bilan bog‘liq faoliyatini ongli boshqarish malakasi va bunga shayligini, hulq-atvorni ma’lum tamoyillar va vazifalarga muvofiq ravishda yo‘naltirishni belgilaydilar. Xarakterning irodaviy qirralariga maqsadga yo‘nalganlik, mustaqillik, qat’iyatlilik, dadillik, o‘zini tuta bilish, jasurlik, matonat, intizomlilik, sabr va x.k.lar kiradi. Iroda sifatlarining turli xillari shaxs xarakterining iroda tuzilishini belgilaydi. Iroda tuzilishining asosiy xususiyatlariga xarakterning yaxlitligi – turli vaziyatlarda qarashlar va fikrlarning barqarorligi, so‘z va xarakat birligi; xarakterning kuchi – insonning harakatchanligi, davomli zo‘riqish vaziyatlarida qiyinchiliklarni engishi; xarakter mustahkamligi – xarakter kuchining asoslaganlik bilan birligi; vazminlik – faollik va bosliqlikning qulay

nisbati, hulq-atvorning bir tekisdaligi, o‘z imkoniyatlarini turli sharoitlarda qo‘llash kiradi.

Xarakterning emotsional qirralari – xarakterning bevosita, o‘z-o‘zidan boshqarilishning barqaror individual-tipologik xususiyatlari. Xarakterning emotsional qirralari xaqida so‘z yuritganda qo‘zg‘alish ko‘rsatkichi, insonning real xodisalarga, nimani yoqtirish va yoqtirmasligi, befarqligi, ustunlik qiluvchi kayfiyat ko‘zda tutiladi. Eng muhim emotsional xususiyat insonning ustunlik qiluvchi kayfiyati, uning emotsional barqarorligi hisoblanadi. Hissiyotlar bilan bir qatorda shaxs xarakterining qirralari sezgilarning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Barqaror sezgilar kengligi va chuqurligi, voqeiyliigi, aqliy va irodaviy soha bilan uyg‘unligi – shaxsning muhim xarakterologik xususiyati hisoblanadi. Xarakterning emotsional qirralariga: shiddatlilik, ta’sirchanilik, qiziqqonlik, faoliyatsizlik, befarqlik, hozirjavoblik va boshqalar kiradi.

Xarakterning intellektual qirralari– aqliy qobiliyatlarning barqaror individual–tipologik xususiyatlari. Xarakterning intellektual qirralari xaqida so‘z yuritganda, avvalambor, aqlning tarkib topgan sifati ko‘zda tutiladi. Intellektual sifatlilar bo‘yicha nazariy yoki amaliy aql egalari, aql egiluvchanligi va chuqurligining turli darajalari, tafakkur jarayonlari kechishining tezligi, tajriba elementlarining ijodiy o‘zgarishiga, qobiliyatning turli–tumanligiga, yangi muammolarni tuzish va hal etish mustaqilligiga ko‘ra farqlanadilar. Xarakterning intellektual qirralariga qiziquvchanlik, mulohazalilik, sinchkovlik va boshqalar kiradi.

Boshqa vaziyatda xarakter qirralari shaxs yo‘nalganligiga muvofiq ravishda ko‘rib chiqiladi. SHaxs yo‘nalganligining mazmuni odamlarga, faoliyatga, atrof-olam va o‘ziga bo‘lgan munosabatda namoyon bo‘ladi. Xuddi shunday, insonning atrof-olamga munosabati yoki ma’lum mulohazalar mavjudligida, dunyoni sezish va bilishda, tamoyillarning mavjud emasligida namoyon bo‘ladi. Insonning jamiyatga, boshqa odamlarga munosabatini shaxs sifati va inson xakteri, uning axloqiyligini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

- 1) Slovar`, Psixologiya, Siyosiy adabiyot nashriyoti - Moskva, 1990 yil.
- 2) Entsiklopediya. Umumiy va ijtimoiy psixologiya, M.I.Enikeev, PRIOR nashriyoti - Moskva, 2002.
- 3) Umumiy psixologiya, A.V.Petrovskiy, “O‘qituvchi nashriyoti” – Toshkent, 1975.
- 4) V. Noskov, Rivojlanish psixologiyasi va yosh davr psixologiyasi, Vladivostok, 2003.
- 5) Abramova G.S. Vozrastnaya psixologiya. Toshkent 2005.

TEKNOLOGIYA FANINI O'QITISHDA MUAMMO VA ECHIMLAR

Sultonova Habiba

*Samarqand viloyati Urgut tumani 84 – umumiy o'rta ta'lim
maktabi texnologiya fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Bugungi jadal rivojlanayotgan dunyoda texnologiya jamiyatning turli qirralarini shakllantirishda tobora ajralmas rol o'ynaydi. Binobarin, texnologiya fanlari ta'limining ahamiyatini oshirib bo'lmaydi. Biroq, uning ahamiyatiga qaramay, texnologiya fanini o'qitish ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi. Ushbu maqola ushbu muammolarni o'rganishga, murakkabliklarga oydinlik kiritishga va takomillashtirish strategiyasini taklif qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: dasturlarini loyihalash, fanlararo yondashuv, texnologiya fani, qiyinchiliklar, o'qitish usullari.

KIRISH

Mavjud adabiyotlarni batafsil ko'rib chiqish texnologiya fanlari ta'limidagi bir qancha asosiy muammolarni ochib beradi. Muhim masalalardan biri bu tegishli o'quv materiallari va pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishdan ustun bo'lgan texnologik taraqqiyotning tez sur'atlaridir. Bundan tashqari, texnologiya fanining fanlararo tabiati o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, resurslar va texnologiya infratuzilmasiga cheklangan kirish ta'lim imkoniyatlaridagi farqlarni yanada kuchaytiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Texnologiya fanlari ta'limidagi muammolarni o'rganish uchun ushbu tadqiqot keng qamrovli adabiyotlarni ko'rib chiqish metodologiyasidan foydalangan. Umumiy mavzular va takrorlanadigan masalalarni aniqlash uchun ekspertlar tomonidan ko'rib chiqilgan jurnallar, akademik nashrlar va o'quv hisobotlari tahlil qilindi. Ko'rib chiqish jarayoni mavzu haqida yaxlit tushunchaga ega bo'lish uchun turli manbalardan ma'lumotlarni sintez qilishni o'z ichiga olgan.

Texnologiya fanini o'qitishda ko'pincha o'quv dasturlarini ishlab chiqishdan pedagogik yondashuvlar va manbalarga qadar bir nechta dolzarb muammolar paydo bo'ladi. Bu erda asosiy muammolardan ba'zilari :

- Tez texnologik o'zgarishlar: texnologiya tez sur'atlar bilan rivojlanadi va o'quv materiallari tezda eskirishi mumkin. O'quv dasturini dolzarb va Real texnologik yutuqlarga mos ravishda saqlash o'qituvchilar uchun doimiy muammo hisoblanadi.

- Resurslarga kirish: kompyuterlar, dasturiy ta'minot va yuqori tezlikdagi internet kabi texnologik manbalarga kirish maktablar va mintaqalar o'rtasida juda farq qilishi

mumkin. Barcha o'quvchilar uchun ushbu manbalarga adolatli kirishni ta'minlash juda muhim, ammo ko'pincha erishish qiyin.

- Boshqa Fanlar bilan integratsiya: texnologiya tabiatan fanlararo, lekin uni fan, matematika va muhandislik kabi boshqa fanlar bilan samarali integratsiya qilish qiyin bo'lishi mumkin. O'qituvchilar mazmunli aloqalarni topish va darslararo dars rejalarini ishlab chiqish uchun kurashishlari mumkin.

- Raqamli savodxonlik kamchiliklari: ko'pgina talabalar navigatsiya qilish va texnologiyadan samarali foydalanish uchun zarur bo'lgan asosiy raqamli savodxonlik ko'nikmalariga ega emaslar. Ushbu bo'shliqlarni bartaraf etish maqsadli ko'rsatma va yordamni talab qiladi, bu har doim ham mavjud bo'lmasligi mumkin.

- O'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish: texnologiya fani nisbatan yangi va tez rivojlanayotgan sohadir va ko'plab o'qituvchilar uni samarali o'qitish uchun zarur tayyorgarlik yoki tajribaga ega bo'lmasligi mumkin. O'qituvchilar uchun doimiy ravishda malaka oshirish imkoniyatlarini taqdim etish sohadagi o'zgarishlar bilan hamnafas bo'lish uchun juda muhimdir.

- Baholash va baholash: an'anaviy baholash usullari o'quvchilarning texnologiya tushunchalari va ko'nikmalarini tushunishlarini aniq o'lchamasligi mumkin. Texnologiya fanlari ta'limi maqsadlariga mos keladigan samarali baholash vositalarini ishlab chiqish qiyin bo'lishi mumkin.

- Axloqiy va ijtimoiy ta'sirlar: texnologiya o'quvchilar tushunishi va harakat qilishi kerak bo'lgan murakkab axloqiy va ijtimoiy muammolarni ko'taradi. O'quvchilarni texnologiyaning jamiyatga ta'sirini tanqidiy baholashga va axloqiy ta'sirlarni ko'rib chiqishga o'rgatish juda muhim, ammo o'quv dasturiga qo'shilish qiyin bo'lishi mumkin.

- Jins va xilma-xillik: ko'pincha texnologiya bilan bog'liq sohalarda xilma-xillik etishmaydi, ayniqsa ayollar va kam vakili bo'lgan ozchiliklar kam. Texnologiya fanlari ta'limida xilma-xillik va inklyuzivlikni rag'batlantirish barcha o'quvchilarning ishtirok etishi va muvaffaqiyat qozonishi uchun imkoniyat yaratib, stereotiplar va noaniqliklarni hal qilishni talab qiladi.

Ushbu muammolarni hal qilish texnologiya fanlari ta'limi o'quvchilarni 21-asr ishchi kuchi va jamiyat talablariga tayyorlashini ta'minlash uchun o'qituvchilar, siyosatchilar, sanoat manfaatdor tomonlari va keng jamoatchilik o'rtasida hamkorlikni talab qiladi.

Belgilangan muammolar texnologiya fanlari bo'yicha ta'limni rivojlantirish uchun ko'p qirrali yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Birinchidan, so'nggi texnologik tendentsiyalarga mos kelishini ta'minlash uchun o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish va ishlab chiqish zarurati mavjud. Bundan tashqari, o'qituvchilar texnologiya va matematika, fan va muhandislik kabi boshqa sohalar o'rtasidagi aloqalarni ta'kidlab, o'qitishda fanlararo yondashuvni qo'llashlari kerak. Texnologiya manbalariga kirishda

nomutanosibliklarni bartaraf etish siyosatchilar, ta'lim muassasalari va jamoat manfaatdor tomonlarining birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Bundan tashqari, o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish dasturlariga sarmoya kiritish o'qituvchilarni texnologiya fanini samarali o'qitish uchun zarur ko'nikma va bilimlar bilan jihozlash uchun juda muhimdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, texnologiya fanini o'qitish o'quv dasturini ishlab chiqishdan resurslarga kirishgacha bo'lgan ko'plab muammolarga duch keladi. Biroq, o'qitishning innovatsion usullarini qo'llash, fanlararo hamkorlikni rivojlantirish va o'qituvchilarni tayyorlashga sarmoya kiritish orqali ushbu muammolarni samarali hal qilish mumkin. Siyosatchilar, o'qituvchilar va manfaatdor tomonlar texnologiya fanlari bo'yicha ta'limga ustuvor ahamiyat berish va barcha talabalar ushbu muhim sohada sifatli ta'lim olish imkoniyatlaridan foydalanishlari uchun birgalikda ishlashlari kerak.

Texnologiya fanlari ta'limidagi kelajakdagi tadqiqotlar turli xil o'qitish strategiyalarining samaradorligini baholashga, o'quv dasturlarini loyihalashda innovatsion yondashuvlarni o'rganishga va texnologiya integratsiyasining o'quvchilarning ta'lim natijalariga ta'sirini baholashga qaratilishi kerak. Bundan tashqari, texnologiya fanlari ta'limining talabalarning akademik va martaba traektoriyalariga uzoq muddatli ta'sirini o'rganish uchun bo'ylama tadqiqotlar zarur.

Adabiyotlar

1. Xudoyberdiyev E.N., Ochilov Sh.B., Halilov E.N. Bo'lajak fizika o'qituvchilari kompetensiyasini oshirishning asosiy omillari//J. Fizika, matematika va informatika. .T.: –2018. –№4. –B. 85-93.
2. Sharipov Sh.S., Qo'ysinov O.A., Abdullayeva Q. Texnologiya: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun//–Darslik. – T.: “Sharq”, 2017.-240 b.
3. Turdiqulov E.O., Musayeva M.E., Norboyev A. G., Ochilov Sh.B., O'quvchilarga ijtimoiy ekologiyadan ta'lim berish texnologiyalari // Metodik qo'llanma. –T.: O'zPFITI, –2014. –160 b.
4. Eshniyozov O.E., Bobomirzayev P.X., Bobokulov Z.R., Ochilov Sh.B. «Qishloq xo'jaligi ishlarini tashkil etish texnologiyasi» fanidan amaliy mash-g'ulotlar va laboratoriya ishlari// .O.quv qo'llanma. .S.: SamDU, 2021. .252 b.

ИНТЕГРАЦИОННЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Айжан Муминова Пулатхановна

Общеобразовательная школа № 3 города Янгюль

Аннотация: В этой статье рассматривается интеграционный метод преподавания в начальной школе, его особенности, преимущества и проблемы. В исследовании обобщена существующая литература, проанализированы различные методы внедрения и представлены выводы, основанные на эмпирических результатах. Также включены выводы и предложения для будущей практики.

Ключевые слова: Интеграционный метод, начальное образование, междисциплинарное преподавание, вовлечение учащихся, совместное обучение, разработка учебной программы

Интеграционный метод преподавания все чаще применяется в начальной школе для повышения вовлеченности учащихся и содействия более глубокому пониманию предмета. Этот педагогический подход объединяет несколько предметов в единый учебный процесс, способствуя развитию критического мышления, креативности и сотрудничества между учащимися. Целью данной статьи является изучение особенностей метода интеграции, его применения в начальной школе и его влияния как на учащихся, так и на педагогов.

Концепция интегрированного обучения основана на педагогических теориях, которые пропагандируют целостный опыт обучения. Прогрессивная образовательная модель Джона Дьюи и теория множественного интеллекта Говарда Гарднера обеспечивают теоретическую основу для интеграции. Исследования показывают, что интегрированное обучение может способствовать когнитивному развитию, повысить уровень удержания учащихся и привить им любовь к учебе.

Такие исследования, как исследования Бина (1997) и Дрейка и Бернса (2004), подчеркивают эффективность интегрированных учебных программ в развитии навыков критического мышления и повышении мотивации учащихся. Однако в литературе также отмечаются такие проблемы, как жесткость учебной программы, подготовленность учителей и трудности с оценкой.

В этом исследовании используется смешанный подход, сочетающий качественные и количественные методы сбора данных. Опросы и интервью с учителями начальных классов, а также наблюдения в классе позволяют получить качественную информацию. Количественные данные собираются с помощью

результатов стандартных тестов и показателей успеваемости учащихся до и после внедрения интегрированных методов обучения.

Интеграционный метод преподавания в начальной школе предполагает сочетание различных предметов и опыта обучения для создания более целостного образовательного подхода. Этот метод позволяет отказаться от изолированного преподавания предметов и сделать процесс обучения более значимым и актуальным для учащихся. Вот некоторые ключевые особенности и преимущества интеграционного метода:

Ключевые особенности

Тематическое обучение:

- Предметы организованы по темам, которые выходят за рамки традиционных предметных границ.

- Например, такая тема, как "окружающая среда", может включать в себя естественные науки (экосистемы), социальные исследования (воздействие человека), лингвистику (чтение и письмо по экологическим вопросам) и математику (анализ статистических данных о загрязнении окружающей среды).

Обучение на основе проектов:

- Учащиеся участвуют в проектах, которые требуют от них применения знаний и навыков из нескольких дисциплин.

- Проекты поощряют сотрудничество, критическое мышление и решение проблем.

Совместное обучение:

- Преподаватели из разных предметных областей работают вместе над планированием и проведением уроков.

- Это способствует более взаимосвязанному подходу к обучению и помогает учителям моделировать командную работу учащихся.

Взаимодействие в реальном мире:

- Уроки разработаны таким образом, чтобы они были связаны с реальными проблемами и приложениями.

- Это помогает учащимся понять важность того, что они изучают, и как это применимо за пределами аудитории.

Обучение, ориентированное на учащихся:

- Акцент делается на активное обучение, при котором учащиеся принимают активное участие в своем образовании.

- Это может включать групповую работу, дискуссии, практические занятия и независимые исследования.

Развитие междисциплинарных навыков:

- Особое внимание уделяется таким навыкам, как критическое мышление, креативность, коммуникация и сотрудничество.

- Учащиеся учатся видеть связи между различными областями знаний и применять полученные знания в различных контекстах.

Преимущества

Повышенная вовлеченность:

- Студенты более вовлечены и мотивированы, когда обучение актуально и связано с их интересами и опытом.

- В интегративных методах часто используются интерактивные и практические занятия, которые могут быть более увлекательными, чем традиционное обучение на основе лекций.

Более глубокое понимание:

- Видя связи между различными предметами, учащиеся развивают более глубокое и всестороннее понимание концепций.

- Они учатся критически относиться к тому, как различные идеи пересекаются и влияют друг на друга.

Улучшается удержание информации:

- Когда учащиеся видят значимость своих знаний и активно вовлекаются в процесс, они с большей вероятностью запоминают информацию.

- Интеграция способствует использованию различных органов чувств и стилей обучения, что может способствовать запоминанию и пониманию.

Подготовка к будущему обучению.:

- Метод интеграции помогает учащимся развить навыки, которые важны для непрерывного обучения и достижения успеха в 21 веке, такие как адаптивность, умение решать проблемы и способность к совместной работе.

Целостное развитие:

- Этот подход поддерживает развитие ребенка в целом, обеспечивая академический, социальный и эмоциональный рост.

- Он признает, что обучение - это не только получение информации, но и развитие личности.

Стратегии реализации

Составление учебной программы:

- Учителя разрабатывают учебный план, чтобы выявить естественные связи между предметами.

- Для этого могут быть задействованы подразделения планирования, которые объединяют несколько дисциплин и соответствуют стандартам.

Профессиональное развитие:

- Постоянное обучение и поддержка учителей для развития навыков совместного планирования и интегративных стратегий обучения.

- Для содействия обмену идеями и ресурсами могут быть созданы профессиональные учебные сообщества.

Интеграция оценки:

- Использование междисциплинарных тестов, которые оценивают понимание учащимися различных предметов.
- Примеры включают портфолио, презентации и отчеты по проектам, которые требуют от учащихся обобщения и применения полученных знаний.

Гибкое расписание:

- Школы могут использовать гибкое расписание, чтобы уделять больше времени междисциплинарным проектам и мероприятиям.
- Это может помочь обеспечить глубину и широту интегрированного обучения.

Таким образом, интеграционный метод преподавания в начальной школе направлен на создание взаимосвязанного и актуального учебного процесса, который способствует вовлечению учащихся, глубокому пониманию и развитию необходимых навыков. Разрушая традиционные барьеры между предметами, этот подход помогает подготовить учащихся к сложностям современного мира.

Метод интеграции способствует созданию динамичной и инклюзивной среды обучения. Разрушая традиционные предметные барьеры, он позволяет учащимся устанавливать значимые связи и применять свои знания в реальных условиях. Однако успех этого метода зависит от нескольких факторов, включая подготовку преподавателей, гибкость учебной программы и наличие ресурсов.

Одной из основных проблем является необходимость тщательного планирования и сотрудничества между преподавателями. Программы повышения квалификации, ориентированные на междисциплинарные стратегии преподавания, имеют решающее значение. Кроме того, для внедрения комплексного подхода необходима административная поддержка и корректировка учебных программ.

Выводы и предложения:

Интеграционный метод преподавания имеет значительные перспективы для улучшения начального образования. Он не только способствует академической успеваемости, но и поддерживает целостное развитие учащихся. Чтобы извлечь максимальную пользу, школы должны инвестировать в программы подготовки учителей, поощрять совместное планирование и обеспечивать адаптацию учебной программы к междисциплинарным подходам. Дальнейшие исследования могли бы способствовать изучению долгосрочного воздействия на успеваемость учащихся и разработке наилучших практик для различных образовательных контекстов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аронова С. В. Интеграция художественного и логического в процессе формирования метапредметных компетенций на уроках изобразительного искусства // Начальная школа. – 2015. – № 2. – С. 65–68.
2. Ахметбекова Р. Р. Интеграция предметов – одно из условий формирования познавательной активности школьников // Начальная школа. – 2014. – № 8. – С. 14–16.
3. Бочкова Н. В. Современная педагогическая интеграция, ее характеристики // Образование и общество. – 2009. – № 1. – С. 43–49.
4. Волкова М. В. Интеграция технологий проблемного обучения и морального выбора в формировании личности школьников // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И. Я. Яковлева. – 2010. – № 3(67), ч. 2. – С. 62–67.
5. Гершунский Б. С. Образовательно-педагогическая прогностика. – М. : Флинта, 2003. – 768 с.
6. Данилюк А. Я. Теория интеграции образования. – Ростов н/Д. : Изд-во Рост. пед. ун-та, 2000. – 448 с.
7. Дьюи Д. Реконструкция в философии. Проблемы человека. – М. : Республика, 2003. – 494 с.
8. Золотова Т. А. Интеграция урочной, внеурочной и внешкольной деятельности как механизм обеспечения всестороннего развития обучающихся // Начальная школа. – 2015. – № 8. – С. 41–46.
9. Клименко И. В., Гуня Р. В. Методические рекомендации для педагогов и психологов. Интегрированный урок как современная образовательная технология. – Тирасполь : Ликрис, 2014. – 42 с.

ШАРИАТДА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИГА ДОИР ТАЪЛИМОТЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ҲАМДА УЛАРНИНГ МАЗМУНИ

Абдуллаев Элдорбек Зойиржон ўғли

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
кундузги таълим 3-курс курсанти*

Саматов Саматжон Кодир ўғли

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
кундузги таълим 3-курс курсанти*

Аннотация: мазкур мақолада шариатда ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир таълимотларнинг вужудга келиши ҳамда уларнинг мазмун-моҳияти, араб дунёси, шу жумладан бутун ислом оламининг жаҳон сивилизациясига қўшган ҳиссаси, ислом фикҳида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси доир асосий йўналишлари баён этилган.

Калит сўзлар: шариат, ислом мазҳаблари, мусулмон (ислом) ҳуқуқи, ханафийлик, моликийлик, ханбалийлик, шофелик мазҳаблари.

Abstract: this article describes the emergence of doctrines on the prevention of crimes in Sharia and their content, the contribution of the Arab world, including the entire Islamic world, to the world civilization, the main directions of prevention of crimes and crimes in Islamic jurisprudence.

Key words: Sharia, Islamic sects, Muslim (Islamic) law, Hanafism, Malikism, Hanbalism, Shofelism sects.

Аннотация: в данной статье описано возникновение доктрин о предотвращении преступлений в шариате и их содержание, вклад арабского мира, включая весь исламский мир, в мировую цивилизацию, основные направления профилактики преступлений и преступлений в исламской юриспруденции. .

Ключевые слова: шариат, исламские секты, мусульманское (исламское) право, ханафизм, маликизм, ханбализм, секты шофелизм.

Мазкур мавзуга асос бўлган давр фалсафаси араб истилоси ва мамлакатимизда ислом динининг тараққий этиши билан узвий боғлиқдир. Бу фалсафа ҳамда таълимотлар баъзи чет элликлар айтгани каби, фақат араблар маданиятининг бир қисми эмас. Балки, бизнинг Ватанимиз фарзандлари, улуғ бобокалонларимизнинг ислом динига, ислом фалсафаси ва таълимотига, бутун араб дунёси ва жаҳон сивилизациясига катта таъсир кўрсатган таълимотлари вужудга келган давр фалсафаси ҳамдир. Шу билан бирга, бу аждодларимизнинг

босқинчиларга қарши курашини акс эттирган, халқимиз маданияти ва маънавияти ниҳоят даражада ривожланганини бутун жаҳонга яққол намоён қилган давр фалсафасидир. Бу Муқанна каби миллий қаҳрамонларимиз кенг халқ оммасига бош бўлиб озодлик кураши олиб борган пайтларда элнинг руҳини кўтариб, илҳомлантирувчи эзгу ғоялар шаклланган давр фалсафасидир. Бу Амударё ва Сирдарё бўйларида яшаган халқнинг даҳоси энг юксак даражага кўтарилган, унинг атоқли намоёндалари жаҳон маданияти саҳифаларига ўзларининг ўчмас номларини муҳрлаб кетган давр фалсафасидир. Бу фалсафанинг хусусиятлари ўша даврда кечган ижтимоий – сиёсий жараёнларнинг ўзига хослиги билан белгиланади. Шарқда ўрта аср цивилизациясининг йирик ҳодисалардан бири мусулмон ҳуқуқи (шариат) бўлади. Ушбу дунё аҳамиятини касб этган ҳуқуқ тизими Араб халифалиги асосида пайдо бўлди ва тасдиқланди. Унинг ривожланиш жараёни араб давлатчилигининг эволюцияси билан, яъни ВИИ асрда унча катта бўлмаган патриархал-диний жамоадан тортиб, то VII-IX асрларда йирик империялар: Уммавийлар ва Аббосийларгача бўлган давр билан мустаҳкам боғлиқдир. Араб халифалиги инқирозга учрагандан кейин мусулмон ҳуқуқи ўзининг аввалги аҳамиятини (нафақат) йўқотмади, балки гўёки “иккинчи ҳаёт” билан ривожланди ва у ёки бу шаклда Ислонни қабул қилган (Миср, Ҳиндистон, Усманийлар империяси ва ҳақозо) бир қанча Ўрта аср Осиё ва Африка давлатларида амалдаги ҳуқуқ соҳасига айланди. Мусулмон ҳуқуқи ўзида ўзидан олдинги кўплаб Шарқ ҳуқуқий маданият элементларини мужассамлаштирган. Хусусан, ислонгача бўлган Арабистон ва араблар томонидан босиб олинган худудларнинг ҳуқуқий урф-одатларини буларга киритишимиз мумкин. Мисол учун, Уммавийлар даврида, маълум вақт мобайнида Эрон сосонийлари, Византия ва қисман Рим ҳуқуқлари қўлланилиб келинган. Бу барча манбалар оз бўлсада, шариат шаклланишида ўзининг таъсирини кўрсатган. Бу ҳолатга Шарқ ва Фарб цивилизациясининг боғлиқлик рамзи сифатида қарашимиз мумкин. Лекин шариатнинг қайтарилмас ва ўзига хослиги, мустақил ҳуқуқ тизими сифатида мавжуд бўлишини, охир-оқибат улар томонидан белгилаб берилмаган. Муҳаммад (с.а.в.) ва мусулмонларнинг муқаддас китоблари бўлмиш Қуръон оятлари, суралар ва пайғамбаримизнинг қилган ишларини ташвиқот қилиш орқали йиғган тўрт халифанинг фаолиятлари шариатнинг шаклланишида энг муҳим роль ўйнади. Илк пайтларданок шариат қатъий конфессионал ҳуқуқ тарзида шаклланди ва ривожланиб келди. У ислоннинг диний-ахлоқий қарашларига асосланар эди. Ислоннинг арконларига биноан, ҳуқуқий муносабатларга илоҳий қоида ва қонунларнинг бир. Мусулмон ҳуқуқи манбалари. Шариатнинг муҳим манбаси бўлиб, оят ва суралардан ташкил топган, мусулмонларнинг муқаддас китоби бўлмиш Қуръон ҳисобланади.

Тадқиқотчилар Қуръонда унга нисбатан Шаркнинг қадимги ҳуқуқий ёдгорликларининг ҳолатлари мавжудлигини таъкидлашади. Қуръонни тузиш бир қанча ўн йилликларга чўзилган. Унинг тўлиқ ишланган нусхаси халифа Усмон (644-656 йиллар) ҳозирги ҳолатга келтирган. Қуръон арабларга ислом томонидан ўргатилган қоидалар фойдасига аждодлар одатларидан воз кечишни тавсия этади¹. Қуръон 6666 оятга бўлинган, 114 сурадан иборат. Бу оятларнинг кўпчилик қисми диний характерга эга ва фақатгина 500 яқини мусулмонларнинг юриш-туриш қоидаларига тегишли. Уларнинг 80 га яқини ҳуқуқий (деярли, булар оила, никоҳга тегишли), қолгани эса диний маросим ва мажбуриятларга қаратилгандир. Қуръоннинг кўпчилик қисми мураккаб характерга эгадир. Кўпчилик ҳолатлар ноаниқ кўринишга эга бўлиб, унинг таркиби нималардан иборат бўлишига қараб турли маънолар касб этиши мумкин. Турли мазҳаблар томонидан буларни эркин тушуниши натижасида, улар бир-бирига қарама-қарши ҳуқуқий тавсияларда ўз аксини топа бошлади. Мусулмонлар учун энг муҳим манбалардан бири бу Сунна (“Муқаддас мерос”) бўлиб, у Муҳаммад (с.а.в.)нинг фикр-мулоҳа-залари ва қилган ишлари жамланган кўплаб ҳодисалардан иборатдир. Шунингдек, ҳодисаларда араб жамиятида ижтимоий муносабатларни ривожланишини акс эттирувчи турли ҳуқуқий кўрсатмаларни учратиш мумкин. ҳодисаларнинг сўнгги тарихи IX асрда, суннанинг та асосий тўпламлари тузилиб бўлинганидан сўнг амалга оширилган. Улар орасида Ал-Бухорийнинг тўплами энг машҳурдир. Шунингдек Суннада никоҳ ва мерос, исботлаш ва судлов ҳуқуқи, куллар ҳақидаги нормалар ўз аксини топган. Сунна ҳодисалари, уларнинг қайта ишланганлигига қарамай, кўплаб бир-бирига қарама-қарши ҳолатлар ўз ичига олган ва нисбатан “тўғри”сини улар орасидан танлаб олиш фикршунослар ва қозилар эҳтиёрига қолдирилган.¹ Бундан ташқари, фақатгина Муҳаммад (с.а.в.) муридлари томонидан айтилган ҳадисларгина кучга эга деб ҳисобланган. Шиаларда суннийлардан фарқли ўлароқ, халифа Али ва унинг издошлари томонидан айтилган ҳодисаларни тан олинган. Мусулмон ҳуқуқи манбалари ичида учинчи ўринни Ижмоъ эгаллаган бўлиб, унга мусулмон жамоасининг умумий келишуви сифа-тида қаралган. Ижмоъ Қуръон ва сунна билан бир қаторда таъсирчан манбалар гуруҳига кирган. Амалий жиҳатдан ижмоъ Муҳаммад (с.а.в.) муридлари ёки оқибатда таъсирчан мусулмон-илоҳиётчилари ҳуқуқшунослари томонидан айтилиб, бир-бирига мос диний ва ҳуқуқий масалалар тўғрисидаги фикрлардан шакллангандир. Ижмоъ Қуръоннинг таъсири сифатида ривожланиши билан бирга, Муҳаммад (с.а.в.) билан боғлиқ бўлмаган янги нормалар сифатида ҳам шакл-лангандир. Улар мустақил юриш-туриш қоидаларини назарда тутиб, муфтиларнинг бир овоздан

¹ Азимов Қ. Ислом ва ҳозирги замон. Тошкент, 1991.

қўллабқувватлашлари оқибатида мажбурий тус олганлар. Мусулмон ҳуқуқи нормаларининг бундай ривожланиш йўли «ижтиҳод» деб ном олгандир. Ижмоъ шариатнинг асосий манбаларидан бири сифатида, ҳаққонийлиги Муҳаммад (с.а.в.) кўрсатмаларидан аниқланган: «Агар сиз ўзингиз билмасангиз, биладиган ўзгачадан сўранг». Қуръон ва ҳадисларда аниқ кўрсатма берилмаган ҳуқуқий масалаларни ҳал қилишда мусулмонлар жамоасининг чиқарган ҳукмлари яқдиллик билан қабул қилинган қарорлари шундай деб аталган ва шундай йўл билан чиқарилган ҳукм шариатда шаърий, яъни қонуний деб қабул қилинган. Ижмоъ бир неча турга бўлинган: Ижмоъ-ал-Муҳосил алоҳида масалалар бўйича йирик фикршуносларнинг бирликдаги фикрлари, Ижмоъ-ал-Манкул бу обрўли, эътиборли кишиларнинг худди шундай ишлари, илгари шундай ҳолларда қўллаган фикрлари ва гувоҳликлари асосида ҳал этилган ишлари. Мусулмонларнинг умумий мажлисидаги жамоа фикри Ижмоъ-ал-умма давлат бошлиқлари билан диний ташкилотларнинг раҳбарлари йиғинида қабул қилган қарорлари. Ижмоъ ал-аимма каби турларга бўлинган. Ижмонинг шариатнинг ривожланишидаги катта аҳамияти Араб халифалигини бошқарувчи диний ҳокимиятга янги феодал жамият шароити ва босиб олинган мамлакатларнинг ўзига хослигига мослаштирилган ҳуқуқий нормалар яратиш учун имконият туғдириши билан белгиланган. Шариатни тўлдирувчи ҳуқуқий манбалар сифатида ижмога алоҳида муфтиларнинг ҳуқуқий масалалар бўйича фатво-ечимлари ва усулининг кенг тарқалиши муносабати билан, мусулмон ҳуқуқи юқорида кўрсатилган ҳуқуқий мактабларнинг асосий асосчилари томонидан уларнинг асарларида илмий асослаш йўли билан ривожлантирилди, кейинчалик эса уларнинг издошлари буни давом эттиришди. X асрда бир қатор обрўли теолог-ҳуқуқшунослар томони-дан бу вақтга келиб тўпланиб қолган кенг ҳуқуқий материаллар тизимлаштирилди. XII асрдан бошлаб, исломдаги асосий оқимлар ва ҳар хил ҳуқуқий мактаблар ўртасидаги қарама-қаршилиқларни чуқур-лашиши амалда мусулмон ҳуқуқини ягона тизим сифатида мавжудлигини тугатди. Мусулмон ҳуқуқинининг энг тортишувчи манбаларидан бири қиёсаналогия (илгариги қарорга қараб қарор чиқариш) бўйича ҳуқуқий масалаларни ечиш ҳисобланган. қиёсга кўра қуръонди, Суннада ёки Ижмода ўрнатилган қоидалар бу ҳуқуқ манбаларида тўғридан-тўғри кўрсатилмаган ишларга ҳам қўлланиши мумкин бўлган. қиёс нафақат янги пайдо бўлган муносабатларни тез ечишга имкон яратган, балки у шариатни бир қатор ҳолатларда илоҳий аралашувларидан озод қилишга хизмат қилган. Лекин қиёс тез-тез мусулмон судьялари қўлида очикдан-очик ўз манфаатларининг қуролига айланиб турган. Бу усул кенгроқ Абу Ханифа ва унинг издошлари ханафийлар томонидан асосланган эди. қиёсга нисбатан қатъий қаршилиқ билан ханбалийлар ва алоҳида, уни умуман ҳуқуқнинг манбаи сифатида тан олмаган, шиалар қарар

эдилар. Ҳуқуқнинг қўшимча манбаси сифатида шариат, унинг принциплари ва нормаларига тўғридан-тўғри қарши бўлмаган маҳаллий одатларни ҳам тан олган. Булар қаторига араб жамиятининг ўзида шаклланган урф-одатларни, шунингдек, араб босқинлари оқибатида босиб олинган қисми сифатида қаралади. Айниқса, умуман шариат ва унинг доктринал-меъёрий қисми бўлмиш фикҳ илк даврданоқ, ўзида нафақат ҳуқуқий қоидаларни, балки догма ва қарашларни ҳам мужассамлаштирган². Шариатнинг бундай бирлиги (синкретизм)нинг ўзига хослик томони шундаки, унинг нормалари биринчидан, ижтимоий (инсоний) муносабатларни тартибга солса, иккинчидан, мусулмонларни Оллоҳ билан муносабатларини белгилаб берган. Шариатда илоҳий қоидалар ва диний қарашларнинг ўз аксини топиши ҳуқуқни тушуниш ҳамда ҳуқуқий ва ҳуқуқий бўлмаган ҳаракатларни баҳолашда ўзига хос ёндашишни келтириб чиқаради. Шундай қилиб, ҳуқуқнинг ислом теологияси билан мустаҳкам алоқа ҳуқуқий ва диний тус бериладиган мусулмонларнинг беш хил хаттиҳаракатини шариатда ўрнатилишига олиб келди. Мажбурий, тавсиявий, қилиш мумкин бўлган, жазо қўллаш кўзда тутилмаган, лекин қоидаларга тўғри келмайдиган, таъқиқланган ва жазо қўллаш кўзда тутилган ҳаракатлардир. Шариатни ташкил қилувчи нормаларнинг ўзига хослиги, уларнинг фақат мусулмонларга ҳамда улар орасидаги муносабатларга нисбатан қўлланилиши эканлиги бежиз эмас. Илк ислом ва шариатга ўзида меҳроқибат элементларини мужассамлаштирган ибтидоий жамоа тузумидан келиб чиқувчи нормалар хосдир. Аммо шариатда инсоннинг Аллоҳ олдида кучсиз эканлиги, унга сўзсиз бўйсунуши кераклиги ҳақидаги қарашлар ҳам ўз ифодасини топган. Қуръонда алоҳида мусулмон кишининг сабр-тоқатли бўлиши кераклиги таъкидлаб ўтилган. «Сабр қилинг ахир Аллоҳ сабрликлар билан биргадир» (8.48). Худди шундай шаклда мўминнинг халифа ва давлат ҳокимиятига бўйсунуш мажбурияти мустаҳкамлаб қўйилган: «Аллоҳга бўйсунинг, пайғамбарга ва орангиздаги ҳокимият эгасига бўйсунинг» (4.62). Шариатнинг диний-мистик қобиғи уни ташкил қилувчи ҳуқуқий тузилиш ва тушунчаларни ўзига хослигини белгилаб берди, ҳамда Рим ҳуқуқида бўлганидек, тизим (система) ичида онгли ва логик асосни шаклланишига ҳалақит берди. Лекин ВИИИ-ИХ асрларга келиб (бу даврга келиб шариат дунёни ибтидоий қабила нуқтаи назаридан қараш чегараларидан чиқиб, феодаллашаётган ижтимоий муносабатларга тўқнашади), у мусулмон ҳуқуқшуносларининг самарали саъй-ҳаракатлари билан ҳуқуқни англашнинг илоҳий усулидан рационал (онгли) усулига, ҳуқуқ нормаларини юритишнинг ноаниқ усулидан тизимлашган логик усулига ўтилди. Мусулмон ҳуқуқшунос олимлари шариатнинг негизи ва анъаналарини бузмаган ҳолда алоҳида юридик

² Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шариат. Тошкент, 1991.

табиатга эга бир қанча янги ҳуқуқий доктрина ва нормаларни ишлаб чиқдилар. Дунёга машҳур бу давр мусулмон ҳуқуқшуносларидан «Буюк устоз» унвонини олган Абу Ханифа (767 йилда вафот этган), Молик ибн Анас (795 йилда вафот этган), Аҳмад ибн Ханбалларни санаб ўтишимиз мумкин. Ҳуқуқшунос олимлари томонидан мусулмон ҳуқуқини, унга логик-рационал асос киритиб, оқибатда катта миқдордаги янги ҳуқуқ норма (фикҳни қийинлаштириш) яратиб, илмий қайта ишланиши Қуръон ва Суннада кўрсатилган асл исломдан ажралиб кетди деган тушунчани англамайди. Аксинча, янги нормалар ва доктриналар муфтилар ва мужтахидлар суд қилиш амалиётида бузилмаган бўлса бас, улар ҳуқуқий ва артодоксал ислом норматив мўлжал бераяпти, ҳамда ҳаётнинг барча ҳодисалари нормалар орасидаги ички қарама-қаршиликни инкор этаяпти деган тасаввур шаклланди. Ўрта асрлар мусулмон ҳуқуқининг ўзига хос томонларидан бири (айниқса илк асрларда) унинг нисбатан бутунлигида эди. Ягона тангри Аллоҳ деган тасаввур билан бирга универсал характерга эга бўлган ягона ҳуқуқий тартиб ҳақидаги ғоя тасдиқланди. Бундан ташқари, илк бор Арабистон ярим оролида вужудга келган мусулмон ҳуқуқи, халифалик ҳудуди кенгайиши билан янгидан-янги ҳудудларга ёйилди. Лекин у биринчи навбатда ҳудудий тамойилни эмас, балки диний тамойилни қўйди. Қайси давлатда бўлишидан қатъий назар, мусулмон киши шариатга амал қилмоғи, исломга садоқатни сақламоғи даркор эди. Аста-секин исломни ёйилиши ва асосий дунё динларидан бирига айланиши, шариатни ўзига хос жаҳон ҳуқуқий тизимига айлантирди. Бу исломни партикуляризм, чегараланган фаолият соҳалари, ички келишмовчилик ва ҳоказо каби хусусиятларга эга бўлган, ўрта аср Фарбий Европа давлатларининг ҳуқуқидан ажратиб турар эди. Конфессионал ҳуқуқ сифатида шариат Европа давлатларидаги каноник ҳуқуқидан шуниси билан фарқ қилганки, у қатъий белгиланган ижтимоий соҳалар ва масжид (черков) ҳаётини эмас, балки бир қатор Осиё ва Африка давлатларида ўрнатилган умумқамраб олувчи норматив тизимни тартибга солган. Вақт ўтиши билан шариат нормалари Яқин ва Ўрта Шарқ чегараларидан чиқиб, ўз таъсирини Ўрта Осиё ва Кавказортининг бир қисмига, Шимолий ҳамда қисман Шарқий ва Фарбий Африка давлатларига, бир қатор Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатларига ёйди. Бироқ, шариат ва исломнинг бу тарзда тез ва кенг ёйилиши, унда борган сари кенг маҳаллий ўзига хосликни, ҳамда алоҳида ҳуқуқ институтлари ва муайян ҳуқуқий низолар бўйича бўладиган қарорларни турлича талқин қилинишига олиб келди. Шундай қилиб, вақт ўтиши билан исломда икки асосий оқимларнинг ўрнатилиши, ўз-ўзидан шариатда парчаланишга олиб келди. Эндиликда артодоксал йўналиш (суннийлик) билан бирга ҳатто ҳозирда ҳам Эрон, қисман Ливан ва Яманда асосий оқим бўлиб келаётган шиалар оқими пайдо бўлди. Бу икки йўналишлар ўртасидаги кураш жамият ва давлат ҳаётининг турли хил томонларини ўзида

қамраб олувчи ҳуқуқий нормаларда ҳам ўз ҳокимиятини мерос тариқасида ўтказиш ҳуқуқий қоида-си, ҳамда бегуноҳ ҳисобланган имомлар қўл остида диний ва дунёвий ҳокимиятнинг тўпланиши ўз ифодасини топган. Бундан ташқари, шиалар фақатгина халифа Али томонидан маъқулланган пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг мерос ва ҳуқуқий кўрсатмаларини тан олганлар. Секин-аста суннийлар ҳам ўз шакл ва моҳиятига кўра мустақил ҳуқуқий мактабларни ифодаляйдиган 4 та мазҳабга бўлинди. Бу қуйидаги 4 та мусулмон ҳуқуқшунослари номи билан боғлиқ:

- Ханафийлар,
- Моликийлар,
- Шофиъийлар,
- Ҳанбалийлар.³

Улар орасида энг кенг тарқалгани ханафия мазҳаби бўлиб (Абу Ханифа) Миср, Туркия, Ҳиндистон, шунингдек, бизнинг давлатимиз ҳудудларида ўз издошларига эга бўлган. Янги асосий мактаб-мазҳабларнинг фаолияти мусулмон ҳуқуқининг янада ривожланишига, эскирган нормалардан воз кечишга яққол имконият яратди. Вақт ўтиши билан бу мактаблар орасида ҳуқуқнинг муҳим масалалари бўйича қарама-қаршилиқлар чуқурлашиб борди. Шиизм асосида ҳам қатор мустақил мактаблар қарор топди: Исмоилийлар, жаффарийлар, зайдийлар ва бошқалар. Шундай қилиб, ўрта асрларнинг охирига келиб, назарий ва норматив асослари қийинлашган ва сезиларли ўзгаришларга учраган шариат фавқулодда қийин ва ноанъанавий ҳуқуқий ҳодисага айланди. Ёки кейинчалик мусулмон ҳуқуқи таъсирига тушиб қолган кўп сонли халқларнинг одатларни ҳам киритишимиз мумкин. Ва сўнгиси, шариатдан келиб чиқувчи мусулмон ҳуқуқининг манбаси бўлиб, Халифаларнинг қарорлари, буйруқлари-фармонлари ҳисобланган. Қонунчилик фаолиятининг ривожланиши билан бошқа мусулмон давлатларида ҳуқуқ манбаси сифатида тобора ривожланиб бораётган «қонунлар» муҳим рол ўйнайди. Ўз навбатида фармонлар ва қонунлар ҳам шариат принципларига қарама-қарши бўлмаслиги, ҳамда, энг аввало, давлат органлари фаолиятини тартибга солувчи ва давлат ҳокимияти билан аҳоли ўртасидаги маъмурий-ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи нормаларни тўлдиришлари керак эди. Мулкӣ ва оилавий муносабатларнинг ҳуқуқий тартибга солиниши. Шариат ҳуқуқни алоҳида соҳаларига бўлишни назарда тутмасда, унда фуқаролик-ҳуқуқий муносабатлар, хусусан, мулк ҳуқуқи, шартнома ва деликт ҳуқуқлар нисбатан ривожланди. Алоҳида эътибор шариатда Араб халифалигидаги «шахсий мақом ҳуқуқига» ажратилар эди. Бошқа ўрта аср Шарқ давлатларидагидек, бу ерда ҳам алоҳида табақачилик тузуми

³ Ислом ҳуқуқи. Ислом ҳуқуқи. Қуръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. -Тошкент, Чўлпон, 1993

шаклланмаган эди. Мусулмон ҳуқуқига биноан шахснинг ҳуқуқий ҳолати уни динни қабул қилиши билан белгиланган. Христиан ёки иудаизм динини қабул қилганлар қийин аҳволга солинган ва катта давлат солиқларини тўлашга мажбур этилганлар. Уларга нисбатан шариат нормалари фақатгина улар мусулмон киши билан битим тузганларида ёки жиноят содир этганларида қўлланилган. Ижтимоий муносабатларни ривожланиши қулларнинг ҳолатига таъсир қилди. Улар ҳуқуқ субъекти сифатида тан олинмас эдилар, лекин ўз хўжайинларининг розилиги билан турли савдо алоқаларини олиб боришлари ва мулк сотиб олишлари мумкин бўлган (эгаллик қилиш мақсадида). Мусулмон қулларини озодликка чиқариш савобли амал ҳисобланган. Шунингдек шариатга биноан шахснинг ҳуқуқий ҳолатидаги ўзига хос белгилардан бири эркак ва аёлнинг нотенглиги ҳисобланган. Шариатнинг диний қарашларига кўра ҳуқуқнинг субъекти Аллоҳ ҳисобланганлиги сабабли, мусулмон одамга Худо томонидан ўрнатилган мажбуриятларни бажарувчиси сифатида қаралган. Ислом кўрсатмаларига биноан, диний мажбуриятларни бажаришига қараб, у шариатда белгиланган ҳуқуқ, эркинлик ва бошқа юридик имкониятларга эга бўлиши мумкин бўлган. Шунинг учун мусулмон ҳуқуқшунослари ҳуқуқий лаёқат масаласини ишлаб чиқишдан кўра, шахснинг уни бажариш қобилиятига, яъни унинг шартнома ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатларда қатнашиш имкониятларига катта эътибор қаратганлар. Фуқаролик муомалага лаёқат мулк ҳуқуқини қўлга киритишда зарур шарт-шароит сифатида қаралган. Тўлиқ муомалага лаёқат вояга етган ва ақлий руҳий соғлом бўлган шахсларга берилган.

Шахслар масаласида мусулмон ҳуқуқи жисмоний ва юридик шахсларга бўлинади. ҳуқуқнинг асосий субъекти жисмоний шахслар бўлиб, уларнинг ҳуқуқий лаёқати уч ҳолатда:

- а) озодлик ҳолатига;
- б) диний эътиқодига;
- в) оилавий шароитига боғлиқ бўлган.⁴

Ҳуқуқий лаёқат туғулиш билан вужудга келиб, шахснинг вафоти билан бекор бўлган. Муомила лаёқати эркаклар учун 15 ёш, хотин-қизлар учун 9 ёш ҳисобланган. Шариатда йўқолган кишини бир неча йилдан сўнг вафот этган деб эълон қилиш мумкинлиги тўғрисидаги ягона фикр йўқ. Йўқолган киши туғилганидан 120 йил ўтгач, кейинчалик айрим ҳолларда 90 йил ўтгандан кейин ўлган деб эълон қилинган (ҳисоблашган). Ҳар бир алоҳида ҳолатда вояга етганликни белгилаш ҳуқуқи бу масалани ўзининг қарашларига биноан ҳал қиладиган судьялар томо-нидан амалга оширилган. Шунингдек ёш болаларга, ақлий норасолар-га ва маст ҳолдаги шахслар учун чекланган муомала лаёқати

⁴ Ислом ҳуқуқи. Ислом ҳуқуқи. Қуръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. -Тошкент, Чўлпон, 1993

тушун-часи маълум эди. Мусулмон ҳуқуқи таълимотида муҳим ўринни мулк муносабатларни тартибга солувчи нормалар эгаллаган. Энг аввало, ҳуқуқий таълимотда ашё ҳуқуқининг субъекти сифатида мулк тўғрисидаги тушунчалар мустақамланган. Алоҳида тоифани, мусулмон кишиси тасарруфида бўлиши мумкин бўлмаган ёки тақиқланган ашёлар ташкил қилган. Булар, ҳаво, сахро, денгиз, масжидлар, сув йўллари ва ҳақозолар. Мусулмоннинг шахсий мулки сифатида, шунингдек «нопок ашёлар» деб аталмиш – вино, чўчка, ислом арконларига зид китоблар ҳам тан олинмаган. Араб босқинлари оқибатида бундай ашёларнинг йўқ қилиш ҳолатлари жуда кўп бўлган. Ваҳоланки, ўзга дин вакилларига тегишли мулкни йўқ қилиш ҳуқуқи тортишувли бўлиб, ҳар хил мазҳабларда турлича талқин қилинган. Мусулмон ҳуқуқига шунингдек, ашёларнинг кўчадиган ва кўчмайдиған, тикланадиган ва тикланмайдиған турларга бўлиш маълум бўлган. Мусулмон ҳуқуқшунослари ер шаклидаги мулкларни тизимлашга катта эътибор берар эдилар. Ер шаклининг қуйидаги турлари мавжуд бўлган: давлат ерлари, хусусий ерлар, ташландиқ ерлари ва ҳақозолар. қишлоқ жамоа ерлари, диний ташкилотларга тегишли ерлар (вақф ерлари) мавжуд бўлган. Солиқ тўлаш тартибига кўра: а) Хирож ерлари (давлат ерларидан фойдаланиб, давлатга) солиқ тўланган; б) ушрия ерлари, хусусий кишиларнинг ҳосилнинг ўндан бири-ни солиқ сифатида тўлайдиған ерлар; в) сулҳ ерлари – яъни давлатга тобе бўлган бошқа диндаги шахс-ларнинг ерлари ёки босиб олинган ўлкалардаги ерлар. Шариатда мулк ҳуқуқининг пайдо бўлиш усуллари аниқ белгиланган бўлиб, бунда ҳам турли мазҳаблар ҳуқуқшуносликларининг фикрлари турли хил бўлган. Арабларнинг босқинчилик юришлари ҳарбий босқинларнинг босиб олинган мулкка нисбатан мулкдорлик ҳуқуқини пайдо бўлиши қондасининг ҳуқуқийлиги ҳақидаги масала-ни келтириб чиқарди. Умумий қоидага биноан босиб олинган ерларга давлат мулки сифатида қаралган, ҳамда халифалар ва амирлар тасарруфига ўтган. Душмандан тортиб олинган ўзга мулкнинг ҳуқуқий ҳолати, энг аввало, уни қайси йўл билан (мажбурийми ёки ихтиёрий) қўлга киритгани билан боғлиқ ҳолда белгиланган Куч билан босиб олинган мулк бир қанча қисмларга бўлинган бўлиб, уларнинг ҳажми алоҳида мазҳабларда турлича белгиланган. Улардан бири босиб олувчининг ўзига, иккинчиси давлатга, учинчиси масжидга ва ҳақозо каби тасарруфига ўтган.

Шариатда мулк ҳуқуқига эга бўлишнинг – мерос, шартнома, ашёни топиб олиш каби турлари маълум бўлган. Ашёни топиб олишдаги ўзига хослик шундан иборат бўлганки, ўзининг ҳудудида бировнинг ашёсини топиб олган ер эгаси унинг мулкдорига айланган. Мулк ҳуқуқи ҳолатлар бўйича ёки қонунларга биноан бекор бўлади. Биринчи ҳолда молнинг жисмоний йўқ бўлиши, мулк эгаси-нинг ўз мулкидан воз кечиши ҳамда молнинг йўқолиши, душман қўлига

Ўтишларини кўрсатиш мумкин. Мусулмон давлатларида шаклланган мулкый муносабатлар тизи-ми кунт билан ишлаб чиқилар ва шариат нормалари билан кўриқ-ланар эди. Хусусий мулкнинг ўзига хослиги унинг илоҳий келиб чиқиши, доимий ва чегараланмаганлиги, мулкдорнинг эса ўз 40 мулкни мустақил тасарруф этиш эркинлиги билан белгиланган. Хусусий мулкнинг қатъийлиги бевосита қуръондан келиб чиққан бўлиб, Қуръонда бу ҳақда: «Биз айримларга берган нарсаларга кўз олайтирманглар»⁵ дейилган. Алоҳида ҳуқуқий ҳолатга “хижоз” деб аталадиган, илк мусулмон жамоаси ҳудудини (Макка ва унинг атрофлари) ташкил қиладиган ерлар эга бўлган. Бу ерларда фақат мусулмон яшаши мумкин бўлган ва дарахтларни кесиш, овчилик қилиш тақиқланган. Босиб олинган ҳудудлар аҳолиси, қоида тариқасида, эгалик қилиш ҳуқуқини йўқотганлар ва уларнинг ерлари давлатга ўтган. Ер эгалари эса ижарачилар сифатида намоён бўлган бўлиб, давлатга катта ва оғир солиқлар (хирож) тўлашга мажбур бўлган. Араб халифалигида хусусий феодал мулк давлат мулки ва жамоавий ердан фойдаланишга нисбатан қарамлик ҳолатида бўлган, шунинг учун у кенг ёйилмаган. Европа давлатларидагидан фарқли ўлароқ феодал мулк табақачилик тизимига эга бўлмаган ҳамда турли мажбуриятлар ва хизматлар ўташ шарти билан боғланмаган. Давлат ер фондини ўсиши ва феодал муносабатларининг ривожланиши билан бирга ерга эгалик қилишнинг шартли шакли ҳам кенгайиб борди. Босиб олинган ерларнинг бир қисми ҳарбий ёки давлат хизматини ўтагани учун феодалларнинг юқори табақа вакилларига берилди бошлади. (Иқто) Иқтадор ўз кўли остидаги аҳолидан ўзининг фойдасига йиғимлар ундириш ҳуқуқига эга бўлди. Кейинчалик “иқто” мерос тариқасида ўтганлиги учун, у мулкдорлик ҳуқуқи билан мустаҳкамланган ер шаклига яқинлашиб қолди. қуръоннинг илк таъсирига биноан шўрланмаган сув ҳам ҳаво каби умумбойлик ҳисобланган. Лекин аста-секин қудуқлар, дарёлар ва кичик кўллар йирик ер эгалари мулкига айлана борди. Фақатгина маълум бир қисмдаги дарё ва кўллар илгаригидек жамоа ва давлат мулкнинг умумий тизимига кириб, бу ўз навбатида ирригацион ишларни биргаликда, мансабдор шахс назорати остида амалга оширишни талаб қилар эди.

Ашё ҳуқуқи билан боғлиқ бўлган, шариатнинг ўзига хос институтларидан бири “вақф” бўлиб, у ўзида мулкни акс эттирган. Одатда бу мулк мулкдор томонидан қандайдир диний ва илоҳий мақсадлар йўлида берилган. Вақф ўрнатган шахс мулкдорлик ҳуқуқи ва ушбу мулкдан маҳрум бўлган, лекин вақфни бошқариш ва ундан тушган маълум фойдани ўзи ва меросхўрлари фойдасига ундириб олиш ҳуқуқини сақлаб қолган. Вақфни ташкил қилувчи мулк олди-сотди, кафолат кабилар сифатида муносабатларда

⁵ Ислом ҳуқуқи. Қуръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. -Тошкент, Чўлпон, 1993

қатнашиши мумкин эмас эди. Лекин вақф ерлари ижарага берилиши ёки тенг қийматли ерга алмаш-тирилиши мумкин бўлган. Ушбу институт бой табақа томонидан катта солиқларни тўлашдан бўйин товлашда кенг қўлланилган, чунки вақфни ташкил қилувчи мулк давлат солиқлардан озод қилинган эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Ш.М.Мирзиёев. – Тошкент : Ўзбекистон, 2017, 206-бет.

Янги “Ўзбекистон” газетаси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг нутқи.

Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ш.М.Мирзиёев – Тошкент : Ўзбекистон, 2017. -34-бет.

Саитқулов Қ.А. Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг асосий йўналишлари: Илмий рисола . – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019. – 10 бет.

Президент Ш.М.Мирзиёев. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши лозим”. Т 2017 й

Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси”. – 2016. – 7 дек

Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шарият. Тошкент, 1991.

Хайруллаев М. М. Форобий ва унинг фалсафий рисолалари, - Тошкент, 1963

Саитқулов Қ.А. Ҳуқуқбузарликлар виктимологик профилактикасининг асосий йўналишлари: Илмий рисола . – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2019.

Азимов Қ. Ислом ва ҳозирги замон. Тошкент, 1991

Алиқулов Ҳайдар. Фалсафий мерос ва маънавий-ахлоқий фикр ривож. – Тошкент, 2009

HOW TO IMPROVE WRITING AND SPEAKING SKILLS

Odiljanova Shahzoda

Student of 2234 group

Supervisor: Narimanova Jamola

Uzbekistan State world Language University

Key words: problems, improving, information, skill, comprehension, language, review, listening, speaking

Today, listening and speaking skills have crucial role both in daily life and in academic events as it important for to keep productive communication. Despite that importance of listening and speaking skills in the development, did not start to take its place in language teaching sphere during decades. However, in recent years, listening and speaking strategies are also started developing in its language programs. In addition there are various of perspectives to improve listening and speaking skills which helps to minimise the listening comprehensions and speaking challenges experienced by language learners. This literature review aims to review the basic concepts related to importance of listening and speaking skills in learning English as foreign or second language, it mainly focused on listening comprehension and listening challenges which experienced by second and foreign learners.

Improving listening and speaking skills can be accomplished through consistent practice and targeted exercises. Here are some tips.

1. Practicing Active Listening

What Is Active Listening?

Active listening requires you to listen attentively to a speaker, understand what they're saying, respond and reflect on what's being said, and retain the information for later. This keeps both listener and speaker actively engaged in the conversation.

Active listening and reflecting, responding, and giving feedback aren't always easy. Here are some helpful active listening tips for managers.

Pay close attention to the speaker's behavior and body language to gain a better understanding of their message.

Signal that you're following along with visual cues like nodding and eye contact; ask clarifying questions to ensure your understanding.

Avoid potential interruptions — from technology (e.g., phone or email notifications) and from humans (e.g., knocks on your door).

At CCL, we help leaders go beyond basic active listening skills so that they're better equipped to truly listen to understand others — including the facts, feelings, and values that may be hidden behind the words actually being shared. At the

organizational level, training people how to listen more effectively helps provide role models for the next generation of leaders and builds a workplace culture of truth and courage.

2. Engage in Conversations: Seek opportunities to converse with others in your target language. This could be through language exchange programs, conversation groups, or simply chatting with friends.

Language exchange actively goes by many different terms— conversation exchange, intercambio, tandem. Regardless of which term you might be familiar with, they all have the same definition:

“Language exchange is a method of language learning based on mutual language practicing by learning partners who are speakers of different languages. This is usually done by two native speakers teaching each other their native language.” — Wikipedia

In other words, language exchange is the process of joining forces with someone, known as your language exchange partner, who is ideally a native speaker of the language you want to learn. Through a two-way process of direct communication and conversation, both learners are given the opportunity to improve their target language skills and proficiency while simultaneously fostering intercultural competence.

Watch Movies and TV Shows: Watch films or TV shows in the language you're learning. This can help improve comprehension and expose you to colloquial speech.

Learning a language is not just about rote memorization of vocab and grammar rules. The Babbel approach we recommend most often involves a balanced diet of language lessons, real-world practice and supplemental media like books, podcasts and movies for language learning. Movies aren't just for entertainment, after all. They also give you a cultural education that enriches your language comprehension. Movies also expose you to a more natural form of the language with authentic vocabulary and slang, and they teach you to connect words with associated body language.

3 Ways To Use Movies For Language Learning

Subtitles Are Your Friend

There's an ongoing debate over whether you should watch movies with subtitles or with dubbed voice-overs. It's often referred to as the subs vs. dubs debate, and we stand firmly on the side of subs. Not only is the dubbing sometimes poor-quality, but it also kind of defeats the purpose of what you're trying to do. Subtitles are sort of like training wheels in the sense that they can help you find your balance in a new language, even if they're not meant to support you forever.

The purpose of this article was to review the basic concepts related to the place and importance of listening and speaking skill in learning English as second or foreign language, and to focus on listening comprehension problems and reading challenges experienced by English language learners. In the light of the aforementioned arguments, it can be stated that listening skills should not be disregarded in the

language classrooms and teachers should be aware of and should try to address and minimize listening comprehension problems experienced by the students. The following suggestions from two researchers can be help language teachers design and implement better listening lessons.

References:

- Tsui, A. B. M. & Fullilove, J. (1998). Bottom-up or Top-down Processing as a Discriminator of L2 Listening Performance. *Applied Linguistics*, 19(4), 432-451.
- Underwood, M. (1989). *Teaching listening*. New York: Longman.
- Ur, P. (2007). *Teaching listening comprehension*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vandergrift, L. (1997). The Cinderella of Communication Strategies: Reception Strategies in Interactive Listening. *The Modern Language Journal*, 81(4), 494-505.

KOREYS TILIDA OLMOSHNING TURLARI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Rabbanoyev Javlon Omonkulovich

Samarqand davlat chet tillar instituti koreys filologiyasi

kafedrasi stajyor o'qituvchisi,

E-mail: javlonrabbanoev@gmail.com

Mirzayev Shukurullo Abduqodir o'g'li

Samarqand davlat chet tillar instituti koreys filologiyasi

kafedrasi assistent o'qituvchisi,

E-mail: shukurullo5599@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada Koreys tilida olmoshning turlari va o'ziga xos xususiyatlari hamda olmoshlarni to'g'ri qo'llash qoidalari misollar orqali to'liq yoritib berilgan. Koreys tilida hurmat kategoriyasi mavjud bo'lganligi sababli hurmat kategoriyasida olmoshlardan qanday foydalanish kerakligiga ham alohida misollar orqali tushuntirish berilgan.

Tayanch iboralar: olmosh, kishilik olmoshi, ko'rsatish olmoshi, kontekst, shaxs.

Olmosh ot o'rnini egallab o'sha otni ko'rsatib keladigan so'zlardir. Ya'ni olmosh ko'rsatib keladigan ob'ektni kontekst va holat orqali tushunish kerak bo'ladi.

(1) 가: 저기 모자 있지? 그것 좀 집어 줄래?

나: 김 선생님이 소설을 썼는데, 그것을 쓰는 데 10년이 걸렸단다.

(1 가) dagi “그것” oldida kelgan “모자”ni ko'rsatib kelayotgan so'z bo'lib, (1 나) dagi “그것” oldida kelgan “소설”ni ko'rsatib kelayotgan so'zdir. Yuqorida ko'rganimizdek kontekst orqali olmosh nimani ko'rsatayotganini bilishimiz mumkin.

(2) 가: 청소는 내가 할 테니까, 너는 설거지 좀 해 주겠니?

나: 이것은 아버지께 드릴 선물이고, 저것은 어머니께 드릴 선물이야.

(2가) dagi “내(나)” va “너” gapirayotgan odam bilan eshitayotgan odamni ko'rsatib kelayotgan so'z bo'lib, dialogda gapirayotgan odam bilan eshitayotgan odamning o'zni o'zaro almashadigan bo'lsa ularni ko'rsatib kelayotgan so'zlar ham o'zgaradi. (2나) dagi “이것” va “저것” ko'rsatayotgan ob'ekt gapirayotgan odamga nisbatan joylashuviga qarab tanlanadi.

Koreys tilida olmoshning turlari.

Olmoshlar shaxsni ifodalovchi 인칭대명사, ob'ekt, o'rin joy va vaqtni ifodalovchi 지시대명사 ga bo'linadi. 인칭대명사 (kishilik olmoshi) gapirayotgan shaxsni ko'rsatib keladigan 일인칭대명사 (1-shaxs kishilik olmoshi), eshitayotgan shaxsni ko'rsatib keladigan 이인칭대명사 (2-shaxs kishilik olmoshi) va suhbatda qatnashmayotgan 3-shaxsni ko'rsatib keladigan 삼인칭대명사 (3-shaxs kishilik olmoshi)ga bo'linadi. 지시대명사 (ko'rsatish olmoshi) ob'yektni ko'rsatib keladigan 사물대명사 (ob'ekt olmoshi), o'rin-joyni ko'rsatib keladigan 장소대명사 (o'rin joy olmoshi), vaqtni ko'rsatib keladigan 시간대명사 (vaqt olmoshi) larga bo'linadi.

대명사의 종류		대명사 예
인칭대명사 (kishilik olmoshi)	일인칭대명사 (1-shaxs kishilik olmoshi)	나, 우리, 저, 저희
	이인칭대명사 (2-shaxs kishilik olmoshi)	너, 자네, 그대, 당신
	삼인칭대명사 (3-shaxs kishilik olmoshi)	그, 그녀, 저이, 그이, 이분, 그분 누구 아무 자기, 당신
지시대명사 (ko'rsatish olmoshi)	사물대명사 (obyekt olmoshi)	이것, 그것, 저것, 이, 그, 저, 무엇
	장소대명사 (o'rin-joy olmoshi)	여기, 거기, 저기, 어디
	시간대명사 (vaqt olmoshi)	언제, (이때, 접때, 그때)

일인칭대명사 Birinchi shaxs kishilik olmoshining o'ziga xos xususiyatlari

Koreys tilida hurmat kategoriyasi mavjud. Birinchi shaxs kishilik olmoshi ham gapirayotgan shaxs va eshitayotgan shaxsning o‘zaro munosabatlariga qarab turlicha ishlatiladi. Eshitayotgan shaxsni hurmat qilganda gapirayotgan shaxs “나” o‘rniga o‘zini pastroq olishni ifodalaydigan “저”dan foydalanadi.

Misol:

4. a) 나는 오늘 대추나무를 심겠어
b) 나 오늘 연극 보러 간다
c) 나에게 전화 안했니?
d) 다음에는 내가 연락할게
5. a) 저는 잘 모르는 일입니다.
b) 저에게 맡겨 주십시오
c) 저 오늘 늦을 거예요
d) 저를 아세요?

Birinchi shaxs kishilik olmoshi “나” va “저” gapirayotgan shaxs va eshitayotgan shaxsning o‘zaro hurmat munosabatiga qarab tanlab ishlatiladi. Gapirayotgan shaxs eshitayotgan shaxsga qaraganda mansabi, Yoshi kichik bo‘lganda yoki ilk bor uchrashgan vaqtda “저”dan foydalanib, gapirayotgan shaxs eshitayotgan shaxsga qaraganda mansabi, yoshi katta bo‘lganda yoki juda yaqin munosabatda bo‘lganda “나” dan foydalanadi. Bundan tashqari birinchi shaxs ko‘plik olmoshida ham bir xil. Gapirayotgan shaxslar eshitayotgan shaxsga qaraganda mansabi, Yoshi kichik bo‘lganda “저희” dan foydalanib, gapirayotgan shaxslar eshitayotgan shaxsga qaraganda mansabi, Yoshi katta bo‘lganda yoki juda yaqin munosabatda bo‘lganda “우리” dan foydalanadi.

Misol:

- a) 할머니, 저희가 결혼했습니다. (Buvi, biz turmush qurdik)
b) 애들아, 우리가 결혼했어. (Bolalar, biz turmush qurdik.)

이인칭대명사 Ikkinchi shaxs kishilik olmoshi.

Koreys tilida odatda hurmat qilish kerak bo'lgan holatda ikkinchi shaxs kishilik olmoshi ishlatilmaydi. Agar eshituvchi shaxs gapiruvchi shaxsga qaraganda lavozimi yoki yoshi katta bo'lgan holatda ikkinchi shaxs kishilik olmoshidan foydalanilsa behurmatlikni keltirib chiqaradi.

Misol:

(1) 가: 당신, 언제 차 바꾸셨습니까?

나: 당신, 언제 차 바꿨어?

(2) 가: 자네, 언제 미국 돌아가나?

나: 자네야말로 이 회사에서 없어서는 안될 사람이야.

(3) 가: 이제, 네 방 청소는 네가 해라!

나: 영수야, 넌 이거 어디서 샀어?

(1가) misoldagidek suhbatdoshni hurmat qilish kerak bo'lgan vaqtda ikkinchi shaxs kishilik olmoshi “당신”dan foydalanilsa behurmatlikni keltirib chiqaradi. (1나) misolida eri-xotin yoki Yoshi teng bo'lgan yaqin munosabatdagi kattalar orasida ishlatish mumkin bo'lgan gap. (2)misoldagi “자네” ikkinchi shaxs kishilik olmoshi Yoshi yoki lavozimi bir xil bo'lgan yaqin munosabatdagi kattalar orasida yoki o'zidan kichik bo'lgan shaxslarga ishlatiladi. (3) misoldagi “너/네” ikkinchi shaxs kishilik olmoshi kattalar kichiklarga yoki lavozimi, yoshi teng bo'lib yaqin munosabatda bo'lgan shaxslar o'zaro ishlatishi mumkin bo'lgan olmoshdir.

Koreys tilida ikkinchi shaxs kishilik olmoshlarini hurmatda ishlatish chegaralanganligi sababli ikkinchi shaxs kishilik olmoshlari o'rnida o'rin joy olmoshlaridan foydalaniladi.

Misol:

(1) 가: 어디에서 전화 왔다고 전해 드릴까요?

나: 삼청동에서 전화 왔다고 전해 주세요?

(2) 가: 다과는 이쪽에서 준비하겠습니다, 그쪽에서는 음식을 준비해 주시겠습니까?

(1가) telefon qilgan odamning ismini bilmagan holatda u odamga murojat qilishga mos so'z yo'q bo'lganligi sababli u odam yashayotgan joy yoki ishxonasini so'rayotgandek murojat qilinsa suhbatdosh o'zining ishxonasini yoki ismini aytadi.

Koreys tilida suhbatdoshga murojat qilingan vaqtda olmoshlarga qaraganda suhbatdoshning lavozimi, familiya yoki ismi ortidan lavozimini qo‘shib ishlatish eng maqbuli hisoblanadi.

Misol:

(3) 가: 과장님, 손님 오셨습니다.

나: 김 과장님, 손님 오셨습니다.

다: 김민수 과장님, 손님 오셨습니다.

Maxsus murojat qilishga mos lavozim nomi bo‘lmagan holatda “선생님” so‘zidan foydalaniladi.

Misol:

(4) 가: 김 선생님께서는 언제 오시겠습니까?

나: 이 일은 선생님께서 하시지요.

(4)misoldagi “선생님”¹ so‘zi “o‘rgatuvchi ustoz” ma’nosidagi so‘z emas maxsus lavozim nomi yo‘q bo‘lgan shaxsga hurmat bilan murojat qiladigan so‘z hisoblanadi.

삼인칭대명사 (3-shaxs kishilik olmoshi)ga 그, 그녀, 저이, 그이, 이분, 그분, 저분, 누구, 아무, 자기, 당신 olmoshlari kiradi.

삼인칭대명사 ya’ni 3-shaxs kishilik olmoshi 4 ga bo‘linadi:

1. 정칭대명사 belgilash olmoshiga 그, 그녀, 저이, 그이, 이분, 그분, 저분 kabi olmoshlar kiradi. Gapirayotgan va eshitayotgan shaxs kimligini bilib turgan 3-shaxsni ko‘rsatib keladi.

Misol: (Yonida turgan odamni suhbatdoshiga tanishtirayotib) 이분이 바로 전에 제가 말씀드린 분입니다.

2. 미지칭대명사 (의문대명사) so‘roq olmoshiga 누구 kiradi va ko‘rsatilayotgan shaxs kimligini bilmaganda ishlatiladi.

Misol: 한국에 유학가는 학생은 누구예요?

1. ¹외국인을 위한 한국어 문법 1 대한민국, 서울 2005. 김정숙, 박동호 [1, 375]

3. 부정대명사 bo'lishsizlik olmoshiga 아무 kiradi. 아무 bo'lishsizlik olmoshining 아무나 (kim bo'lsa ham, barcha), 아무도 (hechkim) shakllari bor.

Misol: 이일을 아무나 할 수 있어요.

이일을 아무도 할 수 없어요.

4. 재귀대명사 o'zlik olmoshi o'zidan oldin kelgan ot yoki olmoshni takror ko'rsatib keladigan olmoshdir. 1-shaxsni takror ko'rsatadigan o'zlik olmoshiga 나, 2-shaxsni takror ko'rsatadigan o'zlik olmoshiga너, 3-shaxsni takror ko'rsatib keladigan o'zlik olmoshiga저, 자기, 당신, 저희 lar kiradi².

Misol: 나는 어릴 때 나를 일본 사람이라고 믿었다

네가 다시 한국 국적을 갖고 싶으면 그렇게 해, 네 생각대로 해.

그 여자는 자기에게 불리한 말을 했다.

우리 집 막내는 저밖에 몰라.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 외국인을 위한 한국어 문법 1 대한민국, 서울 2005. 김정숙, 박동호
2. Koreys tili grammatikasi 한국어 문법 Toshkent – 2007 Kim Mun Uk
3. Koreys tili grammatikasi 한국어 문법 강의안 Toshkent – 2007 Kim Chun Shik

2. ²외국인을 위한 한국어 문법 1 대한민국, 서울 2005. 김정숙, 박동호 [2, 379]

GIPERAKTIV BOLALAR BILAN ISHLASH

Abduraximova Zubayda Rajabboyevna

Xorazm viloyati Yangiariq tumani

17-son maktab psixologi

Abdullayeva Rayxon Ro'zmatovna

Xorazm viloyati Yangiariq tumani

16-son maktab psixologi

Annotatsiya

Bugungi kunda psixolog shaxsiga giperaktiv bolalar bilan ishlash uchun yetarlicha talablar tushishi sir emas. Giperaktivlik nima va gireraktiv bolalar bilan psixolog qanday ish olib borishi kerak. Bolaning ota faol energiyasini nimalarga safarbar etmoq kerak. Qanday pedagogik-psixologik tasir bola shaxsi shakllanishiga ijobiy tasirini otkazadi.

Kalit sozlar: giperaktiv,bezovtalanish,diqqat yetishmovchiligi sindromi,diqqat kontsentranti,faollik,neyrotizm,labillik,ekstrovertlik,inertlik.

WORKING WITH HYPERACTIVE CHILDREN

Annotation

Nowadays, it is no secret that psychologists face significant demands when working with hyperactive children. What is hyperactivity, and how should psychologists work with hyperactive children? How should a child's excessive energy be channeled? What kind of pedagogical-psychological influence positively impacts the development of the child's personality?

Keywords: hyperactivity, restlessness, attention deficit disorder, attention concentration, activity, neuroticism, lability, extroversion, inertia.

Giperaktiv qanday holat ?

Giperaktiv bolalarda asosan tartibsizlik, gapga quloq tutmaslik, beparvolik, unutulchanlik, dangasalik xarakterlari kuzatiladi. Ular har bir gapning manosini soraydi, kop bezovtalanadi (barmoqlari bilan narsalarni chaladi, orindiqlarni qimirlatadi, u yoqdan bu yoqqa kop yuguradi, doimo qayergadir intiladi), boshqa bolalarga nisbatan kam uxlaydi va juda mahmadona boladi. Bundan tashqari, savolni oxirigacha eshitmay turib, javob berishni boshlaydi, oz navbatini toqat qilib kutolmaydi, suhbatni buzib aralashib turadi, qoidalarga boysunmaydi va ozini boshqara olmaydi. Giperaktivlikni psixolog qanday korrektsiyalashi mumkin?

Giperaktiv bolalar bilan mashgulotlarni tashkil qilishda psixolog maxsus ishlab chiqilgan korrektsion-rivojlantiruvchi dasturni qollashi mumkin. Giperaktiv bolalarga

yordam berishda ularning ota-onalari va oqituvchilari bilan ish olib borish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Kattalarga bolaning muammolarini tushuntirish zarur, uning qiliqlari ataylab qilinmasligini anglatish, ularning yordam va qollab-quvvatlashisiz bunday bola ozidagi bor qiyinchiliklarni yengib ota olmasligini korsata olish kerak.

Psixolog giperaktiv bolalarning ota-onalariga tarbiyaviy tasir etishning aniq usullariga amal qilishlarini tushuntirishi kerak. Ular shuni esda tutishlari lozimki, bolani holatining yaxshilanishi « unga bolgan muloyim, xotirjam va izchil munosabatga bogliqdir ».

Bunday bolalarni tarbiyalashda ota-ona ikkita keskinlikka yol qoymasliklari kerak: haddan ziyod rahm - shafqat korsatish va bir tomonidan esa uning oldiga u bajara olmaydigan ortiqcha aniqlik, shafqatsizlik va jazolar bilan uygunlashgan katta talablarni qoymaslik.

Psixolog olimlardan M. Rotterning korsatishicha, bunday bolalar maktabga chiqqach jiddiy qiyinchiliklarga duch keladilar. Chunki oqish faoliyati diqqat funktsiyasi rivojlanishiga yuqori talablarni qoyadi. Shuning uchun ham DEGS bolalar maktab talablarini bajara olmaydilar.

Qoida boyicha osmirlik yoshida bunday bolalarda diqqatning nuqsonlari saqlanib qoladi, lekin giperaktivlik yoqoladi va kopincha faollikning susayishi, psixik faoliyatning inertligi va istakning yetishmasligi bilan almashadi.

Hozirgi kunda diqqat yetishmasligi va giperaktivligi sindromi bir qator olimlar tomonidan ozganilgan. Ularning korsatishicha, bu sindromning kelib chiqishiga onaning homiladorlik lavrida va tugruq jarayonidagi qiyinchiliklar, bu davrda notoliq ovqatlanish va kop asabiylashish, ota va onaning spirtli yoki narkotik moddalarni qabul qilish, ilk bolalikdagi somatik kasalliklar (ogir diatez, dispepsiya) jismoniy va psixik jarohatlar sabab bolishi mumkin.

Bu bolalarning asab tizimi shunday tuzilganki, ham emotsional, ham jismoniy ortiqcha zoriqish, charchoq belgisi bolgan maqsadsiz faollikni yanada rivojlanishiga imkon beradi. Shuning uchun DEGS li bolalarga aerobika korishidagi jismoniy mashqlar tavsiya etiladi. Ular yurak qon-tomirlarini va nafas tizimining faoliyatini yaxshilaydi, chidamlilikni oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari bu bolalar kuchli ifodalangan emotsional tarkibli oyinlarni oynamasliklari kerak. Sportning suzish, changida uchish turlari foydalidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Psixologik xizmat. Z.T.Nishonova. Toshkent, 2014 y.
2. Psixologik xizmat. Psixokorreksiya. Z.T.Nishonova. Toshkent, 2018 .
3. Ontogenez psixologiyasi. E.Goziev. Toshkent, 2010 y.
4. Osmirlik davrida psixodiagnostika va psixokorreksiya. Z.T.Nishonova va boshqalar. Oquv qollanma.

QOZOG‘ISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT VA DIN MUNOSABATLARI VA BAG‘RIKENGLIK TAMOYILLARI

*O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi
Islomshunoslik fakulteti Dinshunoslik
yo‘nalishi 2-kurs talabasi - Toirova Zilola*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Markaziy Osiyodagi ko‘p konfessiyali mamlakatlardan biri bo‘lgan Qozog‘iston Respublikasida bugungi tahlikali zamonda dinlararo bag‘rikenglik muhitini mustahkamlash dolzarb vazifalardan biri bo‘lib kelayotgani shuningdek, mamlakatda davlat va din munosabatlarining nechog‘lik aniqlik bilan yo‘lga qo‘yilgani keltirildi. Shuningdek bag‘rikenglik va vijdon erkinligining qonuniy asoslari, davlat va din munosabatlari tahlili, diniy birlashma va diniy ta‘limga oid bir qancha ma‘lumotlar keltirib o‘tildi. So‘nggida xalqaro maydonda sezilarli ravishda olib borayotgan say-harakatlari sanab o‘tildi.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, Qozog‘iston, davlat va din, bag‘rikenglik, “Almati klubi”, konfessiya, diniy birlashma, diniy ta‘lim, diniy faoliyat, konstitutsiya, Tinchlik va kelishuv piramidasi

Markaziy Osiyodagi musulmon va boshqa konfessiyalarga mansub aholi o‘rtasidagi munosabatlar ham siyosiy, ham maishiy darajada ikki asosiy xususiyatga asoslangan, bular o‘zaro hurmat va bag‘rikenglikdir. Bu munosabat turli din vakillarining murakkab tarixiy jarayonlar sinovlarini mardonavor yengib o‘tishlari natijasida shakllangan. Markaziy Osiyoda davlat va din munosabatlari uzoq yillardan beri ko‘plab tadqiqotchilarning diqqat markazida bo‘lib keladi. So‘nggi yillarda mintaqa davlatlari dinga ixtilofdan ko‘ra ko‘proq imkoniyat manbai sifatida qarayotgani ko‘zga tashlanmoqda.

“Almati klubi” nomini olgan Markaziy Osiyolik tadqiqotchilar guruhi yaqinda “Markaziy Osiyo: “Ipak demokratiyasi” maydoni, islom va davlat” sarlavhasi ostida yangi hisobot chop etdi. Unda 1991-yildan 2016-yilgacha bo‘lgan davrda davlat va din munosabatlari evolyutsiyasi, mavjud muammolar, mintaqa hukumatlarining din siyosatida yuz bergan o‘zgarishlar tahlil qilingan. Xususan, Qozog‘iston, O‘zbekiston, Qirg‘iziston va Tojikiston davlatlaridagi vaziyat qiyoslanib, o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlar ochib berilgan.

Hisobot mualliflaridan biri aytishicha, o‘tgan chorak asr davomida mintaqaning barcha davlatlari diniy hayotni turli darajada nazorat ostida ushlab keldi. Ammo bu borada ko‘rilgan huquqiy va amaliy choralar har bir mamlakatda o‘ziga xos tarzda

kechdi. Markaziy Osiyo mamlakatlari umumiy o'tmishga ega bo'lganidek, mustaqillikdan keyin ham ularning diniy siyosatida o'xshash jihatlar ko'p bo'ldi.¹

Endi ushbu mavzu doirasida Markaziy Osiyo davlatlaridan biri bo'lgan Qozog'iston Respublikasini o'rganib chiqamiz.

Din har bir shaxs va umuman jamiyat hayotida juda muhim rol o'ynaydi. Qozog'istonda rivojlangan diniy vaziyat haqida gapirar ekanmiz, mustaqillik yillarida davlatning ko'p narsalarni boshidan kechirganini alohida ta'kidlab o'tamiz. Diniy sekta va tashkilotlarning soni ko'payib, ayrim diniy rahnamolar va va'zlar paydo bo'lgan paytlar ham bo'ldi. Odamlar har xil bid'atlarga e'tiqod qila boshladilar. Insonlar son-sanoqsiz turli xil diniy tashkilotlar va sektalarga mansub edilar. Bunday xatti-harakatlarning oqibatlari qanday bo'lishidan qat'i nazar, ular barcha mablag'lari va ko'chmas mulklarini ushbu tashkilotlarga berdilar. Natijada ular singan oluk bilan qolib ketishdi. Bularning barchasiga birgina sabab bor – diniy savodsizlik va xalqni to'g'ri yo'lga boshlaydigan g'oyaning yo'qligi. Ma'lumki, SSSR parchalanganidan keyin odamlar o'rtasida mafkuraviy bo'shliq paydo bo'ldi, uni to'ldirib bo'lmasdi. Albatta, yuzaga kelgan bo'shliq faqat o'z moddiy manfaatini ko'zlagan turli diniy tashkilot va sektalarning g'oyalari bilan to'ldirila boshlandi. Ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, globallashgan dunyoda bunday holat birorta sud yoki jamiyatni chetlab o'tgani yo'q. Qozog'iston Respublikasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritib, mustaqil davlatga aylangan paytdan boshlab o'z siyosatini bir hududda yashovchi xalqlar o'rtasidagi o'zaro tinchlik munosabatlari, dinlar va dunyoning turli diniy tashkilotlari o'rtasidagi bag'rikeng munosabatlar kabi an'analar asosida qurdi. Qozog'iston siyosatining bag'rikenglikka asoslangan aynan mana shu xususiyati, ayniqsa, atrofda terrorizm va ekstremizm ko'p bo'layotgan paytda dolzarbdir.²

Bag'rikenglik, shuningdek, u yoki bu dunyoqarash yoki turmush tarzini ma'qullashni anglatmaydi, bu boshqa odamga o'z tamoyillari bilan harakat qilish va uyg'unlikda yashash imkoniyatini berishdir. Qozog'iston Respublikasi Konstitutsiyaning 22-moddasida aytilgan: "Har bir inson vijdon erkinligi huquqiga ega. Vijdon erkinligi huquqini amalga oshirish davlat oldidagi umuminsoniy va fuqarolik huquqlari va majburiyatlarini shart qilmasligi yoki cheklamasligi kerak".³ Qonunning ushbu satrlari Qozog'iston siyosatining bag'rikengligining tasdig'i, deb hisoblaymiz.

2011-yil 11-oktabrda qabul qilingan "Diniy faoliyat va diniy birlashmalar to'g'risida"gi qonunda vijdon erkinligiga bo'lgan konstitutsiyaviy huquq o'z ifodasini topgan. Senatda Ushbu Qonunning 3-moddasida har kim Qozog'iston Respublikasi

¹ <https://www.amerikaovozi.com/a/state-and-religion-in-central-asia/4105237.html>

² Рысбекова Ш, Базарбаев Б. (Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы): «РЕЛИГИОЗНАЯ СИТУАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМА ДИАЛОГА РЕЛИГИИ И ГОСУДАРСТВА» в- 55,56

³ https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution#

qonunchiligiga muvofiq diniy yoki boshqa e'tiqodlarga e'tiqod qilish, ularni tarqatish, diniy birlashmalar faoliyatida ishtirok etish va missionerlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega.

“Diniy faoliyat va diniy birlashmalar to‘g‘risida”gi qonunda ham davlat va diniy birlashmalar o‘rtasidagi munosabatlarning asosiy prinsiplari belgilab berilgan bo‘lib, ular diniy birlashmalarning davlatdan ajralib turishi, maktablarning diniy birlashmalardan ajratilishi va xalq ta‘limining dunyoviyligi, barcha diniy birlashmalarning qonun oldida teng huquqliligi tamoyillarini o‘z ichiga oladi. Davlatning ham, diniy birlashmalarning ham diniy sohadagi faoliyatining asosiy tamoyillarini belgilab beruvchi diniy birlashmalarni davlatdan ajratish tamoyili juda muhim tamoyildir.

Shunday qilib, davlat:

1) Qozog‘iston Respublikasi fuqarosi, chet ellik va fuqaroligi bo‘lmagan shaxs tomonidan uning dinga va diniy mansubligiga munosabatini aniqlashga, ota-onalar yoki ularning boshqa qonuniy vakillari tomonidan bolalarni tarbiyalashiga aralashmaydi. Bolaning hayoti va sog'lig'iga tahdid soladigan, uning huquqlarini buzadigan va javobgarligini cheklaydigan, shuningdek Qozog‘iston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumiga, suvereniteti va hududiy yaxlitligiga qarshi qaratilgan hollar bundan mustasno.

2) diniy birlashmalarga davlat organlarining vazifalarini bajarishni yuklamaydi;

3) diniy birlashmalarning faoliyati Qozog‘iston Respublikasi qonunlariga zid bo‘lmasa, diniy birlashmalarning faoliyatiga aralashmaydi;

4) Qozog‘iston Respublikasi fuqarolari, chet elliklar va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslar, dinga e'tiqod qiluvchi va e'tiqod qilmaydigan shaxslar, shuningdek, turli diniy birlashmalar o‘rtasida o‘zaro bag‘rikenglik va hurmat munosabatlari o‘rnatishga yordam beradi.

O‘z navbatida diniy birlashmalar:

1) davlat organlarining funksiyalarini bajarmaydi va ularning faoliyatiga aralashmaydi;

2) siyosiy partiyalar faoliyatida qatnashmaslik, ularni moddiy ta‘minlamaslik, siyosiy faoliyat bilan shug‘ullanmaslik;

3) Qozog‘iston Respublikasi qonunchiligi talablariga rioya qilishlari shart.

Qozog‘iston dunyoviy davlat sifatida dini, irqi va millatidan qat’i nazar, mamlakatning barcha fuqarolari uchun qulay yashash sharoitlarini yaratishga intiladi. Qozog‘istonda 46 ta konfessiya mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 2020-yilning 2-choragi yakunlariga ko‘ra, ayni damda respublikada 18 ta konfessiya va 3816 ta rasmiy ro‘yxatdan o‘tgan diniy birlashma mavjud (qayta ro‘yxatdan o‘tkazilgunga qadar 4551 ta diniy birlashma mavjud edi). Davlat organlari tomonidan turli konfessiyalar vakillari o‘rtasida hurmat va bag‘rikenglik tuyg‘ularini shakllantirish bo‘yicha ko‘plab ishlar

amalga oshirilmoqda, rasmiy minbarlardan ko‘pincha madaniyatlararo muloqot, ochiqlik va o‘zaro ishonchga chaqiriqlar yangramoqda.

Hukumatning din to‘g‘risidagi qonunlari Konstitutsiyadagi diniy erkinlikning huquqiy himoyasini toraytiradi. 2005-yilda qonunlarga ro‘yxatga olish talablarini kuchaytirish va diniy guruhlar markaziy hukumatda ham, jamoatlari joylashgan alohida hududlar (viloyatlar)ning mahalliy hukumatlarida ham ro‘yxatdan o‘tishlari kerakligini aniqlashtirish uchun o‘zgartirishlar kiritilgan. Ushbu tuzatishlar kiritilgunga qadar hukumat diniy tashkilotlardan faqat mulk sotib olish yoki ijaraga olish, xodimlarni yollash yoki boshqa qonuniy operatsiyalarni amalga oshirish uchun qonuniy maqomga ega bo‘lishni xohlasa, ro‘yxatdan o‘tishini talab qilgan. Garchi o‘zgartirilgan milliy din qonunlari diniy tashkilotlarning hukumatda ro‘yxatdan o‘tishini aniq talab qilsa-da, u barcha odamlarning “yakka o‘zi yoki boshqalar bilan birga” o‘z diniga e‘tiqod qilish erkinligini ta‘minlashda davom etmoqda. Ro‘yxatdan o‘tish uchun diniy tashkilot o‘n nafardan kam bo‘lmagan a‘zoga ega bo‘lishi va Adliya vazirligiga ariza taqdim etishi kerak.

Diniy tashkilotga tarafdorlar soni yetarli emasligi yoki diniy tashkilot nizomi qoidalari va qonunlar o‘rtasidagi nomuvofiqlik tufayli hukumat ro‘yxatga olishni rad etishi mumkin. Bundan tashqari, “Jamoat birlashmalari to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq, ro‘yxatdan o‘tgan tashkilot, shu jumladan, diniy guruh Konstitutsiya yoki qonunlarga zid bo‘lgan faoliyatni muntazam ravishda amalga oshirganligi uchun sud qarori bilan barcha faoliyati uch oydan olti oygacha muddatga to‘xtatilishi mumkin. Ro‘yxatdan o‘tgan tashkilotning ustavi va nizomi: ichki ishlar organlari, prokurorlar, fuqarolar ro‘yxatdan o‘tgan tashkilotning faoliyatini to‘xtatib turish to‘g‘risida sudga ariza bilan huquqbuzarliklarni bartaraf etmaganliklari yoki qonun hujjatlarini takroran buzganliklari uchun murojaat qilishlari mumkin. To‘xtatib turish vaqtida tegishli tashkilotga tashkilot nomidan ommaviy axborot vositalari bilan gaplashish taqiqlanadi; yig‘ilishlar yoki xizmatlarni o‘tkazish; va ish haqini to‘lash kabi davom etayotgan shartnoma majburiyatlarini bajarishdan tashqari moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish kabi bandlardan iborat.

Qozog‘istonda dunyoviy bo‘lmagan diniy ta‘lim muassasalari ham ta‘lim tizimining muhim qismini tashkil etadi. Hozirda mamlakatda 15 ta diniy ta‘lim muassasasi mavjud: ikkita nasroniy (Olmaotadagi pravoslav diniy seminariyasi va cherkov onasi Maryam katolik seminariyasi) va 13 ta islom ta‘lim muassasasi (kollej maqomida bo‘lgan 9 ta madrasa, 2 ta litsey va ikkita o‘quv markazlari). 2013 yilga kelsak, kirish kurslari va yakshanba maktablarining umumiy soni 397 tani tashkil etdi (ulardan 334 tasi islom, 44 tasi pravoslav, 15 tasi protestant va 4 tasi katolik maktablari). Milliy universitetlardan farqli o‘laroq, bu ta‘lim muassasalari dini o‘rganishga konfessional yondashuvni taklif qiladi. Ulardan faqat to‘rttasi rasmiy

universitetlar maqomini oldi: Almati shahridagi Pravoslav diniy seminariyasi va Cherkov onasi Maryam katolik seminariyasi, Nur-Muborak Misr universiteti.

Darhaqiqat, Qozog‘istondagi diniy bag‘rikenglik hukumatning puxta o‘ylangan siyosati natijasi desa mubolag‘a bo‘lmaydi. Suveren rivojlanish jarayonining boshidanoq Qozog‘iston o‘zini dunyoviy davlat deb e‘lon qildi. Bu shuni nazarda tutadiki, hech qanday din davlat dini yoki majburiy deb tan olinmaydi va davlat siyosati faqat butun jamiyat manfaatlarini ko‘zlab, ayrim dinlar va ularning e‘tiqod qiluvchilari foydasiga hech qanday ustunlik bermasdan amalga oshiriladi.

Ikkinchidan, mamlakat hududida faoliyat yuritayotgan diniy konfessiya va birlashmalarga teng hurmat va to‘g‘ri munosabatda bo‘ladi, ular qonuniy faoliyat olib borayotgan bo‘lsa, ularning ichki ishlariga aralashmaydi.

Shu bilan birga, dunyoviy maqom davlatning diniy sohadan butunlay uzoqlashishini anglatmaydi. Bu, eng avvalo, fuqarolarning vijdon erkinligi, diniy mansubligini aniqlash, shu asosda har qanday kamsitishlardan himoyalaniş kabi konstitutsiyaviy huquqlariga rioya etilishini ta‘minlaydi.

Amalga oshirilgan say-harakatlardan so‘ng nihoyat, xalqaro maydonda sezilarli faollik ko‘rsatgan Qozog‘iston dunyo miqyosida konfessiyalararo totuvlik va sivilizatsiyalararo muloqot qadriyatlarini ilgari surish bo‘yicha o‘ziga xos institut yaratish tashabbusi bilan chiqdi.

Qozog‘iston dinlararo muloqot va bag‘rikenglikni rivojlantirish bo‘yicha xalqaro sa‘y-harakatlarni qo‘llab-quvvatladi. 2003-yildan buyon **Jahon va an‘anaviy dinlar yetakchilari qurultoyini** o‘tkazib keladi. Mashvaratdan ko‘zlangan maqsad dinlararo muloqot an‘analarini mustahkamlash, diniy jamoalar o‘rtasida o‘zaro tushunish va hurmatni chuqurlashtirishdan iboratdir. Har uch yilda bir marta Ostona (Qozog‘iston poytaxti) Jahon dinlari yetakchilari qurultoyiga mezbonlik qiladi va an‘anaviy dinlar yetakchilari Tinchlik va kelishuv piramidasida joylashgan. Kongress ilohiyot, jamiyat va siyosat bo‘yicha munozaralar tashkil etish va fikr almashish uchun dunyoning barcha burchaklaridan diniy yetakchilarni yig‘adi. Nazarboyev muntazam ravishda mamlakatdagi millatlararo va konfessiyalararo bag‘rikenglik an‘analarini ta‘kidlab, olqishlab, ommaviy bayonotlar bilan chiqdi va xalqaro diniy yetakchilar va hamjamiyatlar bilan aloqalarini davom ettiradi. 2007-yil 8-aprelda prezident Ostona'dagi pravoslav cherkovining Pasxa marosimida milliy televideniye orqali nutq so‘zlab, **“Qozog‘istonda millatlararo va dinlararo tinchlik hukm suradi. Pasxa va boshqa diniy guruhlarining bayramlari bir xil, chunki biz butun insoniyat uchun umumiy bo‘lgan buyuk haqiqatni hech qachon unutmaymiz: bizda bitta Xudo bor va har kim Xudoga o‘z yo‘lidan boradi”** deb, ta‘kidladi.

To‘rtinchi Kongress 2012-yilning 30–31-may kunlari bo‘lib o‘tdi, u din va dinlararo muloqotning global xavfsizlik va insoniyat taraqqiyotini ta‘minlashdagi rolini muhokama qildi. Qozog‘istonning Kongressga mezbonlik qilishi, tahlilchi

Roman Muzalevskiyning soʻzlariga koʻra, “hukumat zimmasiga etnik guruhlarning bagʻrikeng birga yashashi va diniy birlashmalar uchun qulay muhitni taʼminlash majburiyatini yuklaydi”. 2012 yilgi Kongress esa qirq mamlakatdan rekord darajadagi 350 delegatni yegʻdi. Prezident Nazarboyev bu anʼanani davom ettirish istagini bildirdi.⁴

“Geosiyosiy tanglik kuchayib, fundamental tahdidlar avj olayotgan sharoitda axloq, ezgulik, insoniylik kabi qadriyatlarning ahamiyati ortmoqda. Shu bilan birga, yangi xalqaro xavfsizlik tizimini shakllantirish masalasiga kun tartibiga chiqmoqda. Buning uchun tinchlik va barqarorlik tarafdorlarining global miqyosdagi birligi talab etiladi. Bu xayrli ishda diniy yetakchilar muhim rol oʻynashi mumkin”, – deydi Qozogʻiston rahbari.

Qayd etilishicha, Qozogʻistonda 20 yildan buyon oʻtkazilayotgan Jahon va anʼanaviy dinlar yetakchilari qurultoyi tamaddunlar muloqotining muhim maydoniga aylandi.

2023-yil 11-oktabr kuni Ostona shahrida Jahon va anʼanaviy dinlar yetakchilari qurultoyi Kotibiyatining 21-yigʻilishi boʻlib oʻtdi. Mashvaratda 2023–2033 yillarda Jahon va anʼanaviy dinlar yetakchilari qurultoyini takomillashtirish konsepsiyasi maʼqullandi. Tadbir yakunida qabul qilingan kommyunikeda rasmiy Ostona taklif etayotgan tinchlik yoʻlida yangi global harakat tuzish gʻoyasi [qoʻllab-quvvatlandi](#).

Markaziy Osiyoning qoq markazida oʻzining boy madaniy xilma-xilligi, koʻp millatli jamiyati va maʼnaviy anʼanalari bilan mashhur boʻlgan davlat konfessiyalararo totuvlik va hamjihatlikning global chirogʻi sifatida paydo boʻldi.

Soʻnggi yigirma yil ichida Qozogʻistondagi Jahon va anʼanaviy dinlar yetakchilari qurultoyi dunyo boʻylab turli dinlar oʻrtasida muloqotni rivojlantirish, birdamlikni mustahkamlash va tinchlikni targʻib qilishda muhim rol oʻynadi. Qozogʻistonning chuqur maʼnaviy merosi va donoligidan kelib chiqqan ushbu tashabbus xalqaro hamkorlik va bagʻrikenglik ramziga aylandi. Uning Prezident Qosim-Jomart Toqayev boshchiligidagi ajoyib sayohati haqida fikr yuritar ekanmiz, uning kelajagiga nazar tashlar ekanmiz, mazkur kongress global totuvlik va birdamlikni mustahkamlash yoʻlida yanada katta qadamlar tashlashga tayyor ekani ayon boʻladi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 12-dekabrdagi yalpi majlisida “Maʼrifat va diniy bagʻrikenglik” maxsus rezolyutsiyasini qabul qildi. Bu rezolyutsiyani 2017-yil sentabr oyida Nyu-Yorkda boʻlib oʻtadigan BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida qabul qilish tashabbusi Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan edi. Oʻzbekiston tomonidan taklif etilgan rezolyutsiyaning asosiy maqsadi “hammaning taʼlim olish imkoniyatini taʼminlash,

⁴ https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_religion_in_Kazakhstan

savodsizlik va jaholatga barham berish”dir. Hujjat, shuningdek, “bag‘rikenglik va o‘zaro hurmatni rivojlantirish, diniy erkinlikni ta‘minlash, dindorlarning huquqlarini himoya qilish va ularga nisbatan kamsitishning oldini olishga” qaratilgan. Ushbu rezolyutsiya nafaqat BMTga a‘zo barcha davlatlar tomonidan bir ovozdan qo‘llab-quvvatlandi, balki 50 dan ortiq davlat hammuallifligida qabul qilindi. Hammualliflar orasida Ozarbayjon, Jazoir, Bahrayn, Belarus, Gana, Misr, Hindiston, **Qozog‘iston**, Kanada, Qatar, Qirg‘iziston, Livan, Marokash, BAA, Ummon, Pokiston, Koreya Respublikasi, Rossiya, Saudiya Arabistoni, Singapur, Sudan bor, Tojikiston, Tailand, Tunis, Turkmaniston, Filippin, Yaponiya va boshqa mamlakatlar bor.

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash mumkinki, bugungi kunda mamlakatlarda tinchlik, osoyishtalik beg‘ubor osmon, munavvar kunlarning qard qimmat, ahamiyati har qachongidan ham ortib ketdi. Ana shu tinchlik, osoyishlatik omili bo‘lgan diniy bag‘rikenglik tamoyillarini yanada mustahkamlash va rivojlantirishga Qozog‘iston Respublikasida alohida e‘tibor qaratib kelinmoqda. Mamlakatda xilma–xil diniy e‘tiqodga ega bo‘lgan kishilarning bir zaminda buyuk g‘oya va sof niyatlar yo‘lida xamkor va hamjixat bo‘lib yashashligi bag‘rikenglikning yorqin namunasi. Diniy soha vakillari o‘z faoliyatlarini din va davlat munosabatlaridagi asosiy jihat – dinning siyosatga aralashmasligi, har qanday din, birinchi o‘rinda, ma‘naviy-axloqiy jihatlarni o‘z ichiga olishi haqidagi tamoyilga tayangan holda amalga oshirishlari maqsadga muvofiqdir. Davlat turli dinlarga e‘tiqod qiluvchi va ularga e‘tiqod qilmaydigan fuqarolar, har xil e‘tiqodlarga mansub diniy, tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro murosa va hurmat o‘rnatilishiga ko‘maklashadi va eksteremizm asosida diniy munosabatlarni keskinlashtirilishiga, turli konfessiyalar o‘rtasida adovatni avj oldirishga qaratilgan xatti-harakatlarga yo‘l qo‘ymaydi. Muayyan dinga e‘tiqod qiluvchilarni boshqasiga kiritishga qaratilgan prozelitizm va missionerlik faoliyati qonunan man etiladi. Rivojlangan demokratik yo‘ldan ketayotgan davlatlarning hozirgi zamonda dinga munosabati asosan vijdon erkinligini ta‘minlash va diniy bag‘rikenglikka asoslangan. Uni qaysi din bo‘lishidan qat‘iy nazar, davlatdan, uning siyosatidan ajratish mumkin, ammo jamiyatdan ajratib bo‘lmaydi. Aksincha, diniy munosabatlar jamiyat a‘zolari o‘rtasida axloqiy munosabatlarni shakllantiradi, aholini ma‘lum maqsad ortida birlashtirishga ko‘maklashadi, ezgulikka chorlaydi, tinchlik va barqarorlikni ta‘minlash, tenglikka erishish hamda taraqqiyot uchun xizmat qilishga chorlaydi.

EXPLORING THE ROLE OF PRAGMATICS IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Abdullaeva Gulkhayo Ulugbekovna

Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

gulhayo.abdullayeva.28@gmail.com

Abstract

In today's globalized world, effective communication across cultures has become more significant than ever. This paper investigates features of pragmatics, a branch of sociolinguistics that explores how context shapes the meaning of language, in particular, in cross-cultural communications. Besides, this article explores how cultural norms and values impact pragmatic conventions, starting with an overview of pragmatics and its key concepts. Through analysis of cultural differences in politeness strategies, indirectness, and speech rituals, it becomes obvious that misunderstandings frequently occur in intercultural communication because of differing pragmatic norms. Nevertheless, some approaches are also offered to navigate these challenges, emphasizing the significance of awareness and sensitivity to pragmatic differences. Readers gain insight into the practical applications of understanding pragmatics in diverse contexts. Finally, future directions for research in cross-cultural pragmatics are also highlighted.

Key words: language, cross-cultural communication, sociolinguistics, pragmatics.

Introduction

To begin with, pragmatics is the study of the use of language in a social context whereas sociolinguistics is the study of social and cultural effects on language. Bruner (1984) described the pragmatics of language as, “in Geertz's metaphor, a culture is rather like an ambiguous text that is constantly in need of explication through the joint negotiation of its meanings with others. And at that, the meanings negotiated may change with a change in context. According to Wardhaugh & Fuller (2015), there is a huge difference between pragmatics and semantics as both fields are closely connected to the meaning of words. They noted that pragmatics studies the meaning of utterances in context while semantics deals with the study of meaning as part of the language system.

Methodology

Pragmatics is the study of the use of language in a social context while sociolinguistics is the study of social and cultural effects on language. Bruner (1984) described the pragmatics of language as, “in Geertz's metaphor, a culture is rather like

an ambiguous text that is constantly in need of explication through the joint negotiation of its meanings with others.

It is crucially important to understand the importance of pragmatics in our daily communications so as to avoid cultural misunderstandings. For example, key concepts of pragmatics, such as speech acts, gender, and politeness play an important role in effective communication with one another. Speech Act Theory was developed by J.L. Austin and later expanded upon by John Searle. This theory claims that when people communicate, they are not only describing the world but also involved in social acts, including praising, criticizing, congratulating, and apologizing (Austin, 1962; Searle, 1969). Different cultures have a variety of ways to perform these acts meaning that it is necessary to obtain a deep knowledge of the ways of those speech acts are performed. There are a number of types of speech acts, including:

1. **Assertives:** These speech acts serve to show a state of affairs. For example, saying "The Sun is shining" is an assertive speech act.
2. **Directives:** they serve to get the listener to do something. For example, commands, requests, and suggestions ask the other listener to do something. For instance, "Switch the lights on, please" is a directive speech act.
3. **Expressives:** this type of speech acts help to express the speaker's attitudes or emotions. Apologies, thanks, congratulations, and condolences are bright examples of this. "I am grateful for your help" expresses the speaker's thankfulness.
4. **Commissives:** they involve the speaker committing to a future course of action. Promises, pledges, and vows are examples of commissive speech acts.
5. **Declarations:** they bring about a change in the external world simply by being uttered. "I now pronounce you husband and wife" in a wedding ceremony is a declaration.

Understanding speech acts is crucial for interpreting the intended meaning behind utterances and for effectively communicating intentions.

Politeness Theory, on the other hand, was proposed by Penelope Brown and Stephen Levinson. It examines the ways how people manage interpersonal relationships through language (Brown & Levinson, 1987). The theory shows the differences between positive politeness (strategies to show friendly attitude and solidarity), and negative politeness (strategies to avoid imposition and maintain autonomy). Politeness strategies may be different across cultures, with some cultures putting greater emphasis on maintaining social harmony and saving face (Brown & Levinson, 1987). In the context of cross-cultural communication, understanding politeness strategies is essential for navigating cultural differences and avoiding unintended offense. By examining how politeness is expressed and interpreted in different cultural contexts, researchers can shed light on the pragmatic principles underlying cross-cultural communication (Brown & Levinson, 1987).

Findings

There are a number of strategies to develop pragmatic skills in communication. Firstly, stimulation activities such as role-playing can help individuals to practice different social scenarios. This basically helps them to understand appropriate responses and behaviors in various contexts. Another way would be practicing real-life settings. Learners may be encouraged to practice in natural settings, such as family gatherings, schools, or work environments. Group activities and social skills groups can be another way. For example, participating in group activities that require communication and collaboration can develop pragmatic skills.

Conclusion

In conclusion, language is one of the most important and influential features for any culture or society. Usually, countries have their own languages, and they are used differently in various situations. It is essential to gain insights into how to use the language correctly in different contexts considering different factors such as age, gender, education and ethnicity. Learning effective communications skills, particularly, pragmatic skills play a significant role in avoiding cultural misunderstandings among people. In most cases, other language skills are more prioritized over pragmatic skills which results in inappropriate use of language. In order to effectively deal with this situation, above-mentioned strategies would be helpful.

References

- Ahmed, F.(2022). "Pragmatics" from the book An introduction to Sociolinguistics. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/358087613_Pragmatics_from_the_Book_An_Introduction_to_Sociolinguistics_Pragmatics_from_the_Book_An_Introduction_to_Sociolinguistics
- Ivenz, P. & Reid E. (2022). Pragmatic linguistics and sociolinguistics. Culture vs speech. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/357827819_Pragmatic_Linguistics_and_Sociolinguistics_Culture_vs_Speech
- Smith, G. (2024). The role of pragmatics in cross- cultural communication. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/379380245_The_Role_of_Pr pragmatics_in_Cross-Cultural_Communication

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	SPIRITUAL HERITAGE OF MUNAVVARQORI ABDURASHIDKHANOV	3
2	OLIY TA'LIM MUASSASALARIDAGI TALABALARNI O'QITISHDA FOTOMETRIYA VA RANGSHUNOSLIK FANINING AMALIY GRAFIKA DASTURLARIDAGI AHAMIYATI	7
3	OLIY TA'LIM MUASSASALARIDAGI TALABALARNI O'QITISHDA AUTOCAD DASTURI YORDAMIDA NAQSH NAMUNALARINI CHIZISH MOHIYATI	11
4	KOMPYUTER GRAFIK DIZAYN SOHASIDA (SMD) YO'NALISHI UCHUN PRODUKT DIZAYN MAVZUSIDA POST TAYYORLASHNING AHAMIYATI	14
5	INSON RESURLARINI RIVOJLANTIRISHDA IJTIMOY-IQTISODIY JARAYONLARINING TA'SIRI VA ZAMONAVOY ISHSIZLIK DARAJASINING VUJUDGA KELISHI	18
6	MAMLAKATIMIZDA IJTIMOY SOHALARGA QARATILAYOTGAN E'TIBOR VA QILINAYOTGAN ISHLAR	24
7	SHAXSLARARO KONFLIKTLARNING MOHIYATI, TIPOLOGIYASI VA ELEMENTLARI	30
8	FAZODA PERPENDIKULYAR, OG'MA VA MASOFA	35
9	DELPHI DASTURLASH TILIDA OBYEKTLAR HAQIDA	38
10	KOMBINATORIKA MASALALARI. NYUTON BINOMI	40
11	STABILITY RESULTS OF NONLINEAR RIEMAN STILTES INTEGRATY EQUATION	43
12	ШАРИАТДА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИГА ДОИР ТАЪЛИМОТЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ҲАМДА УЛАРНИНГ МАЗМУНИ	48
13	SOCIAL POLITICAL VIEWS OF REPRESENTATIVES OF JADIDISM	59
14	К ВОПРОСУ РАЗРАБОТКИ СПЕЦИАЛЬНОЙ ОДЕЖДЫ ДЛЯ ЗАЩИТЫ ОТ ПЕСТИЦИДОВ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ	62
15	NAMLIKNI O'LCHASH USULLARINI TAHLILI	67
16	MAKTABGACHATA'LIMTASHKILOTIDAOTA-ONALAR BILAN HAMKORLIKDA TARBIIYACHINING ROLI	79
17	MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA O'YIN JARAYONI BOLA RIVOJLANISHIDA MUHIM FAOLIYAT SIFATIDA	84
18	MTTLARNI OBODONLASHTIRISH VA KO'KALAMZORLASHTIRISH XORIJ TAJRIBASI	89
19	TA'LIM JARAYONLARIDA MILLIY O'YINLARI ASOSIDA BOLALARDA ODOB-AXLOQNI O'RGATISH	92
20	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA INNOVATSION BOSHQARUV USULLARI	96

21	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH	100
22	КУЛЬТУРНО-СПЕЦИФИЧЕСКИЕ КОННОТАЦИИ ПОНЯТИЯ «БЕЗОПАСНОСТЬ»	103
23	TARJIMADA ADEKVATLIKNING AHAMIYATI	112
24	KONTEKSTDAGI TARJIMA	116
25	SCIENTIFIC-THEORETICAL VIEWS RELATED TO TERMS AND TERMINOLOGY IN LINGUISTICS	131
26	JADIDLAR ISTIQLOL DARG'ALARI	137
27	YANGI O'ZBEKISTON VA YOSHLAR	140
28	I JANON URUSHI	143
29	АЛГОРИТМ И ЕГО СВОЙСТВА	145
30	TWO-FACTOR BIOMETRIC AUTHENTICATION SYSTEM 1	150
31	ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ	163
32	XARAKTER HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHA	168
33	TEKNOLOGIYA FANINI O'QITISHDA MUAMMO VA ECHIMLAR	171
34	ИНТЕГРАЦИОННЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ	174
35	ШАРИАТДА ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИГА ДОИР ТАЪЛИМОТЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ҲАМДА УЛАРНИНГ МАЗМУНИ	179
36	HOW TO IMPROVE WRITING AND SPEAKING SKILLS	190
37	KOREYS TILIDA OLMOSHNING TURLARI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	193
38	GIPERAKTIV BOLALAR BILAN ISHLASH	199
39	QOZOG'ISTON RESPUBLIKASIDA DAVLAT VA DIN MUNOSABATLARI VA BAG'RIKENGLIK TAMOIYILLARI	201
40	EXPLORING THE ROLE OF PRAGMATICS IN CROSS-CULTURAL COMMUNICATION	208

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

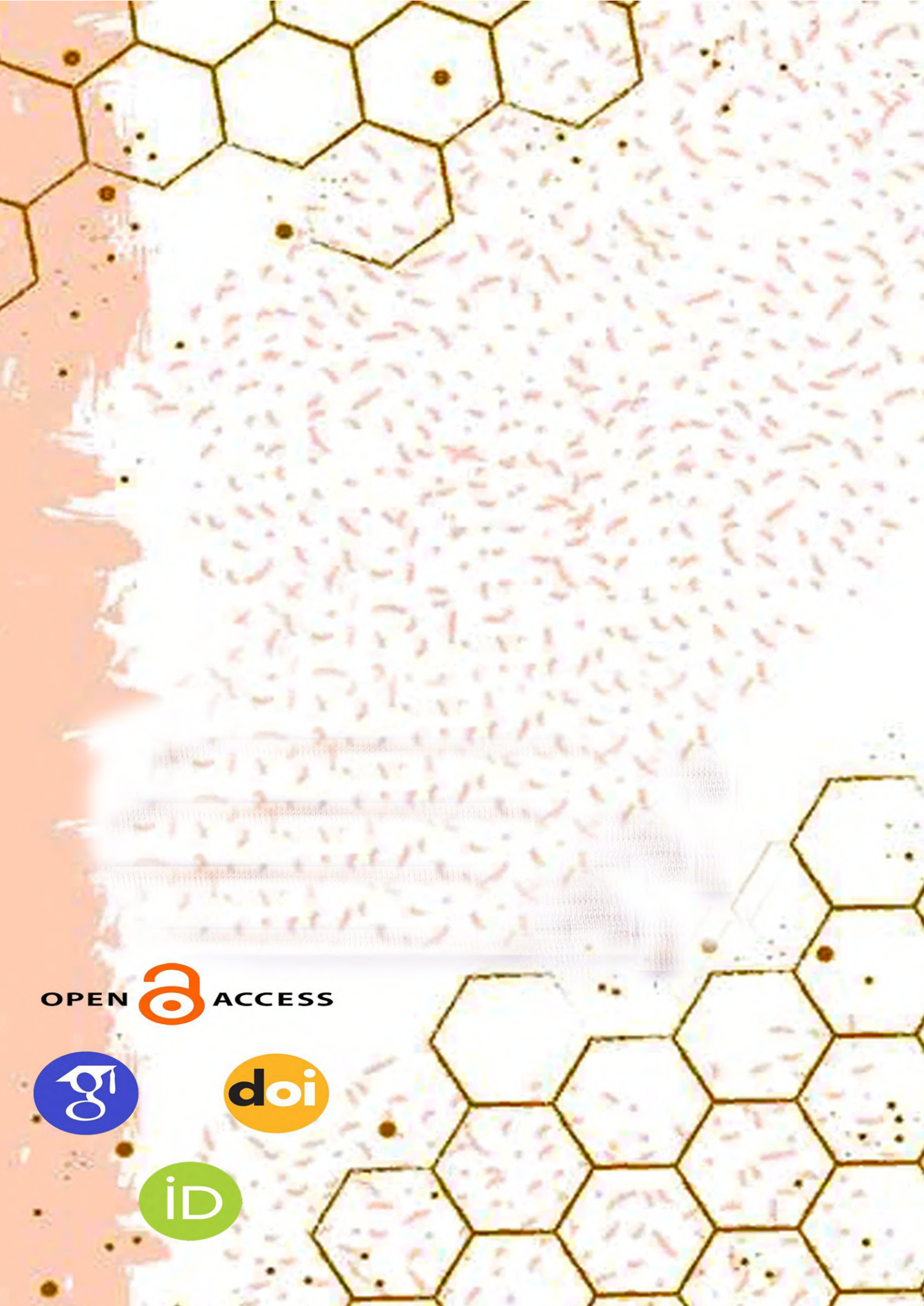
**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2024-г.

OPEN ACCESS

